

ДЖУЛИАН БАРНС

ПАПАГАЛЪТ НА ФЛОБЕР

Превод от английски: Димитрина Кондева, 1990

chitanka.info

*„Когато пишеш биография на приятел,
представяй си, че отмъщаваш вместо него.“*

Флобер. Писмо до
Ернест Федо, 1872 г.

1.

ПАПАГАЛЪТ НА ФЛОБЕР

Шестима северноафриканци играеха на були под статуята на Флобер. Отчетливите удари отекваха сред тътена на натовареното движение. С една последна иронична милувка пръстите на мургава ръка се простиха със сребристая топка и я запратиха на земята. Тя тупна, подскочи тромаво и бавно описа дъга, повлякла след себе си облаче прах. За миг играчът застина като изящна временна статуя: приклепнал, с възторжено протегната десница. Видях усукана бяла риза, оголена до лакътя ръка и някакво петно на китката. Не беше часовник, както си помислих отначало, нито татуировка, а цветна лепенка с лика на политически мъдрец, когото в пустинята величават.

Но нека започна с истинската статуя, онази горе, която ще остане във времето: лишена от изящество, с бликнали медни сълзи, с папийонка, разтворено сако и жилетка, торбести панталони и увиснали мустаци — извисяващ се завещан образ на реалния човек. Флобер не желае да отвърне на погледите. Зарейл е взор на юг от площад „Де Карм“ към Катедралата и отвъд нея, високо над града, който е презирал и който от своя страна се е отнесъл към него доста пренебрежително. Вдигнал е глава в отбранителна поза, тъй че само гълъбите могат да съзрат изцяло плешивината на писателското теме.

Това не е оригиналната статуя. През 1941 г. немците задигнали първия Флобер наред с металните парапети, оградите и чукалата по вратите на къщите. Вероятно е бил претопен и превърнат в значки за фуражки. В продължение на десетина години пиедесталът пустее. И ето че един кмет на Руан, който имал слабост към статуите, изнамерил оригиналната гипсова отливка, направена от някакъв руснак на име Леополд Бернцман, и градската управа одобрила проекта за нов паметник. И тъй, руанци си закупили здрава, хубава метална статуя от 93% мед и 7% калай. Леярите Рудие от Шатийон-су-Баньо твърдят, че такава сплав не ръждясва. Два други града, Трувил и Барантен, откликнали на идеята, отпуснали средства и се сдобили с каменни

статуи. Но каменните статуи се оказали по-неиздръжливи. В Трувил например се е наложило да позакърпят с цимент слабините на Флобер, а сега и мустаците му съвсем са се оронили и от горната му устна стърчат железата на арматурата.

Онези леяри може да излязат прави и тази втора статуя да е трайна. Но аз не виждам особено основание да им вярвам. Не знам много други неща, свързани с Флобер, да са просъществували дълго. Минали са едва сто и няколко години, откакто е умрял, а от него е останала само хартия. Хартия, идеи, фрази, метафори — изписани подредени думи, които най-много да се превърнат в звуци. Но, изглежда, той и не е искал да остави след себе си друго; роптаят само почитателите му, от сантиментални чувства. Къщата му в Кроасе била разрушена скоро след неговата смърт и на същото място построили спиртоварна. Колко му е да се заличи и паметникът — щом един кмет, любител на статуи, може да го издигне, друг, да речем някой фанатичен буквояд, попрочел нещичко от Сартр за Флобер, може да се амбицира да го събори.

Започнах със статуята, тъй като всичко това ми хрумна пред нея. Защо творбите ни подтикват да преследваме писателите? Защо не оставим хората на мира? Не можем ли да се задоволим с книгите им? Тъкмо това е искал Флобер, който повече от всички други е вярвал в обективността на написаното и в незначителността на авторската личност. Ала ние непокорно продължаваме да ровим, да човъркаме. Осанката, лицето, подписът; статуята с деветдесет и три процента медно съдържание и снимката, направена от Надар^[1]; късчето от дрехата му, кичурът коса. Откъде у нас тази жажда за реликви? Не вярваме ли достатъчно на думите? Или си мислим, че веществените останки от нечий живот съдържат неразкрити истини?

Когато Робърт Луис Стивънсън умрял, бавачката му, шотландка с бизнес нюх, се заела да продава кичури, като твърдяла, че ги е отрязала от косата на писателя още преди четирийсет години. Неговите поклонници, неговите преследвачи и търсачи на реликви закупили сума ти косища — колкото за пълнеж на цяло канапе.

Реших да си оставя Кроасе за по-нататък. Щях да прекарам в Руан цели пет дни и се поддадох на инстинкта от детството, който още ме кара да си пазя най-хубавото за края. Дали същият подтик не ръководи понякога и писателите? Потърпи, не бързай, най-хубавото

тепърва предстои. Ако е така, незавършените книги са голямо изкушение за въображението. Веднага ми идват наум два примера: „Бувар и Пекюше“, книга, в която Флобер се е стремил да побере, да подчини на перото си целия свят, всички човешки стремления и неуспехи, и „Идиотът в семейството“, където Сартр се е помъчил да обхване целия Флобер, да побере и покори съвършения писател, съвършения буржоа, страшилището, противника, мъдреца. Мозъчен удар прекъсва първия замисъл, слепота слага край на втория.

По едно време и аз бях решил да пиша книги. Имах разни идеи, дори си водех бележки. Но бях лекар, при това женен, с деца. А човек може да върши добре само едно нещо, ето, Флобер си е давал сметка за това. Аз си вършех добре работата като лекар. Жена ми... тя почина. Децата ми си хванаха пътя, сега ми пишат, като ги налегнат угризения. Имат си свой живот, естествено. „Животът! Животът! Да ти става... там е работата!“ Онзи ден пак прочетох това възклицание на Флобер. Почувствах се като каменна статуя с циментова кръпка на слабините.

Ненаписаните книги ли? Няма какво да се ядосваме за тях. Вече има твърде много написани. Сещам се за края на „Възпитание на чувствата“. Фредерик и приятелят му Делорие обръщат поглед към миналото си. С най-голямо умиление си спомнят как преди години, още като ученици, попаднали в един публичен дом. Предварително били обмислили всичко, дори си накъдрили косите специално за случая и откраднали цветя за момичетата. Но когато влезли вътре, Фредерик се паникьосал и двамата побягнали. Това бил най-прекрасният ден в живота им. Нима удоволствието от очакването не е най-сигурното удоволствие, както ни подсказва Флобер? Кому е нужно да нахълтва в мрачния занемарен таван на сбъднатото?

Първия ден обиколих Руан и се опитах да разпозная местата, където съм бил през 1944 г. Тогава, разбира се, цели квартали бяха разрушени от бомбите и снарядите. И сега, след четирийсет години, още възстановяват Катедралата. Не открих много неща, с които да освежа безличните си спомени. На следващия ден подкарах на запад, към Каен, а после на север по крайбрежието. Покрай шосето се редят олющени тенекиени табели, поставени от Министерството на благоустройството и транспорта. Те сочат туристическия маршрут по местата на десанта. На изток от Ароманш се простират английските и канадските плажове — „Злато“, „Юнона“, „Меч“. Имената не издават

полет на въображението; колко по-лесно се запомнят „Омаха“ или „Юта“. Освен ако, разбира се, не приемем, че събитията изпълват със съдържание имената, а не обратното.

Гре-сюр-мер, Курсьол-сюр-мер, Вер-сюр-мер, Анел, Ароманш. Като се спуснеш по тесните улички, внезапно попадаш на площадчета, наречени „Ройъл Енджиниърс“ или „Уинстън Чърчил“. Край бунгалата по плажовете стоят на пост ръждясали танкове. Тук-там надписът на някойobelisk, наподобяващ параходен комин, гласи на френски и английски: „Тук на 6 юни 1944 г. съюзническите сили героично воюваха за свободата на Европа“. Сега наоколо съвсем не е зловещо, а много спокойно. Пуснах две монети по един франк в панорамния телескоп на Ароманш и проследих извитата морзова линия на пристанище „Мълбъри“, врязала се навътре в морето. Точка, тире, тире, тире — така се нижеха бетонните кесони, обградени от лениви води. Сега тези квадратни грамади, наследство от войната, са владение на кормораните.

Обядвах в хотела на флотата, откъдето се открива изглед към залива. Недалеч от тук бяха загинали мои приятели — в онези години хората бързо се сближаваха, — ала това не ме разчувства. Петдесета бронетанкова дивизия, Втора британска армия. Спомените се подадоха от укрытията си, но нямаше и следа от емоции.

Нахраних се, отидох в музея и изгледах някакъв документален филм за десанта, после изминах десетте километра до Байо, за да проследя пътя на едно по-отдавнашно нашествие през Ламанша, извършено преди девет века. Гобленът на кралица Матилда прилича на монтирани филмови кадри^[2]. И двете събития ми се сториха еднакво нереални: едното беше твърде далечно, за да е истинско, другото — твърде познато, за да е истинско. Как улавяме миналото? Можем ли изобщо да го уловим? Когато следвах медицина, на една студентска сбирка някакви шегобийци пуснаха в залата прасенце, намазано с мас. Отъркваше се в краката ни и квичеше ли, квичеше. Едно след друго момчетата се спускаха да го уловят, но то все им се изплъзваше, а те, проснати на земята, ставаха за смях. Струва ми се, че миналото често заприличва на това прасенце.

На третия ден от престоя ми в Руан се запътих към градската болница „Отел Дийо“, където бащата на Гюстав е бил главен хирург, тъй че писателят е прекарал в нея детството си. Минава се по авеню

„Гюстав Флобер“, покрай печатница „Флобер“ и закусвалня „Флобер“: бързо се убеждаваш, че си на прав път. До болницата беше паркирал бял бус „Пежо“ с отпечатани сини звезди, телефонен номер и надпис: ЛИНЕЙКА „ФЛОБЕР“. Писателят като лечител? Едва ли. Спомних си майчинския упрек на Жорж Санд към по-младия ѝ колега. „Ти всяваш отчаяние, а аз нося упование“, писала му тя. На пежото е трябвало да изпишат: ЛИНЕЙКА „ЖОРЖСАНД“.

В музейното крило на „Отел Дийо“ ме въведе слаб припрян пазач. Изненадах се от бялата му престилка. Не беше лекар, нито аптекар, нито пък рефер на мач по крикет. Белите престилки са знак за антисептичност или справедливо съдийство. Защо един музеен пазач ще се облича така? За да предпази детството на Флобер от микроби ли? Обясни ми, че една част от музея е посветена на писателя, а друга — на историята на медицината, после набързо ме разведе из него, като шумно и делово заключваше вратите след себе си. Показа ми стаята, където е бил роден Гюстав, флаконче от негов одеколон, кутийка за тютюн и първата му статия, отпечатана в списание. Различни портрети свидетелстваха за неизбежното, но твърде рано състаряване на писателя — красивият младеж, преобразяващ се в дебел плешив буржоа. Сифилис, заключават някои хора; бързото изхабяване е нормално за деветнайсети век, възразяват други. Вероятно тялото му е имало чувство за благоприличие — след като духът е узрял преждевременно, плътта се е постарала да го догони. През всичкото време си напомнях, че е бил русокос. Трудно е да си го представиш, защото на някогашните снимки всички изглеждат мургави.

В другите стаи бяха изложени медицински инструменти, реликви от осемнайсети и деветнайсети век: тежки метални предмети с остри крайници и помпи за клизма с учудващи дори за мен размери. Едно време медицината явно е била вълнуващо, отчаяно, жестоко поприще; сега тя се свежда до хапчета и бюрокрация. Или може би просто миналото ни се струва по-колоритно от настоящето? Прегледах докторската дисертация на Ашил, брата на Гюстав, която е озаглавена: „Някои съображения относно момента за опериране на заклецена херния“. Ето един паралел между братята: по-късно Флобер превръща темата на Ашил в своя метафора. „Виждайки глупостта на моето време, усещам как ме давят вълни от омраза. В гърлото ми се надигат лайна, все едно имам заклецена херния. Но няма да ги изплюя, докато

не се сгъстят и втвърдят; искам да ги сдъвча на паста, с която да намажа деветнайсетия век, тъй както намазват индийските пагоди с кравешки тор.“

Съжителството на тези два музея отначало ми се видя странно. Но престанах да се чудя, като си спомних прочутата карикатура на Лъомо, изобразяваща Флобер, който прави дисекция на Ема Бовари. Писателят е вдигнал огромна вилица с набучено на нея кървящо сърце, което тържествуващо е изтръгнал от гърдите на героинята си. Размахва го високо като хирургически трофей, а отляво се показват само краката на легналата разпорена Ема. Писателят като касапин, писателят като сантиментален звяр.

После видях папагала. Беше поставен в малка ниша — зелените му пера лъщяха, живите му очички гледаха с любопитство от наклонената на една страна глава. Върху поставката му имаше табелка: „*Psittacus*. Папагалът, който Г. Флобер е заел от Руанския музей и е държал на бюрото си, докато е писал «Чисто сърце». В новелата той се нарича Лулу, папагалът на главната героиня Фелисите“. Фотокопие от писмо на Флобер потвърждаваше този факт: препарираният папагал стоял на бюрото му от три седмици и вече започвал да го дразни.

Лулу изглеждаше отлично — същите лъскави пера и същото дразнещо любопитство в погледа както може би преди сто години. Взрях се в птицата и за моя изненада усетих близост с писателя, който надменно е забранил на бъдещите поколения да се интересуват от личността му. Статуята му не беше оригиналната; къщата му бе съборена; книгите му, естествено, си имаха свой собствен живот — общуването с тях не беше общуване със създателя им. Но ето че този нищо и никакъв зелен папагал, чудно как съхранен толкова добре, ми внуши, че едва ли не познавам лично писателя. Развълнувах се и ми стана приятно.

На път за хотела си купих едно ученическо издание на „Чисто сърце“. Сигурно знаете за какво се разказва. За бедната и неука прислужница, наречена Фелисите, която половин век служи на една и съща господарка и доброволно жертва живота си за другите. Отначало обиква някакъв непрокопсаник, който я излъгва, че ще се оженят, после се привързва към децата на господарката си, към племенника си и накрая към един бездомен старец, болен от рак. Всички те внезапно

й биват отнемани: умират, заминават си или просто я забравят. Никак не е чудно, че след тези разочарования тя намира утеха в религията.

Последната брънка в чезнещата верига от любими същества е папагалът Лулу. Когато и той на свой ред умира, Фелисите поръчва да го препарират. Държи любимото телце до себе си и дори започва да изрича молитвите си, коленичила пред Лулу. В простичкия й ум настава смут относно религиозните представи и тя се чуди дали няма да е по-добре художниците да рисуват папагал наместо гълъба, изобразяващ Светия дух. Логиката определено е на нейна страна: папагалите и Светият дух говорят, а гълъбите — не. Накрая Фелисите умира. „На устните й разцъфна усмивка. Ударите на сърцето й ставаха все по-бавни и по-бавни, все по-тихи, като пресъхнал извор, като заглъхнало ехо; когато изпусна последното си дихание, й се стори, че вижда в полуразтворилите се небеса гигантски папагал, кръжащ над главата й.“

Овладеяването на тона е от съществено значение. Представете си техническите затруднения при съчиняването на разказ, в който една неумело препарирана птица със смешно име накрая поема една трета от ролята на Светата троица, като това не бива да звучи сатирично или сантиментално, нито пък богохулно. Й си представете още, че историята се предава от гледната точка на една неграмотна старица, без да прозвучи пренебрежително или сърцераздирателно. Но целта на „Чисто сърце“ е друга: папагалът е съвършена, овладяна илюстрация на Флоберовата гротеска.

Ако решим да пренебрегнем забраната на Флобер, можем да продължим да тълкуваме птицата. Има например скрит паралел между живота на рано състарения писател и дълголетната Фелисите. Критиците са се потрудили да направят съпоставки. И двамата са били самотници, и двамата са преживели много загуби, но и той, и тя, макар с изтерзани души, са стискали зъби. Онези, които се задълбават още повече, твърдят, че злополуката с Фелисите (която едва не загива под колелата на пощенската кола по пътя за Онфльор) има дълбоко скрита връзка с първия епилептичен припадък, който Флобер е получил край Бур-Ашар. Знае ли човек колко надълбоко може да е скрита връзката, без да изчезне напълно?

Трябва да признаем, че в едно много важно отношение Фелисите е пълната противоположност на Флобер: тя е, кажи-речи, безсловесна.

Може да се приеме, че именно затова Лулу се появява на сцената, Папагалът, говорещото птиче, рядкото създание, което издава човешки звуци. Неслучайно Фелисите го взема за Светия дух, дарителя на словото.

Фелисите + Лулу = Флобер? Не точно, но може да се твърди, че той присъства и в двамата. Фелисите въплъщава характера му, а Лулу — гласа. Може да се приеме, че папагалът, който умело произнася думи, без да притежава много ум, е Чистото Слово. Един френски учен би казал, че Лулу е *un symbole du logos*, Но понеже аз съм англичанин, веднага прибягвам към вещественния образ, към напереното грациозно птиче, което видях в музея. Представих си как Лулу е кацнал на бюрото, точно срещу писателя, и е вперил в него очички като карикатурно отражение в криво огледало. Нищо чудно, че след триседмично пародийно присъствие е започнал да дразни Гюстав. Дали писателят е нещо много повече от един схватлив папагал?

Може би сега трябва да отбележим четирите най-важни срещи на Флобер с представители на папагалския род. През трийсетте години, по време на обичайните си летувания в Трувил, семейство Флобер често гостувало на Пиер Барбе, бивш морски капитан, който отглеждал у дома си един великолепен папагал. През 1845 г. на път за Италия Гюстав минал през Антиб и там видял болен дългоопашат папагал, който му направил такова впечатление, че заслужил място в дневника му. Денем птичката качвала кротко на кабриолета на собственика си, а вечер я внасяли в къщата и я поставяли върху полицата на камината. В своя дневник писателят разсъждава за „странната обич“, която възниква между човека и домашния любимец. През 1851 г. на връщане от Ориента Флобер спрял във Венеция, където по Канале Гранде един папагал се провиквал от позлатената си клетка като същински гондолиер: *Fà eh, caro die.*^[3] През 1853 г. той отново се озовал в Трувил. Отседнал у един аптекар, чийто папагал през цялото време му играел по нервите с крясъците си: *As-tu déjeuné, Jako?*^[4] и *Coco, mon petit coco.*^[5] Или пък: *J'ai du bon tabac*^[6] Дали някоя от тези птици не е вдъхновила изцяло или отчасти раждането на Лулу? А може би вдъхновението е дошло от някой друг жив папагал, който Флобер е видял през периода между 1853 и 1876 г., когато е взел от Руанския музей препарирания? Оставям тия въпроси на специалистите.

Седях на леглото в хотела; телефонът в съседната стая имитираше звъна на други телефони. Сетих се за папагала в нишичката, от който ме делеше само половин миля. Дръзка птица, внушаваща симпатия, дори уважение. Какво ли е направил с нея Флобер, след като е написал „Чисто сърце“? Дали не я е мушнал в шкафа, забравяйки за натрапчивото ѝ присъствие, докато не му се е наложило да измъкне от там някое одеяло? И какво се е случило след четири години, когато е лежал на смъртно легло, поразен от апоплектичен удар? Може би му се е привиждал гигантски папагал, който кръжи над него, този път не като любезна покана от Светия дух, а като прощално „сбогом“ от Словото.

„Дразня се от склонността си към метафори, защото прекалявам с тях. Сравненията са ме нападнали като същински въшки и цялото ми време отива да ги изтребвам, друго не правя.“ Флобер си служел умело с думите, но също така умело съзирал неточността, несъвършенството на Словото. Спомнете си тъжното му определение от „Мадам Бовари“: „... човешкото слово е като пукнат казан, който удряме и от който излизат мелодии за мечешко хоро, когато искаме да трогнем звездите.“ Тъй че той може да се тълкува по два начина: като усърден, съвършен стилист или като някой, който смята езика за трагично оскъден. Привържениците на Сартр предпочитат второто мнение. Според тях чрез Лулу, който е неспособен да изрече нещо друго освен едни и същи заучени фрази, Флобер прави косвено признание за собственото си безсилие. Писателят папагал послушно приема езика като инертна даденост, като средство за имитация. Самият Сартр укорява Флобер за неговата пасивност, за идеята му (или приемането на идеята), че езикът сам говори в нас.

Дали онези последни хрипове не са обявявали смъртта на някоя друга метафора или подтекст? В момента, в който заподозреш, че написаното от теб има прекалено много скрит смисъл, се чувстваш най-уязвим, самотен и оглупял. Греша ли критикът, който вижда Лулу като емблема на Словото? Бъркали читателят (или още по-зле — проявява ли сантименталност), като смята този папагал от болницата музей за символ на писателския глас? Аз го възприех така. Сигурно изглеждам простодушен като Фелисите.

Все едно дали ще го наречем новела или текст, „Чисто сърце“ не оставя никого безразличен. Позволете ми да цитирам нещо от

автобиографията на Дейвид Хокни, който, ако не конкретен, е поне добронамерен. „Разказът ме трогна и реших, че това е тема, която мога да използвам.“ През 1974 г. мистър Хокни прави две гравюри: едната — комично изображение на представите на Фелисите за чужбина (бягаща маймуна, преметнала жена на рамото си), а другата — спокойна сцена, в която Фелисите е заспала край Лулу, Може би след време ще създаде и други гравюри.

През последния ден от престоя ми в Руан потеглих към Кроасе. Валеше ситен, неспирен нормандски дъжд. Някогашното селце, кацнало самотно на брега на Сена, в подножието на зелени хълмове, сега се губи сред огромни докове. Трещят пилотонабиващи чукове, над главата ти висят кранове и реката гъмжи от плавателни съдове. Витрините на неизбежното кафене „Флобер“ звънтят при всяко минаване на тежкотоварен камион.

Знае се, че източният обичай да се разрушават домовете на умрелите е допадал на Флобер, тъй че за разлика от неговите читатели, неговите преследвачи, той вероятно не би се наскърбил ни най-малко, задето са съборили къщата му. И на спиртоварната са й видели сметката; сега там се издига голяма фабрика за хартия, далеч по-добре оправдаваща присъствието си. Единственото, останало от имението на Флобер, е ниска къщичка край пътя, на неколкостотен метра от дома му. През лятото, когато изпитвал нужда да остане съвсем сам, писателят се оттеглял в нея. Сега тя е неугледна и безинтересна, но пак добре, че е оцеляла. На терасата има къс от колона с канелюри, изровена от Картаген и поставена тук в памет на автора на „Саламбо“. Бутнах портичката. Разляя се немска овчарка и се показа среброкоса пазачка. Тя поне не беше в бяла престилка, а в спретната синя униформа. Докато пелтечех на моя френски, си спомних за отличителния знак на картагенските преводачи в „Саламбо“: всеки имал татуиран папагал на гърдите — символ на професията му. Днес върху мургавата китка на африканеца, играещ на були, се мъдри лепенка с лика на Мао.

Тази постройка има само една квадратна стая с дървен таван. Тя ми напомни за стаичката на Фелисите: „приличаше едновременно на параклис и на сергия“. Тук съжителстваха всевъзможни вещи (подобно на ироничното съпоставяне, върху което се гради Флоберовата гротеска) — евтини дрънкулки наред със скъпи реликви. Бяха

наблъскани къде ли не, тъй че постоянно трябваше да коленича, за да надзъртам между рафтовете в позата на богомолец, която не се различава от позата на търсача на антикварни ценности, влязъл във вехтошарско магазинче.

Фелисите е намирала утеха в събирането на „всякакви чудновати предмети“, свързани помежду си единствено от факта, че собственицата им милеела за тях. Й Флобер е правел същото — скътвавал е дреболии, пропити с дъха на миналото. Години след смъртта на майка си той често поръчвал да му извадят стария й шал и шапката и съзерцавайки ги, сядал да помечтае. Почти същото може да направи всеки, който влезе в лятната къщичка в Кроасе: безредно изложените вещи завладяват. Рисувани портрети, снимки, глинени бюсти; лули, кутийка за тютюн, нож за отваряне на писма; мастилница във формата на жаба със зяпнала уста; златният Буда, който е стоял върху бюрото на писателя, без въобще да го дразни; кичур коса, естествено, по-рус, отколкото на снимките. Човек би могъл и да подмине два предмета, поставени в една странична преградка на шкафа: стъклената чаша, с която Флобер е отпил последната глътка вода малко преди да издъхне, както и бялата намачкана носна кърпа, с която е бърсал потта от челото си. Може би това движение на ръката е било последният му предсмъртен жест. Тези дреболии, които сякаш не допускаха мелодраматизъм и сълзливост, ме накараха да се почувствам така, все едно пред очите ми е умрял приятел. Стана ми малко неловко. Преди три дни стоях безучастно на брега, където бяха загинали мои близки другари. Може би това е предимството на сприятеляването с покойници: чувствата ти никога не охладняват.

И тогава го зърнах. Върху висок шкаф бе кацнал друг папагал. И той с лъскави зелени пера. Според пазачката и табелката на поставката именно това бе папагалът, който Флобер е взел от Руанския музей, за да напише „Чисто сърце“. Жената ми разреши да сваля от шкафа втория Лулу и аз го поставих върху една ниска витрина. Вдигнах стъкления му похлупак.

Как да сравниш два папагала, единият, вече идеализиран от спомена и метафората, а другият — натраплив кресливец? Отначало реших, че вторият не е истинският, най-вече защото беше по-смирнен наглед. Главата му бе по-изправена, а изражението не така предизвикателно, както на онзи от болницата музей. После осъзнах

заблудата си: в края на краищата Флобер не е имал възможност да си избира папагала, а този, вторият, който изглеждаше по-симпатичен за компания, също можеше да ти изопне нервите след няколко седмици съжителство.

Изразах съмнение относно автентичността му. Пазачката, много естествено, защити своя папагал и самоуверено отхвърли претенциите на болницата музей. Интересно дали някой знаеше истината. Запитах се дали друг освен мен отдава значение на това. Прибързано бях възвеличил първия папагал. Реших, че е въплъщение на писателския глас. Защо мислиш, че този глас може така лесно да се вмести в нещо, упрекна ме вторият папагал. Докато разглеждах вероятно фалшивия Лулу, слънцето надникна в този ъгъл на стаята и перата заблестяха в жълто. Върнах птицата на мястото ѝ и си помислих: Сега съм на възраст, която Флобер така и не е достигнал. Звучеше нахално, тъжно и незаслужено.

Уцелва ли някога смъртта подходящия момент? Във всеки случай не и при Флобер, нито при Жорж Санд, която не е доживяла да прочете „Чисто сърце“. „Започнах тази новела само заради нея, да я зарадвам. Но тя умря, когато бях едва на средата. Така се случва с всичките ни мечти.“ Не е ли по-добре да не мечтаем, да не творим, за да избегнем разочарованието от незавършените книги? Може би като Фредерик и Делорие от „Възпитание на чувствата“ трябва да предпочетем утехата на неизживяното, насладата от очакването, та след години да си спомняме не сбъднатото, а някогашните копнения. Няма ли така животът ни да е по-подреден и безболезнен?

Когато се завърнах у дома, дублираните папагали продължиха да пърхат в съзнанието ми: единият дружелюбен и непресторен, другият — наперен и любопитен. Писах писма до разни учени с надежда да разбере дали е доказано кой е истинският. Направих запитване и до Френското посолство, и до редактора на пътеводителите „Мишлен“. Писах и на Дейвид Хокни. Разказах му за пътуването си и се поинтересувах бил ли е в Руан; любопитно ми беше дали е имал предвид един от двата папагала, когато е рисувал спящата Фелисите. Ако ли не, сигурно и той е взел за модел папагал от някой музей. Предупредих го за опасната склонност на този вид птици към посмъртно размножаване.

Надявах се скоро да получа отговори.

[1] Феликс Надар (1820–1910) — френски фотограф, известен с портретите на велики творци. — Б.пр. ↑

[2] В Байо е изложен огромен гоблен, изобразяващ седемдесет сцени от нормандското нашествие. — Б.пр. ↑

[3] Ехей, сторете път! (Ит.) — Б.пр. ↑

[4] Папка ли, Жако? (Фр.) — Б.пр. ↑

[5] Рога, скъпи, рога носиш. (Фр.) — Б.пр. ↑

[6] Имам хубав тютюн. (Фр.) — Б.пр. ↑

2. ХРОНОЛОГИЯ

I

1821

Ражда се Гюстав Флобер, вторият син на Ашил-Кле-офас Флобер, хирург и главен лекар на болницата „Отел Дийо“ в Руан, и на Ан-Жюстин-Каролин Флобер, по баща Фльорио. Семейството се числи към преуспяващата средна класа на хората с професия и притежава няколко имота в околностите на Руан. Здрава, благодатна среда, просветени и умерено амбициозни родители.

1825

У семейство Флобер постъпва на служба Жюли, бавачката на Гюстав, която се грижи за писателя вярно и предано цели петдесет и пет години, до самата му смърт. През живота си Флобер почти никога не е имал проблеми с прислугата.

1830

Запознанство с Ернест Шьовалие, първия му близък приятел. Следва поредица от емоционални, предани и плодотворни връзки, които ще крепят Флобер през целия му живот, Гюстав лесно завързва приятелства и ги поддържа с изтезаваща любвеобилност. От особено значение за него ще бъде дружбата му с Алфред льо Поатвен^[1], Максим дю Кан^[2], Луи Буйе^[3] и Жорж Санд^[4].

1831

Постъпва в Кралския лицей в Руан, където се проявява като блестящ ученик с особени интереси към историята и литературата.

Най-ранното му оцеляло съчинение е есе за Корней от 1831 г. В юношеството си той пише много, както пиеси, така и проза.

1836

В Трувил се запознава с Елиза Шлезингер, омъжена за немец, издател на музикални произведения, и се влюбва страстно в нея. Това чувство озарява младежките му години. Тя се отнася към него с разбиране и нежност; дружбата им продължава четирийсет години. След време той с облекчение коментира факта, че Елиза не е откликнала на любовта му. „Щастието е като шарката. Пипне ли те рано, уврежда те завинаги.“

1836

Една от прислужничките на майка му го посвещава в сексуалния живот. Това е началото на безброй пикантни еротични преживявания, които водят от публичния дом до светския салон; Гюстав не отминава нито телячетата в баните на Кайро, нито парижките поетеси. Като млад е изключително привлекателен за жените и според собствените му думи — неутолимо страстен; макар че и в по-късни години благодарение на своята галантност, интелигентност и слава той си осигурява интереса на нежния пол.

1837

Руанското списание „Льо Колибри“ публикува статия на Флобер, първата негова издадена творба.

1840

Получава зрелостно свидетелство. Пътува из Пиренеите с доктор Жюл Клоке, приятел на семейството. Макар обикновено да го смятат за безнадежден отшелник, Флобер всъщност е пътувал твърде много: Италия и Швейцария (1845), Бретан (1847), Египет, Палестина, Сирия, Турция, Гърция и Италия (1849–1851), Англия (1851, 1865, 1866, 1871), Алжир и Тунис (1858), Германия (1865), Белгия (1871) и

Швейцария (1874). Сравнете го с неговото *alter ego* Луи Буйе, който мечтаел за Китай, но така и нестигнал дори до Англия.

1843

Докато следва право в Париж, Гюстав се запознава с Виктор Юго.

1844

Първият епилептичен припадък слага край на следването му в Париж и го принуждава да се затвори в новия семеен дом в Кроасе. Но раздялата с юридическите науки не го натъжава особено и тъй като принудителното уединение му осигурява самотата и битовите удобства, така необходими за творчеството му, в крайна сметка тази криза се оказва благотворна.

1846

Среща Луиз Коле, „Музата“, и започва техният прочут дългогодишен любовен роман: това е страстна и изпълнена със стълкновения история в две части (1846–1848, 1851–1854). Макар да не си подхождат по темперамент и да се разминават в естетическите си възгледи, връзката им продължава много по-дълго, отколкото мнозина биха предрекли. Трябва ли да съжаляваме, че е прекъснала? Трябва, доколкото това е означавало край на великолепните писма на Флобер до нея.

1851-1857

Създаване и публикуване на „Мадам Бовари“, съдебен процес и победоносна оправдателна присъда. След скандала успех, приветстван от толкова различни един от друг писатели, като Ламартин, Сент Бьов и Бодлер. Още през 1846 г., разколебан в способността си да напише нещо, което ще заслужава да се издаде, Гюстав заявява: „Ако някой ден се появя на литературната сцена, ще бъда в бойни доспехи.“ Сега бронята му блести ярко, а копието му пронизва всичко. Енорийският

свещеник на Кантльо — село, съседно на Кроасе — забранил на енориашите си да четат романа. Литературният успех след 1857 г. естествено води и до успех в светските среди: Флобер се появява често в Париж. Среща се с братята Гонкур, с Рьонан, Готие, Бодлер и Сент Бьов. През 1862 г. се установява традицията на литературните вечери в ресторант „Мани“: от декември същата година Флобер редовно присъства на тях.

1862

Излиза „Саламбо“. *Succès fou.*^[5] Сент Бьоа пише на Матю Арнолд: „Нашето голямо събитие е «Саламбо»!“ Романът предоставя тема за няколко маскарада в Париж и дори дава името на нов вид петифури.

1863

Флобер става чест гост на салона на принцеса Матилд, племенница на Наполеон Бонапарт. Мечокът от Кроасе лесно навлича кожата на светски лъв. Той самият приема гости в неделя следобед. През тази година за пръв път си разменя писма с Жорж Санд и се среща с Тургенев. Приятелството му с руския писател бележи началото на по-широка европейска известност.

1864

Гюстав е представен на император Наполеон III в Компьен. Апогей на светския му успех. Изпраща камелии на императрицата.

1866

Удостоен е с титлата Кавалер на Почетния легион.

1869

Издава „Възпитание на чувствата“. Винаги е твърдял, че това е шедьовър. Независимо от легендата за героичната борба (която самият той разпространява) писането му се удава лесно. Оплаква се много, но

всички тези оплаквания са споделени в писма, леещи се с изумителна лекота. В продължение на четвърт век на всеки пет-шест години той произвежда по една голяма, солидна книга, изискваща сериозни проучвания. Може и да е агонизирал над думата, фразата, съзвучието, но не е преживял творческо изчерпване.

1874

Издава „Искушението на свети Антоний“. Въпреки необичайността на творбата търговският успех е удовлетворителен.

1877

Издава „Три новели“. Признание от страна на читатели и критици; „Фигаро“ за пръв път помества хвалебствена рецензия за Флобер; за три години книгата претърпява пет издания, Флобер започва да пише „Бувар и Пекюшс“. През тези последни години първенството му сред френските писатели е признато и от следващото поколение творци. Тачат го, славят го, благоговейт пред него. Неделните следобеди в дома му се превръщат в знаменателни събития за литературното общество. Хенри Джеймс посещава Учителя. От 1879 г. приятелите на Флобер започват да организират в негова чест ежегодни вечери, посветени на свети Поликарп^[6]. През 1880 г. петимата съавтори на „Медански вечери“^[7], сред които Зола и Мопасан, му подаряват книгата с автографите си: подаръкът може да се разглежда като символичен поздрав на Натурализма към Реализма.

1880

Дълбоко почитан и всеобичан, Гюстав Флобер умира в Кроасе, като до края на дните си работи усилено.

II

1817

Умира Каролин Флобер (на година и осем месеца), второто дете на Ашил-Клеофас Флобер и Ан-Жюстин-Каролин Флобер.

1819

Умира третото дете Емил-Клеофас Флобер (на осем месеца).

1821

Ражда се петото дете — Гюстав Флобер.

1822

Умира четвъртото дете Жюл-Алфред Флобер (на три години и пет месеца). Брат му Гюстав, роден между две погребения, е болнав и никой не се надява, че ще живее дълго. Доктор Флобер купува семеен парцел в руанското гробище, където изкопава малко гробче за Гюстав. Но неочаквано за всички той оживява. Оказва се мудро дете с глуповато изражение, което часове наред седи кротко с пръст в устата. За Сартр той е „идиотът в семейството“.

1836

Начало на безнадеждната, завладяваща страст към Елиза Шлезингер, която изпепелява сърцето му така, че оттогава нататък е неспособен да обича всецяло друга жена. Връщайки се към миналото, той си спомня: „У всеки от нас има една приемна за Кралицата на сърцето. Аз зазидах вратата на моята.“

1839

Гюстав е изключен от лица в Руан за непокорство и хулиганство.

1843

Юридическият факултет в Париж обявява резултатите от изпитите на първокурсниците. Комисията дава оценки с червени и

черни топки. Гюстав получава две червени и две черни топки, което означава, че трябва да повтори годината.

1844

Тежък епилептичен припадък; след първия ще последват и други. „Всяка криза — пише след време Гюстав — беше като кръвоизлив в нервната ми система... Беше като мъчително изтръгване на душата от тялото.“ Правят му кръвопускане, дават му хапчета и настойки, предписват му специална диета, забраняват му алкохола и тютюна; налагат му да спазва строг режим на ограничения — инак съществувала опасност да предяви претенции към отдавна запазеното за него място в гробището. Още преди да е навлязъл в света, той се отдръпва от него. „Значи ти треперят като на девица“, подкача го по-късно Луиз Коле, и то основателно. През целия му живот, с изключение на последните осем години, мадам Флобер го задушава с грижите си за здравето му и осуетява плановете му за пътешествия. Постепенно, след десетилетия, тя се оказва по-болна от него. Когато Гюстав почти престава да ѝ е грижа, тя се превръща в бреме за него.

1846

Умира баща му, а скоро след това, на двацет и една години, и обичната му сестра Каролин. Нейната смърт го натоварва с грижата за племенницата му, на която става настойник. Отново и отново загубата на близък роднина отваря рана в душата му. А и приятелите му умират, макар и по друг начин: през юни например се задомява Алфред льо Поатвен. Гюстав приема женитбата му като третия тежък удар за тази година. „Вършиш голяма глупост“, укорява го той. После пише на Максим дю Кан: „За сърцето сълзите са като водата за рибата.“ Утеха ли е запознанството му с Луиз Коле през същата година? Педантичността и непокорството не си подхождат много с екстравагантността и деспотизма. Само шест дни, след като Луиз му става любовница, маниерът на техните отношения е вече установен. „Обуздай крясъците си — роптае той. — Те ме съсипват. Какво искаш от мен? Всичко ли трябва да зарежа само и само да живея в Париж? Невъзможно.“ Тази невъзможна връзка все пак се проточва цели осем

години. Гюстав недоумява как Луиз не разбира, че може да я обича, без въобще да пожелае да я види. „Ако бях жена — пише той след шест години, — нямаше да искам за любовник човек като мен. За една вечер — да, но не и за интимна връзка.“

1848

Умира Алфред льо Поатвен — трийсет и две годишен. „Сега разбирам, че така, както обичах него, не съм обичал никой друг, нито мъж, нито жена.“

1849

Гюстав чете пред двамата си най-близки приятели Буйе и Дю Кан първата си по-обемна и зряла творба, „Искушението на свети Антоний“. Изчита я за четири дни, през които не млъква по осем часа. След неловко обсъждане слушателите му го съветват да я хвърли в камината.

1850

В Египет Гюстав заболява от сифилис. Напълнява, косата му окапва. Когато на следващата година мадам Флобер посреща сина си в Рим, тя едва го познава — струва й се много загрубял. Този момент бележи навлизането му в средната възраст. „Едва си се родил, и започваш да гниеш.“ Постепенно зъбите му ще опадат, за да му остане накрая един-единствен. Храчките му постоянно ще са черни от лечението с живак.

1851-1857

„Мадам Бовари“. Създаването на романа е мъчително. „Пишейки тази книга, се чувствам тъй, сякаш свиря на пиано с боксове, надянати на ръцете ми.“ Съдебният процес е зловещ. Години по-късно Флобер започва да роптае срещу упоритата слава на своя шедьовър, поради която гледат на него като на автор, издал една-единствена книга. Споделя с Дю Кан, че ако му провърви на борсата, ще изкупи „на

каквато и да е цена“ всички налични екземпляри на „Мадам Бовари“. „Ще ги хвърля в огъня и няма да искам да чувам повече за тая книга.“

1862

Елиза Шлезингер постъпва в психиатрична болница; диагнозата ѝ е „остра меланхолия“. След появата на „Саламбо“ Флобер започва да общува със заможни приятели, но пак проявява детинско нехайство относно парите: майка му е принудена да продава имоти, за да изплати дълговете му. През 1867 г. той тайно поверява финансовите си дела на Ернест Команвил, съпруг на племенницата му. През следващите тринайсет години Флобер пропилява всичко поради разточителство, некомпетентност и лош късмет.

1869

Умира Луи Буйе, когото той навремето е нарекъл „содата, която пия, за да смеля живота“. „Със смъртта на клетия Буйе аз загубих своя акушер, онзи, който четеше мислите ми по-ясно и от мен самия.“ Умира и Сент Бьов. „Още един си отиде! Дружината оредява. Кой остана жив, та да си поговорим с него за литература?“ Излиза „Възпитание на чувствата“; отхвърлена е и от критиците, и от търговците. Гюстав я изпраща на сто и петдесет свои приятели и познати, но получава някакви вяли отзиви едва от трийсетина.

1870

Умира Жюл дьо Гонкур: сега остават само трима от седмината инициатори на литературните вечери в „Мани“ от 1862 г. По време на Френско-пруската война врагът окупира Кроасе. От срам, че е французин, Флобер престава да носи кръста на Почетния легион и е твърдо решен да пита Тургенев как може да получи руско поданство.

1872

Умира мадам Флобер. „През последните две седмици осъзнах, че от всички най съм обичал горката ми свидна майчица. Сякаш

отскубнаха част от вътрешностите ми.“ Умира и Готие. „Помина се и последният от близките ми приятели. Изчерпа се списъкът им.“

1874

Премиера на „Кандидатът“, театралния дебют на Флобер. Пълен провал; актьорите напускат сцената разплакани. След четири представления пиесата е свалена от репертоара на „Водевил“. Излиза преработената романтична драма „Изкушението на свети Антоний“. „Като се започне от «Фигаро» и се стигне до «Ревю де дьо монд»... всички ме очерниха. Учудва ме най-вече скритата зад тези критики *ненавист* към мен, към моята личност, преднамереното зложелателство... Подобна лавина от тъпоумие ме наскърбява.“

1875

Разорението на Ернест Команвил е гибелно и за Флобер. Той продава фермата си в Довил; трябва да се моли на племенницата си да не го гонят от Кроасе. Тя и Команвил го кръщават „Навлека“. През 1879 г. е принуден да приеме държавна пенсия, уредена от приятелите му.

1876

Умира Луиз Коле. Умира Жорж Санд. „Сърцето ми се превръща в некропол.“ Последните години в живота на Гюстав са безплодни и самотни. Признава на племенницата си, че съжالياва, задето не се е оженил.

1880

Обеднял, самотен и изтерзан, Гюстав Флобер умира. В некролога от Зола се казва, че четири пети от жителите на Руан не са го познавали, а останалите са го ненавиждали. Така и не успява да завърши „Бувар и Пекюше“. Някои смятат, че тази творба го е погубила. Преди да я започне, Тургенев го посъветвал да съчини от всичко това разказ, а не роман. След погребението една групичка от

изпращачите му, сред които били поетите Франсоа Копе и Теодор дьо Банвил, се събрали на обяд в Руан да почетат паметта на писателя. Като седнали на масата, се оказало, че са тринайсет на брой. Суеверният Банвил настоял да се намери още един човек и изпратили Емил Бержъора, зет на Готие, да потърси някого на улицата. След като неколцина му отказали, той се върнал с един редник в отпуск. Войникът не бил и чувал за Флобер, но мечтаел да се запознае с Копе.

III

1842

Аз и книгите ми в една квартира: като корнишонче в буркан с оцет.

1846

Още когато бях съвсем млад, имах ясна представа за живота. За мен той беше като противна миризма на готвено, която те лъхва от отдушника. Не е нужно да си ял от яденето, за да разбереш, че ще ти се повдигне от него.

1846

Постъпих с теб така, както и по-рано с най-обичните ми: обръщах чувала наопаки, за да видят какво има на дъното, а те се задавяха от вдигнатия прахоляк.

1846

Животът ми е вкопчен в друг живот (на мадам Флобер) и все така ще бъде, докато трае този, другият. Като водорасло, полюлявано от вятъра, аз се крепя на едно-единствено жилаво влакънце, впито в скалата. Скъса ли се то, накъде ли ще се зарее клетото безполезно растенийце?

1846

Искаш да подкастриш дървото. Листатите клони на тази дивачка са се разперили на вси страни да поемат слънце и въздух. Но ти държиш да ме превърнеш в шпалирно дръвче, в спретната овошка, раждаща хубав плод, който и децата ще могат да берат, без да се катерят по стълба.

1846

Не мисли, че принадлежа към онази вулгарна порода мъже, които изпитват погнуса след плътски удоволствия и смятат, че любовта не е нищо друго освен сладост. Не, това, което е съградено в мен, не се руши тъй лесно. Вярно, че замъците на сърцето ми се покриват с мъх още щом бъдат издигнати, но трябва да мине време, за да се превърнат в развалини, ако изобщо някога се срутят.

1846

Аз съм като пура: трябва да всмукнеш дълбоко, за да ме разпалиш.

1846

Сред мореплавателите има такива, които откриват нови светове, прибавят земи към земята и звезди към звездите; те са властелините, великите мъже, нетленно прекрасните. Други бълват ужас от корабните оръдия, грабят, забогатяват и затлъстяват. Други пък поемат да търсят злато и коприна под чуждо небе. Има и такива, дето ловят съомга за чревоугодниците и треска за бедняците. Аз съм невзрачният търпелив ловец на бисери, който се гмурка в дълбочините и излиза с празни ръце и посиняло лице. Някаква гибелна съблазън ме тегли надолу към бездните на мисълта, към онази съкровена глъб, която вечно изкушава силните. Цял живот ще съзерцавам океана на изкуството, в който други плават и се сражават, и навремени за разтуха ще се гмуркам за ония никому ненужни зелени и жълти мидички. Ще си ги събирам и ще облепя с тях стените на моята колиба.

1846

Аз съм писател гушер, ленивец, който цял ден лежи на припек под благодатното слънце на Красотата. И нищо повече.

1846

Дълбоко в мен се таи всеобхватна, горчива и безмерна *досада*, която ме задушавя и ми пречи да изпитам наслада. Тя ме обзема по всяко време, тъй както подутите тела на удавените кучета току изскачат на повърхността, при все че на шиите им са вързани камъни.

1847

Хората са като различните блюда. Мнозина буржоа ми приличат на варено говеждо, димящо, но безсочно и блудкаво (селяците много го ядат, защото добре засища). Други хора са като бяло месо, сладководни риби, тънки змиорки от тинестото речно дъно, стриди (осолени и неосолени), телешки глави или подсладена овесена каша. А аз? Аз съм като точещи се макарони с миризливо сирене. Трябва да свикнеш с тях, че да почнат да ти харесват. Накрая наистина ти се струват вкусни, но едва след като безброй пъти ти се е повдигало от тях.

1847

Някои хора имат чувствително сърце и закоравял ум. А аз обратното: имам чувствителен ум и закоравяло сърце. Приличам на кокосов орех, чието мляко е скрито под няколко дървесни пласта; трябва брадва, за да го разцепиш, но какво най-често откриваш вътре? Нещо като вкисната сметана.

1847

Надяваше се да намериш в мен огън, който гори, лумти и озарява всичко, който пръска живителна светлина, изсушава суровото дърво на ламперията, оздравява въздуха и разпалва живота. Уви! Аз съм само една мъждукаща лампа, чийто червен фитил пращи в разводнена и прашна газ.

1851

Моето приятелство е като камила: тръгне ли веднъж, няма спиране.

1852

С годините сърцето започва да оголява като есенно дърво. Не можеш да устоиш на по-силните ветрове. Всеки следващ ден обрулва още и още листа; връхлитат и бури, които откършват по няколко клона наведнъж. Но напролет природата отново се раззеленява, ала сърцето — никога повече.

1852

Каква гнусотия е животът, нали? Прилича на супа, в която плуват много косми, но, щеш не щеш, трябва да я изгълташ.

1852

Присмивам се над всичко, дори над онова, което обичам най-много. Няма случка, чувство, вещь или човек, които да са отминати от простодушната ми палячовщина, подобна на железния валяк, който придава лъскавина на платовете.

1852

Обичам работата си с безумна, порочна любов, както аскетът власеницата, раздираща тялото му.

1852

Всички ние, нормандците, имаме по малко сайдер в жилите си; това е стипчива ферментирала напитка, която понякога избива канелката.

1853

Що се отнася до незабавното ми заселване в Париж, трябва да го отложим или по-скоро да се изясним начаса. За мен сега това е *невъзможно*... Много добре познавам себе си — едно преместване ще означава да си съсипя цялата зима и може би цялата книга. Лесно му е на Буйе да приказва, той може преспокойно да пише където и да е. Вече дванайсет години си работи прекрасно при какви ли не условия. Но аз съм като паница с мляко: ако искаш да хване каймак, не бива да я клатушкаш и местиш.

1853

Смая ме с твоите способности. За десет дни си написала шест разказа! Това не го проумявам... Аз съм като старите акведукти: толкова боклук е задръстил коритото на мисълта ми, че тя тече съвсем бавно и едва се оцежда от върха на перото ми, капка по капка.

1854

Подреждам прилежно живота си и всяко нещо си има място. Пълен съм с чекмеджета и прегради като стар пътнически сандък, опасан с въжета и пристегнат с три дебели кожени каиша.

1854

Молиш за обич, оплакваш се, че не ти изпращам цветя? Ех, сега пък цветя! Щом това искаш, намери си някой благовъзпитан младок с изискани маниери и похвални хрумвания. Аз съм като тигър с четина на члена, която раздира женската.

1857

Книгите не се правят като бебетата, а като пирамидите; след създаването на дълго обмислян проект огромни каменни блокове се повдигат един върху друг с изнурителен, непосилен, многолетен труд. И всичко това нахалост. Стои си пирамидата ей тъй наред пустинята.

Но се възвисява над нея, смайващо огромна. Чакали опикават фундамента ѝ, а буржоата се катерят към върха ѝ и прочие... Да се доразвие сравнението.

1857

Един латински израз гласи приблизително следното: „Със зъби да вдигнеш петаче от боклука.“ Тази метафора се е прилагала за скъперниците. Аз съм като тях — пред нищо не се спирам само и само да открия злато.

1967

Вярно е, че много неща ме ожесточават. В деня, когато престана да негодувам, ще се простра на сцената като марионетка със скъсани конци.

1872

Сърцето ми остава непокътнато, но чувствителността ми е някъде притъпена, другаде — изострена, като стар нож, който толкова начесто точат, та е нащърбен и лесно се чупи.

1872

Никога досега духовното не е било тъй маловажно. Никога досега не е била тъй явна омразата към всичко велико — пренебрежение към красотата, ненавист към литературата. Винаги съм се опитвал да живея в кула от слонова кост, но един прилив от лайна оплисква стените ѝ и има опасност да я срути.

1873

Още продължавам да въртя на струг изреченията си подобно на еснафа, който стругова на тавана си халки за салфетки — така си намирам занимавка и си доставям удоволствие.

1875

Въпреки съвета ти не успявам да „закоравея“. Чувствителността ми е съвсем изострена — нервите и умът ми са болни, много болни, усещам го. Но както и да е. Ето че пак взех да се оплаквам, а не искам да те натъзвавам. Ще си позволя само една забележка по твоето сравнение със „скалата“. Знай, че много старият гранит може да се превърне в глинени пластове.

1875

Чувам се така, сякаш съм без корени — топка изсъхнали водорасли, подмятана от вълните.

1880

Кога ще й се види края на моята книга? Въпрос. Ако е речено да излезе следващата година, отсега нататък не ми остава минута за губене. Но има моменти, когато съм толкова уморен, че направо се размеквам и потичам като камамбер на слънце.

[1] Алфред льо Поатвен (1816–1848) — поет, вуйчо на Ги дьо Мопасан, починал млад от сърдечно заболяване. — Б.пр. ↑

[2] Максим дю Кан (1822–1894) — писател, първоначално близък приятел на Флобер. По-късно отношенията им се обтягат поради различие в житейските и творческите възгледи. — Б.пр. ↑

[3] Луи Буйе (1822–1869)-поети драматург. В сътрудничество с Флобер написва феерията „Замъкът на сърцата“. — Б.пр. ↑

[4] Дългогодишното приятелство между Жорж Санд (1804–1876) и Флобер е отразено в кореспонденцията им от 1863 г., до смъртта на писателката. Вж. Жорж Санд — Гюстав Флобер. „Писма“, НК, 1989. — Б.пр. ↑

[5] Грандиозен успех (фр.). — Б.пр. ↑

[6] Епископ на Смирна (69–155), когото Флобер смятал за свой покровител. — Б.пр. ↑

[7] Програмен сборник на групата млади писатели натуралисти. Всички новели в него са на военна тематика, като най-известна е

„Лoенaтa тoпкa“ нa Мoпacан. — Б.пр. ↑

3.

ЗЛАТО В МОРЕТО

За рибарската мрежа могат да се дадат две определения в зависимост от гледната точка. Обикновено се казва, че тя е приспособление за ловене на риба от рехаво оплетена връв. Но образът може да се преобърне, без да се накърни логиката му, и мрежата да се опише така, както я е видял един духовит лексикограф; той я е нарекъл сбор от дупки, съшити с връв.

По същия начин може да се разгледа и жанрът биография. Влачена по дъното, мрежата се пълни, сетне биографът я изтегля, сортира улова, хвърля във водата едно-друго, останалото складира, нарязва на парчета и продава. Но представете си онова, което не е хванал. То винаги е много повече. Животописът се мъдри на полиците като дебел достолепен буржоа, самонадеян и невъзмутим. Биография за един шилинг ще ви предостави всички факти, биография за десет лири — и всички хипотези като добавка. Но помислете си колко много се е изплъзнало, колко е отлетяло със сетното дихание на описания човек. Как ще реагира и най-умелият биограф, ако героят му го причака и реши да се позабавлява с него?

За пръв път видях Ед Уинтъртън, когато сложи ръка върху моя избор в хотел „Европа“. Казвам го на шега, но си беше самата истина. Там се провеждаше панаир на книгата и аз посегнах малко преди него към „Литературни спомени“ от Тургенев. Сблъсъкът предизвика моментални извинения, изречени смутено и от двама ни. Когато стана ясно, че до тази ръкосхватка се е стигнало поради библиофилската ни страст, Ед измънка:

— Да излезем навън да си поговорим.

На две чаши блудкав чай проследихме пътищата, които ни бяха събрали пред една и съща книга. Аз му разказах за интереса си към Флобер; той сподели, че се занимава с Гос^[1] и английското литературно общество от края на миналия век. Рядко съм срещал американски учени и бях приятно изненадан, че Уинтъртън говори с

досада за кръга „Блумсбъри“^[2]; с радост оставял модернистите на своите по-млади и по-амбициозни колеги. На Ед Уинтъртън явно му харесваше да се представя за неудачник. Беше на четирийсет и няколко години, с по-оплешивяла коса, гладка розова кожа и квадратни очила без рамки: делови учен, благоразумен и морален. Беше си купил английски дрехи, но въобще не можеше да заприлича на англичанин. Оставаше си от типа американци, които в Лондон вечно ходят с дъждобрани, защото са чували, че в този град дъждът се лее и от слънчево небе. Дори и във фойето на хотел „Европа“ беше с дъждобран.

В позата му на неудачник нямаше отчаяние; тя по-скоро се дължеше на съзнанието, че не му е писано да преуспее, поради което негов дълг е достойно и стоически да приеме този факт. В един момент, докато споделяше, че е малко вероятно да завърши биографията на Гос и още по-малко — да я издаде, той млъкна, а после каза с приглушен глас:

— Все пак понякога се питам дали Гос щеше да одобри това, което правя.

— Искате да кажете, че...

Знаех твърде малко за Гос и ококорените ми очи може би са намеквали, че очаквам да чуя за голи перачки, незаконни деца метисчета и разчленени трупове.

— Ааа, не, не. Дали щеше да одобри самата идея, че *пиша* за него. Може би щеше да си помисли, че това е... че е удар под кръста.

Отстъпих му Тургенев, разбира се, ако не за друго, то поне за да избегна разговора за моралното право на собственост. Не виждах какво общо има етиката с желанието да притежаваш една антикварна книга, но Ед беше на друго мнение. Обеща да ми пише, ако случайно му попадне друг екземпляр. После набързо обсъдихме редно ли е, или не да платя чая му.

Не съм очаквал, че ще ми се обади, а още по-малко относно въпроса, който бе станал повод да ми пише след около година.

Интересува ли Ви изобщо Джулиет Хърбърт? Ако се съди по материалите, връзката им е била опияняваща. През август ще бъда в Лондон и ако желаете, може да се видим.

Какво чувства годеницата, когато отвори кутийката и види пръстена върху лилавото кадифе? Не съм питал жена ми; сега пък е твърде късно. А какво ли е чувствал Флобер, докато е чакал зората на върха на Хеопсовата пирамида и най-сетне е зърнал късчета злато, проблясващи сред лилавото кадифе на нощта? Изненада, удивление и буйна радост нахлуха в сърцето ми, щом видях онези две думи в писмото на Ед. Не, не „Джулиет Хърбърт“, другите две: първо „материалите“ и после „опияняваща“. А освен радост и мисълта, че ме очаква сериозна работа, имаше ли и нещо друго? Не се ли прокрадна и срамното хрумване за почетна степен от някой университет?

Джулиет Хърбърт е една голяма дупка, пришита към другите с общата връв. Станала е гувернантка на Каролин, племенницата на Флобер, към хиляда осемстотин петдесет и пета-шеста и е живяла в Кроасе някоя и друга година, неизвестно точно колко; после се е завърнала в Лондон. Флобер ѝ е писал, и тя на него; от време на време са си гостували. Освен тези факти друго не ни е известно. Не е запазено нито едно писмо до нея или от нея. За семейството ѝ също не знаем почти нищо. Нямаме представа дори как е изглеждала. Не е останало нито едно нейно описание и никой от приятелите на Флобер не се е сетил да я спомене след смъртта му, когато повечето други жени със значимо място в живота му са били обезсмъртени в разни мемоари.

Биографите не са единодушни по отношение на Джулиет Хърбърт. За някои липсата на сведения е доказателство, че тя не е играла важна роля в живота на Флобер; други пък правят точно обратното заключение въз основа на тази фактологична оскъдица и твърдят, че загадъчната гувернантка сигурно е била една от любовниците на писателя, може би неизвестната Голяма любов в живота му, та дори негова годеница. Хипотезите са плод най-вече на темперамента на биографите. Можем ли да направим заключение, че Гюстав е обичал Джулиет Хърбърт само защото е нарекъл хрътката си Жюлио? Някои могат. Но на мен това ми се струва малко тенденциозно. И ако все пак стигнем до подобен извод, то как тогава да тълкуваме факта, че в различни писма Гюстав нарича племенницата

си Лулу, името, с което по-късно назовава папагала на Фелисите? Или факта, че Жорж Санд е имала овен, наречен Гюстав?

Флобер споменава открито Джулиет Хърбърт единствено в писмо до Буйе, изпратено след гостуването му в Кроасе.

„Тъй като видях, че гувернантката те развълнува, и аз се заразих от теб. Когато сме на масата, очите ми с удоволствие бродят по нежното възвишение на гърдата ѝ. Мисля, че забелязва погледа ми, защото, докато се храним, по пет-шест пъти се изчервява като божур. Какво хубаво сравнение би излязло, ако възвишението на гърдата се оприличи с насипа на укрепление. Стрелите на Купидон се изтърколват по него, докато обстрелват цитаделата. Или както се изразява нашият Шейх: «Знам какво оръдие да насоча натам.»“

Да прибързваме ли със заключенията? Честно казано, това са шеговитите самохвалства, които Флобер винаги е подхвърлял в писмата до приятелите си. Аз самият намирам цитираното писмо за неубедително: истинската страст не се превръща лесно в метафора. Но всички биографи тайно желаят да обсебят и канализират сексуалния живот на своите герои. Вие преценете прав ли съм.

Наистина ли Ед беше открил някакви материали, свързани с Джулиет Хърбърт? Признавам си, че веднага се почувствах техен собственик. Представих си как ги публикувам в някое от по-известните литературни издания; вероятно можех да ги дам на литературната притурка на в. „Таймс“. „Джулиет Хърбърт: тайна, разгадана от Джефри Брейтуейт“; и като илюстрация да приложа едно от онези факсимилета, от които не се разчита почти нищо. Същевременно започнах да се безпокоя, че Ед може да се разбъбри за откритието си в своя университет и наивно да предостави ценните материали на някой амбициозен галицист с прическа на астронавт.

Но тези чувства бяха недостойни и, надявам се, нетипични за мен. Преди всичко се вълнувах от мисълта, че може да разкрия тайната на връзката между Гюстав и Джулиет (какво друго би могла да означава думата „опияняваща“ в писмото на Ед?). Вълнувах се и защото смятах, че материалите ще ми помогнат да си представя още по-ясно какъв е бил Флобер. Мрежата натежаваше. Дали пък няма да разберем например как се е държал писателят в Лондон?

Това беше особено интересен въпрос. През деветнайсети век културният обмен между Англия и Франция е бил най-вече

прагматичен. Френските писатели не са прекосявали Ламанша току-тъй, да разискват естетически въпроси с английските си колеги; те или са търсели тук убежище, защото са ги преследвали, или пък работа. Юго и Зола са дошли като изгнаници. Верлен и Маларме — като учители. Вилие дьо л'Ил-Адам, страдащ от хронична бедност, но страхотно практичен, дошъл да си търси някоя богата наследница. За целта на експедицията един парижки сватбен агент го екипирал с кожено палто, скъп часовник и нови зъбни протези, като се съгласил всичко това да му се заплати, когато писателят прибере зестрата на наследницата. Но Вилие, нали си нямал късмет човекът, оплел конците, докато я ухажвал. Наследницата му отказала, сватбеният агент се появил да си прибере палтото и часовника, а отхвърленият кандидат-жених останал в Лондон на произвола на съдбата — с пълен набор зъби в устата си, но без пукната пара в джоба.

А как ли е действал Флобер? Знаем твърде малко за четирите му пътувания до Англия. Знаем например, че Голямото изложение през 1851 г. най-неочаквано си е спечелило одобрението му — „прекрасно нещо, независимо че всички му се възхищават“. Но записките му от това първо посещение в Лондон запълват всичко на всичко седем страници: две за Британския музей плюс пет за китайската и индийската зала в Кристъл Палас. Какви ли са били първите му впечатления от нас? Сигурно ги е споделил с Джулиет. Заслужили ли сме определенията му в „Речник на готовите истини“ („АНГЛИЧАНИ — Всички «богати». АНГЛИЧАНКИ — Трябва да се учудваме, че раждат красиви деца“)?

А следващите му посещения, когато вече е бил автор на прословутата „Мадам Бовари“? Търсил ли е срещи с английски писатели? Интересувал ли се е от английските вертепи? Може би си е седял кротко с Джулиет, впил поглед в нея по време на вечеря; и дали после е щурмувал „укреплението“? Или пък, както донякъде се надявах, са били просто приятели? Наистина ли неговият английски е бил така тромав, както изглежда от писмата му? Дали си е служел само с Шекспировия език? Оплаквал ли се е много от мъглата?

Когато се срещнахме с Ед в ресторанта, той ми се видя още по-окаян от преди. Разправи ми, че са им съкратили бюджета, оплака се от жестокия свят и от това, че няма публикации. Още преди да го е казал, разбрах, че са го изхвърлили от катедрата. Обясни ми, че уволнението

му е ирония на съдбата: дължало се на предаността му към работата, на желанието му да бъде справедлив към Гос, когато го представи на света. Шефовете му в университета го посъветвали да не се престарават толкова. Той обаче не бил съгласен с тях. Много уважавал литературата и писателите, за да си позволи да кара през пръсти.

— Мисълта ми е, че им дължим нещо на тия хора, нали така? — завърши Ед.

Май не проявих такова съчувствие, каквото той очакваше. Но всеки с късмета си, нали така? Моят късмет за пръв път ми се усмихваше. Бях си поръчал вечерята, без много-много да избирам, и изобщо не забелязвах какво ям. Ед чете и препрочита менюто, сякаш бе Пол Верлен, когото за пръв път след месеци гладуване канят на прилична вечеря. Докато слушах досадните му оплаквания и го гледах как бавно преглъща херингата си, съвсем изгубих търпение; макар че от това възбудата ми не намаляваше.

— Та значи — подхванах аз, щом ни сервираха основното ястие — Джулиет Хърбърт.

— Ааа... да — рече той. Разбрах, че трябва да го подканям. — Случаят е по-особен.

— Сигурно.

— Да. — Изглеждаше малко притеснен и смутен. — Преди пет-шест месеца идвах тук да издирвам една далечна потомка на Гос. Не че се надявах да откроя кой знае какво. Просто, доколкото знаех, никой не беше разговарял с въпросната жена и аз реших, че е мой... дълг да я посетя. Можеше до нея да е достигнала някоя семейна легенда, която не бях взел предвид.

— И?

— И нищо. Нямах какво ново да науча. Но поне прекарах един приятен ден в Кент.

Пак ми се стори някак притеснен. Изглежда, му липсваше дъждобранът, който келнерът най-безмилостно му отне.

— А, разбирам какво ме питате. Всъщност до тази жена наистина беше достигнало нещо, а именно писмата. Хайде да караме поред. Ако бъркам, вие ме поправайте. Джулиет Хърбърт е умряла през 1909 г., там някъде, нали? Такааа. Тя имала една братовчедка. Такааа. Тази братовчедка намерила писмата и ги занесла на Гос да пита имат ли някаква стойност. Той решил, че иска да му измъкне пари, и

казал, че са интересни, но нямат литературна стойност. Като чула това, братовчедката просто му ги връчила и казала: „Щом нищо не струват, оставям ви ги.“ И той ги прибрал.

— Откъде знаете всичко това?

— Към тях имаше и писмо от Гос, с неговия почерк.

— И после?

— После се озовали у тази жена от Кент. Лошото е, че и тя ми зададе същия въпрос. Дали стрували нещо. Съжалявам, постъпих доста нечестно. Обясних ѝ, че по времето на Гос са били ценни, но вече не. Казах ѝ, че и сега си остават много интересни, но нямат голяма стойност, защото половината от тях са на френски. Купих ги за петдесет лири.

— Боже мой! — Нищо чудно, че изглеждаше притеснен и смутен.

— Е, подличко постъпих, нали? Нищо не ме оправдава, макар тогава да ми се струваше, че лъжата на Гос позаглажда моята вина. Това поставя интересен нравствен въпрос, прав ли съм? Истината е, че бях много потиснат, защото останах без работа, и реших, че ще ги занеса в Щатите и ще ги продам, за да мога да продължа книгата си.

— Колко са писмата?

— Май седемдесет и пет. Трийсет и шест-седем от нея и толкова от него. Така и се спазарихме — за английските по една лира, а за френските по петдесет пенса.

— Боже мой! — Питам се каква ли е всъщност цената им. Може би хиляда пъти по-голяма, ако не и повече.

— Дааа...

— Продължавайте, разкажете ми за тях.

— Хм. — Той млъкна и в погледа му бих прочел лукавство, ако не беше такъв кротък и педантичен човек. Може би се забавляваше с въодушевляването ми.

— Добре, да започваме. Какво ви интересува?

— Прочетохте ли ги?

— О, да.

— И... и... — Не знаех какво да попитам. Сега вече си личеше, че Ед се забавлява. — И... имали ли са любовна връзка? Имали са, нали?

— Разбира се.

— А откога? Скоро след като е пристигнала в Кроасе?

— Да, съвсем скоро.

Е, това обясняваше писмото до Буйе: Флобер си е правел шега, като се е преструвал, че шансовете му пред гувернантката са също толкова големи (или толкова нищожни), колкото и на приятеля му. А всъщност...

— И това е продължило през всичкото време, докато тя е била там?

— О, да!

— А когато той е дошъл в Англия?

— И тогава пак.

— Добре де, били ли са сгодени?

— Трудно е да се каже. Май натам е вървяло. Има някои намеци и от двете страни, повечето шеговити. Споменава се за малката английска гувернантка, която е оплела в мрежите си известния френски писател. Какво щяла да прави, ако го вкарат в затвора, в случай че пак накърни обществения морал с някоя книга, ей такива работи.

— Добре, хубаво. А разбираме ли каква е била?

— Каква е била? Аха, питате за външността ѝ.

— Да. Няма ли... няма ли... — Той усети какво очаквам. — Няма ли снимка?

— Снимка ли? Да, всъщност няколко. Правени са в едно фотостудио в Челси, на дебел картон. Сигурно той я е помолил да му ги изпрати. Те представляват ли някакъв интерес?

— Искане ли питане! И как е изглеждала?

— Доста хубавичка, но красотата ѝ не се набива на очи. С тъмна коса, волева брадичка и правилен нос. Не съм я разглеждал много, не е мой тип.

— А добре ли са се разбирали? — Вече не знаех какво друго да попитам. „Английската годеница на Флобер — мислех си. — От Джефри Брейтуейт.“

— О, да, така изглежда. Сигурно са били много влюбени. От последните писма личи, че е усвоил доста английски галтовни думи.

— Значи добре се е оправял с езика, а?

— В неговите писма има няколко дълги пасажа на английски.

— А харесвал ли е Лондон?

— Харесвал го е. Как иначе? Бил е градът, където живее неговата годеница.

Ах, той симпатяга Гюстав, казах си наум. Почувствах как се разнежвам. Бил е тук, в този град, преди повече от век с моя сънародница, която е пленила сърцето му!

— Оплаквал ли се е от мъглата?

— Естествено. Писал е нещо такова: как живееш сред тая мъгла? Докато мъжът разбере, че насреща му върви дама, и вече е късно да свали шапка. Чудя се как нацията ви не е отмряла, след като природните условия затрудняват и елементарното кавалерство.

Да, типичният му тон — изискан, закачлив, леко похотлив.

— А нещо за Голямото изложение? Коментирал ли го е подробно? Обзалагам се, че много му е харесало.

— Вярно. Разбира се, то е било няколко години, преди да се срещнат, но той го споменава с умиление. Чуди се дали не са се срещнали в тълпата, без да се забележат. Смята, че това е било едно ужасно място, но в същото време и доста прекрасно. Струва ми се, че е разглеждал всички експонати като огромно количество суров материал за творбите си.

— Ами... не, нищо, нищо. — Но защо пък не? — Предполагам, че не е посещавал публични домове.

Ед ме изгледа малко сърдито.

— Но това са писма до любимата му, нали така? Едва ли ще седне да се хвали пред нея с подобни неща.

— Да, правилно. — Стана ми неловко и в същото време ми идеше да литна. Писмата ми. *Мои*те писма. Явно, че Уинтъртън възнамеряваше да ми ги даде, за да ги публикувам. — И тъй, кога мога да ги видя? Носите ли ги със себе си?

— Ааа, не.

— Не? — Е, вероятно беше по-разумно да ги държи на сигурно място. Пътуването крие рискове. Освен ако... ако имаше нещо, което не съм схванал. Да не би пък да искаше пари? Внезапно осъзнах, че не зная нищо за Ед Уинтъртън, освен че притежава моя екземпляр на Тургеневите „Литературни спомени“. — Поне едно-единствено не донесохте ли?

— Не. Знаете ли, аз ги изгорих.

— Какво? Какво?

— Да, всъщност това имах предвид, като ви казах, че случаят е по-особен.

— Сега звучи като криминална история.

— Бях сигурен, че ще ме разберете — каза той за мое удивление; сетне пусна широка усмивка. — Вие единствен от всички. Всъщност отначало реших да не казвам на никого, но после се сетих за вас. Помислих си, че е добре да споделя всичко това с някой, който е вътре в нещата. Ей тъй, да се знае все пак.

— Продължавайте. — Този човек явно беше побъркан. Нищо чудно, че го бяха изхвърлили от университета. Да бяха го направили още преди години.

— Знаете ли, имаше прекрасни неща в тия писма. Доста от тях бяха много дълги и изобилстваха с размишления за други писатели, за обществения и културния живот и тъй нататък. Бяха дори по-непринудени от другите му писма. Може би защото ги е изпращал извън страната, затова си е позволявал такава свобода.

Съзнаваше ли какво ми причинява този престъпник, този мошеник, неудачник и убиец, този плешив ненормален подпалвач? Изглежда, съзнаваше.

— А и нейните писма бяха прекрасни посвоему. Разкриваха целия ѝ живот. Както и много черти от характера на Флобер. Бяха пълни с носталгични описания на живота им в Кроасе. Явно, че е имала много точно око. Забелязвала е неща, които, струва ми се, друг не би доловил.

— Продължавайте — повторих и мрачно помахих на келнера. Не бях сигурен дали ще издържа още дълго. Щеше ми се да кажа на Уинтъртън колко много се радвам, че навремето англичаните са подпалили Белия дом и са го изравнили със земята.

— Навярно се чудите защо съм ги унищожил. Виждам, че сте пораздразнен. И тъй, в последното си послание до нея Флобер пише, че ако умре, писмата ѝ ще ѝ бъдат върнати и тя трябва да ги изгори, и нейните, и неговите.

— Изтъква ли някакви причини?

— Не.

Това звучеше странно, ако се приемеше, че този маниак не лъже. Но истината е, че Гюстав е изгорил голяма част от писмата си с Дю Кан. Може би поради някакъв моментен изблик на гордост по

отношение на произхода си не е искал светът да узнае, че без малко е щял да се ожени за гувернантка, и то англичанка. Или пък не е искал да разберем, че прословутата му любов към изкуството и самотата едва не е била разколебана. Но светът щеше да узнае за това. Бях решил да го известя по някакъв начин.

— Нали разбирате, нямах друг избор. Искам да кажа, че ако се занимаваш с писатели, трябва да се отнасяш почтено към тях, прав ли съм? Трябва да уважаваш волята им дори ако другите не го правят.

Какъв самодоволен и гаден морализатор! Пъчи се с етиката си както проститутките с грима си. Какво безочие.

— В това негово последно писмо имаше и друго. Освен че умоляваше мис Хърбърт да изгори кореспонденцията, ѝ даваше и доста озадачаващо указание: „Ако те попитат какво съм ти писал или как съм живял, моля те, излъжи ги. Или, тъй като най-малко аз мога да те моля да лъжеш, просто им кажи това, което предполагаш, че искат да чуят.“

Почувствах се като Вилие дьо л’Ил-Адам: за няколко дни ми бяха дали палто и скъп часовник, а после грубо ми ги бяха отнели. Слава богу, че в този момент се появи келнерът. Между другото, Уинтъртън съвсем не беше толкова глупав: отместил назад стола си, той разсеяно чоплеше нокти.

— Жалко за едно — рече, след като платих сметката с кредитната си карта. — Сега май не мога да финансирам мистър Гос. Но, убеден съм, ще се съгласите, че тук стои интересният въпрос за моралния избор.

Мисля, че забележката ми относно творческите и сексуалните способности на Гос беше крайно несправедлива; но не се стърпах.

[1] Едмънд Уилям Гос (1849–1928) — английски поет, критик и биограф. — Б.пр. ↑

[2] Кръг от писатели, философи и художници, сред които В. Улф, Р. Фрай, Б. Ръсел и Е. М. Форстър. Срещите се провеждали от 1904 г. докъм 1930 г. в домовете на видни интелектуалци в лондонския квартал Блумсбъри. — Б.пр. ↑

4. ФЛОБЕРОВИЯТ БЕСТИАРИЙ

„Аз привличам лудите и животните.“

Из Писмо до
Алфред льо Поатвен,
26 май 1845 г.

МЕЧОКА

Гюстав е бил Мечока. А сестра му Каролин е била Плъхчето („твоего любимо плъхче“, „твоего предано плъхче“ — подписва се тя; „мъничко плъхче“, „ох, плъхче добричко“, „палаво плъхче, послушно плъхче, клето плъхче“ — обръща се към нея брат ѝ). Още когато Гюстав е бил дваисетгодишен, са го смятали за особняк, за мечок, за чудак; дори преди първия епилептичен припадък той е живеел с тази представа за себе си. „Аз съм мечок и искам да си остана в хралупата, в леговището, в моя кожух, в старата ми мечка кожа; искам да си живея тихо и кротко, далеч от буржоата и буржоазките.“ След припадъка звярът се вселява трайно в него: „Живея сам, като мечок.“ (Думата „сам“ в това изречение би трябвало да се разбира като „сам, ако не се броят родителите ми, сестра ми, слугите, кучето ни, козичката на Каролин и редовните посещения на Алфред льо Поатвен“.)

След като се възстановява, му е позволено отново да пътува; през декември 1850 г. в писмо до майка си от Константинопол той разгръща образа на Мечока, който вече обяснява не само характера му, но и литературната му стратегия.

„Ако се потопиш в живота, не можеш да го съзреш ясно: или много страдаш от него, или много се забавляваш. Според мен художникът е чудовищно създание, невяреещо в природата. Всички злочестини, които Провидението му стоварва, се дължат на упоритото му нежелание да приеме тази максима... Тъй че твърдо съм решил да

се примирия и да живея както досега: сам, заобиколен от тълпата велики личности, които са моите единствени приятели... мечок с мечата си кожа за дружина.“

Излишно е да споменаваме, че тълпата велики личности не са гости в дома им, а компания, избрана от полиците на библиотеката му. Що се отнася до мечата кожа, той винаги е полагал грижи за нея: по време на пътешествието си из Ориента в две писма (Константинопол, април 1850 г.; Бени Суейф, юни 1850 г.) моли майка си да я съхранява добре. Племенницата му Каролин също си спомня тази най-забележителна вещ в неговия кабинет. Там от един часа на обяд се провеждали уроците ѝ. Капаците на прозорците били затворени, за да не влиза жегата, а сумрачната стая ухаела на китайски благовонни пръчици и тютюн. „С един скок се хвърлях на любимата огромна кожа от бяла мечка и обсипвах с целувки голямата ѝ глава.“

„Веднъж уловиш ли мечката, тя ще ти играе по свирката“, гласи една македонска поговорка. Гюстав не е играл по ничия свирка; Флобер не е бил ничий мечок.

„МЕЧКА — Обикновено я наричат Баба Меца. Да се разкаже анекдотът за сакатия, който, виждайки в бърлогата ѝ паднал часовник, се спуснал вътре и тя го изяла.“

Речник на готовите истини

Гюстав е навличал кожата и на други животни. Като млад той е едновременно цял зверилник: усетил отсъствието на Ернест Шьовалие като физически глад, той е „лъв, тигър — тигърът от Индия — и огромна боа“ (1841); обзет от прилив на сили, решава, че е „вол, сфинкс, воден бик, слон, кит“ (1841). По-късно си избира само по едно животно в различните случаи. Той е стрида в черупката си (1845); охлюв в черупката си (1851); таралеж на кълбо (1853, 1857). А също и гуцер, който цял ден лежи на припек под благодатното слънце на Красотата (1846), и коприварче с писклив глас, което се крие вдън гори, за да не го чуе никой (пак 1846). Става кротък и плашлив като крава (1867); грохнал е като магаре (1867); ала при все това разплисква водите на Сена като делфин (1870). Работи като муле (1852); живее живот, който може да погуби три носорога (1872); бъхти се като

впрегатни волове (1878) и съветва Луиз Коле да човърка творбата си като къртица (1853).

На Луиз Гюстав ѝ се вижда като „див бизон от американската прерия“ (1846). Ала на Жорж Санд ѝ се струва „кротък като агне“ (1866), което той отрича (1869), а срещнат ли се, и двамата са бърбиви „като свраки“ (1866); след десет години на погребението ѝ той „плаче като теле“^[1] (1876). Усамотен в кабинета си, завършва новелата, която е започнал да пише заради нея, историята за папагала, мощна като „рев на горила“ (1876).

От време на време Гюстав кокетира с носорозите и камилата, които според него го олицетворявали, но тайно се вижда най-вече като мечка: твърдоглав мечок (1852), мечка в мечото си леговище, далеч от скудоумието на своя век (1853), крастава мечка (1854), дори препариран мечок (1869); и тъй до последната година в живота му, когато все още „дере гърло като мечка в пещера“ (1880). Трябва да се отбележи, че в „Иродиада“, последната завършена творба на Флобер, пророкът Йоханан, комуто заповядват да не крещи своите проклетия към покварения свят, отговаря от тъмницата, че ще продължава да ръмжи като мечка.

„Човешкото слово е като пукнат казан, който удряме и от който излизат мелодии за мечешко хоро, когато искаме да трогнем звездите.“

Мадам Бовари

По времето на Флобер все още са съществували мечки: кафяви мечки в Алпите, рижи мечки в Савоя. Можело е да се снабдиш с мечи бут от търговци на осолени храни. През 1832 г. в Отел дьо ла Пост в Марини поднесли на Александър Дюма пържола от мечка. По-късно той отбелязва в своя „Голям кулинарен речник“ (1870): „Всички европейски народи вече ядат мечо месо.“ От главния кралски готвач на Прусия Дюма взел рецепта за мечи лапи по московски. Купуват се одрани лапи. Измиват се, посоляват се и три дни киснат в глинен съд с марината. Добавят се нарязана сланина и зеленчуци. След седем-осем часа лапите се изваждат, подсушават се, поръсват се с чер пипер и се потапят в разтопена свинска мас. Овалват се в галета и се пекат на

скара половин час. Поднасят се с пикантен сос и две лъжички мармалад от френско грозде.

Не ни е известно дали Флобер е познавал вкуса на своята съименница. През 1850 г. в Дамаск той е ял камила. Логично е да се предположи, че ако беше опитвал мечка, все щеше да се произнесе по повод на едно такова себедство.

А какъв вид мечка по-точно е бил Флобер? Можем да проследим дирите от лапите му по писмата. Отначало е бил просто *ours*^[2], без никакви уточнения (1841). През 1843 г., макар да е вече собственик на бърлога, той продължава да носи това най-общо название, както и през януари 1845 г., и през май 1845 г., когато се хвали, че е сменил козината си три пъти. През юни 1845 г. иска да купи за своята стая една картина, изобразяваща мечка, и да я нарече „Портрет на Гюстав Флобер“ — „за да показва моя морален облик и социалните ми настроения“. До този момент ние (а може би и той самият) сме си представяли едно тъмно животно: американска кафява или руска черна мечка, или рижка порода от Савоя. Но през септември 1845 г. Гюстав решително обявява себе си за „бяла мечка“.

Защо? Дали защото освен мечка е и бял европеец? Или това отъждествяване му е хрумнало, като е гледал бялата мечка кожа в кабинета си, която споменава за пръв път в писмо до Луиз Коле през август 1846 г. — обичал денем да се изтяга върху тази постелка. Може би е избрал за себе си бялата порода, та като легне на кожата, тя да му служи за камуфлаж, а той да си съчинява каламбури. Или този цвят е признак на още по-голямо отчуждение от човечеството и пълно отдаване на мечеството. Кафявите, черните и рижите мечки не са толкова далеч от хората, от градовете им и дори от дружелюбието им. Повечето тъмни мечки могат да бъдат опитомени. Но бялата, полярната? Тя не танцува за забавление на човека; не яде горски плодове; не се лакоми за мед, та да я подмамиш в капана.

Другите породи могат и да бъдат полезни на хората. Римляните са внасяли мечки от Британия за зрелищните игри по арените. Жителите на Камчатка са си правели от мечите черва защитни маски против слънчево изгаряне, а наточената раменна лопатка използвали за косене на трева. Но бялата порода, *Thalarctos maritimus*, е аристократката в мечото общество. Надменна и отчуждена, тя се гмурка за риба с изящен, плавен скок и безмилостно напада тюлените,

щом излязат да глътнат въздух. Морската мечка. Изминава огромни разстояния, носена от плаващите ледове. По този начин една зима през миналия век дванайсет грамадни бели мечки стигнали чак до Исландия; представете си ги как странстват на своите топящи се тронове и всяват ужас с божествената си поява на сушата.

Уилям Скорсби, изследовател на Арктика, отбелязва, че черният дроб на мечката е токсичен — доколкото е известно, това е единственият отровен орган на четириногото. В зоологическите градини не е познат тест за бременност, приложим за полярната мечка. Странни факти, които на Флобер може би нямаше да му изглеждат толкова странни.

„Когато якутите, сибирски народ, срещнат мечка, снемат шапки, поздравяват я, наричат я «стопанке», «старице» или «бабо» и ѝ обещават да не я закачат и дори да не я хулят. Но щом усетят, че може да скочи насреща им, стрелят по нея и ако я убият, насичат я на парчета, опичат я и се угощават, като през всичкото време повтарят: «Руснаците те ядат, не ние.»“

А. Ф. Олание, Речник на ястията и напитките

Имало ли е други причини, поради които Гюстав си е избрал да бъде мечка? Преносният смисъл на *ours* е почти същият, както и на английски: грубиян, дивак. *Ours* е и жаргонна дума за килия в полицейски участък. *Avoir ses ours*, да те навестят мечките, значи да си в мензис (вероятно защото в този период жената обикновено прилича на разлютена мечка). Според етимолозите изразът се употребява от началото на миналия век. (Флобер не го е използвал; той предпочита „англичаните дебаркираха“^[3] и други шеговити варианти на тази метафора. Веднъж се притеснил, че Луиз Коле закъснява за срещата им, а после с облекчение констатирал, че „при нея е пристигнал лорд Палмърстън“.) *Un ours mal léché*, недоолизна мечка, означава недодялан и необщителен човек. По-подходящо за Флобер е едно друго значение на *ours* — в театралния жаргон на деветнайсети век думата се е употребявала за многократно предлагана и отхвърляна пиеса, която накрая одобряват.

Флобер несъмнено е знаел баснята на Лафонтен за мечока и любителя градинар. Имало едно време един грозен мечок, голямо плашило бил, та се криел от света и живеел сам-самичък в планинските дъбрави. Ала след време „взел да се отдава на меланхолия и скръб“, пък и бесовете го хванали — нали „не се задържа дълго в самотника умът“. И тъй, слязъл мечокът от планината да си търси другар и срещнал един градинар, който също живеел отшелнически и жадувал за приятел. Мечокът се настанил в колибата на градинаря, който се бил усамотил, защото не понасял глупците. Но тъй като мечокът не продумвал по цял ден, той не пречел на човека. Когато градинарят лягал да спи, предано бдял край постелята му и пъдел мухите, които кацали по лицето на приятеля му. Един ден на носа на човека се залепила муха, която не щяла и не щяла да се махне. Мечокът много се разгневил, накрая грабнал голям камък и с един удар я разплескал. За жалост „заедно с мухата усърдният мухар разплескал и лицето на своя стар другар“.

Може би и Луиз Коле е знаела тази басня на Лафонтен.

КАМИЛАТА

Ако Гюстав не е бил Мечока, може би е щял да бъде Камилата. В едно писмо от януари 1852 г. той за пореден път обяснява на Луиз, че е непоправим: такъв е и не може да се промени, защото това не зависи от него, той е подчинен на земното притегляне, което „кара полярната мечка да обитава ледовете, а камилата — да крачи по пясъка“. Защо камилата? Може би защото е подходящ пример за гротеска в негов стил: колкото и да е сериозна, същевременно е и комична. От Кайро той пише: „Едно от най-прекрасните неща тук е камилата. Не ми омръзва да наблюдавам това чудато животно, което се клати като мисирка и полюлява шия като лебед. Прегракнах, докато се мъчех да наподобя рева ѝ — надявам се, и у дома ще мога да го имитирам, макар че е трудно; то е нещо като хъркане, примесено с шумно гъргорене.“

Този вид камили проявявали позната на Флобер черта на характера. „Що се отнася до активността на тялото и духа ми, приличам на едногърбата камила, която много трудно можеш да раздвижиш, но тръгне ли веднъж, също така трудно ще я възпреш.“ Оказва се, че и тази аналогия, тръгнала през 1853 г., не е могла лесно

да бъде възпряна: през 1868 г. все още пътува — в писмо до Жорж Санд.

Chateau, камила, е и жаргонна дума за стара куртизанка. Мисля, че тази асоциативна връзка не би смутила Флобер.

ОВЦАТА

Флобер е обичал панаирите с техните акробати, гигантки, уроди и танцуващи мечки.

Веднъж на кея в Марсилия влязъл в един павилион с рекламен надпис: „Жени-овце“. Те тичали в кръг, а моряците дърпали руната им да проверят дали жените са истински. Това било долнопробно зрелище. „Едва ли има нещо по-глупаво и отвратително“, пише Флобер. Много повече го развълнувал панаирът в Геранд, град със стара крепостна стена на северозапад от Сен Назер, през който минали с Дю Кан по време на обиколката си из Бретан през 1847 г. В един от павилионите някакъв хитър селянин (по говора му личало, че е от Пикардия) бил изложил на показ едно „младо чудо на природата“; оказало се, че това е овца с пет крака и извита като тромпет опашка. Флобер изпаднал във възторг от това уродливо създание, както и от стопанина му. Захласнал се по животното, поканил селянина на вечеря, взел да го уверява, че ще натрупа цяло състояние, и го посъветвал да пише за своето съкровище на крал Луи Филип. Към края на вечерята двамата вече си говорели на „ти“ въпреки явното възмущение на Дю Кан.

„Младото чудо на природата“ възхитило Флобер и влязло в неговия арсенал от присмехулни думи и изрази. Докато двамата с Дю Кан бродели по пътищата, той току представял приятеля си на дърветата и храстите с престорена тържественост: „Бих искал да ви запозная с младото чудо на природата.“ В Брест отново се засекли с хитреца от Пикардия и уродливата му овца. Гюстав пак се отплеснал да превъзнася „великолепното“ животно, докато го щавал стопанина му, и двамата се напили. Дю Кан, който знаел, че приятелят му често се поддава на такива налудничави увлечения, изчаквал и това да мине и да замине като грипна треска.

На следващата година Дю Кан се разболял и бил на легло в своя апартамент в Париж. Един следобед към четири часа чул шумотевица по стълбите и изведнъж вратата се отворила широко. Нахълтал Гюстав,

последван от петногата овца и селянина, които подбрал и довел направо от някакъв панаир в Дома на инвалидите или на „Шанз-Елизе“. Бързал да сподели с приятеля си радостта от срещата. Дю Кан сдържано отбелязва в своите „Литературни спомени“, че овцата не се държала прилично. Нито пък Гюстав, който крещял, че иска вино, обикалял с животното из стаята и гръмко възхвалявал качествата му: „Младото чудо на природата е на три години, има свидетелство от Медицинската академия и е било удостоено с посещенията на няколко короновани глави и прочие.“ След четвърт час на болния Дю Кан му причерняло пред очите. „Изпъдих и овцата, и собственика ѝ, след които трябваше да се мете и чисти.“

Измели стаята, но овцата била поръсила барабонките си и в паметта на Флобер. Година преди смъртта си той за пореден път припомнил на Дю Кан как влетял неочаквано при него с младото чудо на природата; и пак се запревивал от смях както в деня на случката.

МАЙМУНАТА, МАГАРЕТО, ЦРАУСЪТ, ВТОРОТО МАГАРЕ И МАКСИМ ДЮ КАН

Преди седмица видях на улицата как една маймуна скочи върху магаре и се опита да го яха — магарето реве и рита, собственикът на маймуната крещи, а самата маймуна квичи. Освен две-три хлапета, които се смееха, и аз, който се забавлявах, никой не им обърна внимание. Като описах това на секретаря в консулството мосю Белен, той ми каза, че е виждал как щраус се опитва да изнасили магаре. Онзи ден и на Макс му се случила случка сред развалините на някакъв запустял район, но разправа, че никак не било лошо.

Писмо до Луи Буйе, Кайро, 15 януари 1850 г.

ПАПАГАЛЪТ

Най-напред ще кажем, че папагалите и хората са сродни същества — доказано е етимологически. Френската дума *perroquet* е умалително от Пиеро; английската *parrot* идва от Пиер; испанската *perisco* произхожда от Педро. Способността на папагалите да говорят е била основен аргумент във философския спор на древните гърци за

приликите и разликите между човека и животните. Елиан^[4] разказва: „Брамините ги почитат повече от всички други птици. И смятат, че това е редно, защото единствени папагалите наподобяват добре човешкия глас.“ Аристотел и Плиний отбелязват, че тази птица е крайно похотлива, когато е пияна. Още по-удивително в случая е твърдението на Бюфон^[5], че папагалите са предразположени към епилепсия. На Флобер му е било известно, че това е слабото им място, което ги сродявало с него. Сред бележките, които си е водел за папагалите при подготовката на „Чисто сърце“, има списък на болестите им — подагра, епилепсия, афти и язви на гърлото.

И тъй, да обобщим накратко: първо, има един Лулу, папагала на Фелисите. Следват двата препарирани съперника, единият в болницата музей, другият — в Кроасе, а също така и онези три живи папагала — двата в Трувил и единият във Венеция, плюс болният дългоопашатко в Антиб. Мисля, че можем да изключим като евентуален прототип на Лулу жената в едно „противно“ английско семейство, което Гюстав е срещнал на кораба от Александрия за Кайро: със зелена воалетка, прикрепена на шапката ѝ, тя приличала на „болен стар папагал“.

В своите „Съкровени спомени“ Каролин отбелязва, че „Фелисите и нейният папагал са съществували в действителност“, и ни насочва към първия папагал от Трувил — онзи на капитан Барбе — като истински предшественик на Лулу. Но това не дава отговор на по-важния въпрос: как една най-обикновена (пък била тя и великолепна) жива птица от трийсетте години на деветнайсети век се е превърнала през седемдесетте в сложен трансцендентален папагал. Сигурно така и няма да разберем; но можем да предложим момент, в който вероятно е започнало това превращение.

Втората, незавършената част на „Бувар и Пекюше“ е щяла да съдържа най-вече „Преписът“, огромно досие от чудати идеи, нелепости и самоизобличителни цитати, които двамата писари е трябвало с нужната сериозност да препишат за свое назидание и заради сарказма, който Флобер е искал да постигне. Сред хилядите вестникарски изрезки, събрани от него за евентуално включване в досието, е и следната история от „Л’Опинион насионал“, публикувана на 20 юни 1863 г.:

„Един човек от Жерувил, селище край Арлон, имал красив папагал и само него обичал на този свят. Като млад изстрадал

нещастна любов и станал мизантроп, затова живеел усамотено със своя папагал. Научил го да произнася името на изгубената му любима, което птицата повтаряла по сто пъти на ден. Това била единствената ѝ дарба, но в очите на нейния собственик, клетия Анри К., тази дарба била по-ценна от всички други. Чуел ли свещеното име, изречено с креслив глас, Анри потръпвал от радост; приличал му на глас от отвъдното, тайнствен, свръхестествен.

Самотата разпалвала въображението на Анри К. и постепенно папагалът започнал да придобива особени измерения в съзнанието му, превърнал се в свещена птица. Той го докосвал с благоговение и часове наред му се любувал в захлас. Папагалът, който гледал стопанина си с втренчен взор, от време на време изломотвал кабалистичното слово и душата на Анри се изпълвала със спомена за отдавна изгубеното щастие. Това странно съществуване продължило няколко години. Ала един ден съседите забелязали, че Анри К. е някак необичайно мрачен; в очите му светел безумен поглед. Папагалът бил умрял.

Анри К. продължил да живее уединено, вече съвършено сам. Прекъснал всякакви връзки с околния свят. Все повече и повече се вгълбявал в себе си. С дни не излизал от стаята си. Ядял каквото му носели, но не забелязвал никого. Постепенно си внушил, че самият той се е превърнал в папагал. Сякаш за да подражава на мъртвата птица, често изкрещявал името, което обичал да чува; опитвал се да ходи като папагал, покатервал се нависоко и разпервал ръце, все едно размахва криле.

Понякога го хващали бесовете и започвал да троши покъщнината си. Роднините му решили да го изпратят в лудницата в Геел. Но по пътя през нощта той избягал. На сутринта го намерили кацнал на едно дърво. Било невъзможно да го склонят да слезе и накрая им хрумнало да сложат под дървото огромна клетка. Като я видял, злочестият мономаниак се смъкнал долу и така го заловили. Сега се намира в лудницата в Геел.“

Флобер бил поразен от тази история. Под реда „постепенно папагалът започнал да придобива особени измерения в съзнанието му...“ е записал следното: „Да се смени животното, да бъде куче вместо папагал.“ Това несъмнено е кратко указание за бъдеща творба. Но когато накрая се захванал да пише историята на Лулу и Фелисите, папагалът си останал, а притежателят се сменил.

Преди „Чисто сърце“ папагалите рядко прехвъркват през творбите и писмата на Флобер, и то съвсем набързо. Обяснявайки на Луиз привлекателността на чуждите страни (11 декември 1846 г.), Гюстав пише: „Докато сме деца, ние всички искаме да живеем в страна с папагали и захаросани фурми.“ За да утеши тъжната и отчаяна Луиз (27 март 1853 г.), той ѝ напомня, че всички сме птици, затворени в клетки, че животът тегне над тези, които имат най-широки криле: „А ние повече или по-малко сме орли или канарчета, папагали или ястреби.“ Отричайки пред нея обвинението, че е тщеславен (9 декември 1852 г.), разграничава Гордост от Тщеславие: „Гордостта е диво животно, което живее в пещерите и пустините. Тщеславието, напротив, е като папагал, то скача от клон на клон и бърбори посред бял ден.“ А когато описва на Луиз героическото търсене на стил, което „Мадам Бовари“ представлява (9 април 1852 г.), той споделя: „Колко пъти съм падал ничком, и то тъкмо когато реша, че само да протегна ръка, и съм го уловил. И все пак чувствам, че не бива да умирам, преди да се уверя, че стилът, който чувам да бучи в главата ми, ще изскочи с рев и ще заглуши кръсъците на папагалите и писуканията на цикадите.“

В „Саламбо“, както вече споменах, картагенските преводачи имали татуиран папагал на гърдите си (дали не по-скоро находчиво измислен, отколкото автентичен детайл?); в същия роман някои от наемните войници са „със слънчобрани в ръка, с папагали на рамо“, а на терасата на Саламбо има „малък одър от слонова кост, покрит с рисови кожи и възглавници от пера на папагал — пророческа птица, посветена на боговете“.

В „Мадам Бовари“ и „Бувар и Пекюше“ няма папагали; думата не е включена и в „Речник на готовите истини“; споменава се бегло само два пъти в „Изкушението на свети Антоний“; малко са животинските видове, които не са подложени на унищожение в „Свети Юлиан Гостоприеман“ по време на първия голям лов на Юлиан. Той убива зайци, кози, бобри, елени, язовци, пауни, косове и сойки, порове и лисици, таралежи и рисове; глухарът е с отрязани крака, а летящите ниско жерави са избити до един от камшика на ловеца. Но папагалът остава неспоменат и следователно — невредим. Ала при втория лов, когато Юлиан изгубва уменията си да убива (животните му се изплъзват и заплашително наблюдават как техният преследвач се

препъва, „протегнал ръце и затворил очи като слепец“), ето че и папагалът се появява. Сред клоните заблестяват искри, които Юлиан вижда като дъжд от звезди, но се оказва, че това са очите на дебнещите животни — диви котки, катерички, бухали, папагали, маймуни.

И нека не забравяме папагала, когато отсъства от сцената на действието. Във „Възпитание на чувствата“ Фредерик броди из парижки квартал, разрушен през Юнското въстание от 1848 г.; минава през съборени барикади; тук-там тъмнеят малки черни локви, сигурно от кръв; къщите са надупчени от куршумите, щорите, закрепени само на един гвоздей, висят като парцали. Ала сред хаоса случайно са оцелели и ценни вещи. Фредерик надниква през един прозорец и вижда часовник, няколко гравюри и... поставка за препариран папагал.

И ние горе-долу тъй бродим из миналото. Безпомощни, лутащи се и боязливи, налучкваме пътя по знаците, които са останали; четем имената на улиците, но не сме сигурни къде сме. Наоколо — разруха. Хората така и не престанаха да воюват. И изведнъж съзираме къща, може би е домът на някой писател? На фасадата има табелка: „Гюстав Флобер, френски писател (1821–1880), живял тук по време на...“, но после буквите се размазват като на зрителна таблица. Приближаваме. Надникваме през един от прозорците. Да, вярно, въпреки повсеместното разрушение случайно са се запазили и ценни вещи. Часовник, който още тиктака. Гравюрите на стената ни напомнят, че навремето тук изкуството се е ценяло. Погледът ни спира върху поставка за папагал. Но къде е папагалът? Все още чуваме гласа му; ала единственото, което виждаме, е пустееща дървена поставка. Птицата е отлетяла.

КУЧЕТАТА

1. *Романтичното куче.* То е било огромно, нюфаундлендска порода, собственост на Елиза Шлезингер. Ако вярваме на Дю Кан, казвало се е Нерон; ако вярваме на Гонкур, името му е било Табор. Гюстав се е запознал с мадам Шлезингер в Трувил: бил е на четиринайсет години и половина, а тя на двайсет и шест. Елиза била красива, а съпругът ѝ богат; носела огромна сламена шапка и под муселиновата ѝ рокля се очертавали изящни рамене. Нерон (или Табор) бил неизменно край нея. Гюстав често ги следвал от разстояние. Веднъж, докато се разхождала сред дюните, тя разголила

гръд да накърми детето си. Той се почувствал безпомощен, смутен, изтерзан и съкрушен. Оттогава нататък твърди, че краткотрайното лято на 1836 г. е изпепелило сърцето му. (Ние, разбира се, сме в правото си да не му вярваме. Нали знаете как се произнасят за него братята Гонкур? „Макар по природа да е прям, той никога не е напълно искрен в това, което казва, чувства, изстрадва или обича.“) И пред кого най-напред е признал любовта си? Пред съучениците си? Пред майка си? Или пред самата Елиза? Не, казал е на Нерон (или Табор). Често го е извеждал на разходка по пясъчните брегове на Трувил и в мекото укрытие зад някоя дюна е коленичел край него и го е прегръщал. После го е целувал там, където наскоро сигурно са се допирали устните на господарката (точното място на целувките си остава спорен въпрос: някои казват по муцуната, някои по темето); в косматото ухо на Нерон (или Табор) Гюстав е нашепвал тайни, които мечтаел да изрече в ухото между муселиновата рокля и сламената шапка; накрая заплаквал горчиво.

Споменът за мадам Шлезингер, както и присъствието ѝ преследвали Флобер до края на живота му. Не се знае какво е станало с кучето.

2. *Домашното куче.* По моему не е направено сериозно изследване за животните, отглеждани в имението на Флобер. През мимолетното им съществуване в Кроасе понякога са с имена, друг път — безименни; за твърде малко от тях се знае кога и как са попаднали там, кога и как са умрели. Да обобщим фактите:

През 1840 г. сестрата на Гюстав, Каролин, е имала козичка, наречена Сувит.

През 1840 г. семейството е притежавало нюфаундлендска порода куче, наречено Неро (може би това име е повлияло на Дю Кан, когато в спомените си е нарекъл нюфаундленда на мадам Шлезингер Нерон).

През 1853 г. Гюстав вечеря в Кроасе в компанията на безименно куче.

През 1854 г. Гюстав вечеря в компанията на куче, наречено Дакно; може би то е гореспоменатото.

През 1856–1857 г. племенницата му Каролин отглежда зайче.

През 1856 г. той поставя на моравата пред къщата препариран крокодил, който е донесъл от Ориента; дава му възможност след три хиляди години отново да се припича на слънце.

През 1858 г. един див заек се настанява в градината; Гюстав не позволява да го заколят.

През 1866 г. Гюстав вечеря в компанията на златни рибки в аквариум.

През 1867 г. домашното куче в Кроасе (име неизвестно, порода неизвестна) умира от отрова, поставена за плъховете.

През 1872 г. Гюстав се сдобива с хрътката Жюлио.

Забележка: Ако трябва да допълним списъка от животни, на които Гюстав е бил стопанин, редно е да споменем, че през 1842 г. е имал пичи въшки.

От всички гореспоменати животни точни сведения притежаваме единствено за Жюлио. През 1872 г. умира мадам Флобер; Гюстав останал сам в голямата къща, където се хранил на дълга маса „*tête-à-tête* със себе си“. През септември приятелят му Едмон Лапорт му предложил една хрътка. Флобер се поколебал, тъй като се боял, че кучето може да хване бяс, но накрая го взел. Нарекъл го Жюлио (в чест на Джулиет Хърбърт? Защо не?) и бързо се привързал към него. В края на месеца писал на племенницата си, че единствената му разтуха (трийсет и шест години, след като е държал в обятията си нюфаундленда на мадам Шлезингер) е да прегърне своето „бедно куче“. „Толкова е красиво, а и да му завидиш на спокойствието.“

Кучето станало последният му другар и съквартирант в Кроасе. Били необичайна двойка: дебелият тромав писател и стройната пъргава хрътка. В кореспонденцията си започнал да разказва за личния живот на Жюлио. Описал как се свързал в „моргнатичен брак“ с някаква „млада особа“ от квартала. Флобер и кучето му дори боледували по едно и също време. През пролетта на 1879 г. той страдал от ревматизъм и получил оток на краката, а Жюлио на свой ред прекарал някаква кучешка болест. „Същински човек е — писал Гюстав, — и жестовете му са досущ като на хората.“

И двамата се позакрепили и изкарвали криво-ляво годината. Зимата на 1879–1880 г. била необичайно мразовита. Прислужницата на Флобер ушила на Жюлио палтенце от стари панталони. Преживели зимата заедно. Флобер умрял през пролетта.

Не се знае какво е станало с кучето.

3. *Фигуративното куче*. Мадам Бовари има куче — подарява ѝ го един горски пазач, когото съпругът ѝ е излекувал от пневмония. Това е *une petite levrette d'Italie*, малка италианска хрътка. Набоков, който е крайно недоверчив към всички преводачи на Флобер, я назовава гонче. Дори да е прав от зооложка гледна точка, той несъмнено загубва по този начин пола на кучето, а това ми се струва важно. Защото в случая кучето е натоварено със... свръхсмисъл, то е... не точно символ, не и метафора... да го наречем олицетворение. Ема се сдобива с хрътката, докато двамата с Шарл още живеят в Тост: време на неосъзнато, едва-що пробуждащо се негодувание в душата ѝ, време на отегчение и недоволство, но не и на поквара. Ема често се разхожда с хрътката, която за кратко (четвърт страница) тактично се превръща в нещо повече от куче. „Мислите ѝ, безутешни в началото, бродеха без път, както нейната хрътка, която обикаляше на кръгове из полето и джафкаше подир жълтите пеперуди, гонеше полските мишки, хапеше маковете край синора на нивата. После мислите ѝ постепенно се съсредоточаваха и седнала в тревата, която бръскаше леко с върха на чадърчето си, Ема си повтаряше: «Защо, боже мой, се омъжих?»“

Това е първата поява на Джали, едно деликатно въвеждане на хрътката; после Ема милва „продълговатата ѝ хубава глава“ и я целува (както Гюстав е целувал Нерон/Табор); кучето гледа с тъжни очи и тя му приказва, „като че утешава опечален човек“. С други думи, и в преносен, и в буквален смисъл Ема разговаря със себе си. Втората поява на кучето е и последна. Шарл и Ема се преместват от Тост в Йонвил — пътуване, което бележи преселването на Ема от света на мечтите и бляновете в действителността, сред покварата. Също така обърнете внимание кой друг пътува с тях в дилижанса: господин с ироничното име Лъорьо^[6], търговец на галантерия и лихвар, който накрая подмамва Ема в клопката си (финансовият ѝ крах не по-малко от любовните ѝ похождения символизира нейното падение). По време

на пътуването хрътката на Ема избягва. Четвърт час ѝ подсвиркват, за да я върнат, но накрая се отказват и продължават пътя си. Мосю Лъорьо се постаравал да внуши на Ема измамно успокоение: залъгва я с истории за изгубени кучета, които се връщали при стопаните си от много, много далеч; ами да, едно дори си дошло в Париж чак от Цариград. Реакцията на Ема не е описана.

Нито пък се знае какво е станало с кучето.

4. *Удавеното куче и измисленото куче.* През януари 1851 г. Флобер и Дю Кан са в Гърция. Посещават Маратон, Елевсина и Саламин. Срещат се с генерал Моранди, бивш наемник, който се сражавал при Мисолонги; той гневно отрекъл пред тях клеветата, разпространявана от английската аристокрация, че в Гърция Байрон е стигнал до морално падение. „Беше знаменитост — казал им генералът. — Приличаше на Ахил.“ Дю Кан е описал пътуването им до Термопилите и как са препрочитали Плутарх на бойното поле. На 12 януари се отправили към Елевтера — двамата приятели, един драгоман и въоръжен полицай, когото взели за охрана. Изведнъж времето се развалило. Завалял проливен дъжд; равнината, през която минавали, се наводнила; шотландският териер на полицая бил внезапно отнесен от пороя и се удавил в един стремителен поток. Дъждът се обърнал на сняг, мракът се сгъстил. Облаци скрили звездите; озовали се в необятна самота.

Минал час, минал втори; снегът се набивал в гънките на дрехите им; изгубили пътя. Полицаят дал няколко изстрела във въздуха, но те останали без ответ. Премръзнали и подгизнали; нощта ги сварила в седловината сред негостоприемната местност. Полицаят се вайкал заради своя шотландски териер, а драгомана — с големи изпъкнали очи като на омар — не го бивало за нищо, дори за готвач не ставал. Както яздели предпазливо и напрягали взор да открият мъждукаща светлинка, полицаят се провикнал: „Стооой!“ В далечината се чувало куче. И тогава драгоманът изявил единствената си дарба: можел да лае като куче. Залаял с отчаяна настойчивост. Когато млъкнал, всички се заслушали и доловили отведен лай. Драгоманът пак задрал гърло. Напредвали бавно, като от време на време спирали, за да лаят и да се ослушват, така че да се ориентират. След като половин час яздили към

селското куче, чийто лай все повече се усилвал, те намерили подслон за нощувка.

Не се знае какво е станало с драгомана.

Забележка: Може би е редно да добавим, че дневникът на Гюстав предлага по-различна версия на историята. Двамата с Дю Кан са единодушни за лошото време и датата, а също и за неумението на драгомана да готви (Гюстав минал на сухар, защото му втръснало от агнешко и твърдо сварени яйца). Но интересно защо в дневника му не се споменава, че са чели Плутарх на бойното поле. Кучето на полицая (във Флоберовата версия породата не е спомената) не било завлечено от пороя. Просто се удавило в дълбоката вода. Що се отнася до лаещия драгоман, Гюстав просто е записал, че като чули селското куче в далечината, той самият поръчал на полицая да гръмне с пистолета си. Кучето отвърнало с лай; полицаят пак стрелял във въздуха; така се добрали до подслона — по много по-нормален начин.

Не се знае каква е истината.

[1] Френски идиом със значение „рева“. — Б.пр. ↑

[2] Мечка (фр.). — Б.пр. ↑

[3] По времето на Флобер английските войници носели червени мундири. — Б.пр. ↑

[4] Елиан, Клавдий (II-III в.) — римлянин, писал на старогръцки. Най-известните му произведения са „За животните“ и „Всякакви истории“ („Кибеа“, 2011). — Б.пр. ↑

[5] Жорж-Луи Бюфон (1707–1788) — френски естествоизпитател. — Б.пр. ↑

[6] Щастливеца (фр.). — Б.пр. ↑

5. ЗАСЕЧКИ

При всяко случайно съвпадение или стечение на обстоятелствата в интелектуалните кръгове на английската средна класа веднага ще се намери човек, който да заяви: „Също като при Антъни Поуъл^[1].“ При малко по-сериозно вглеждане съвпадението се оказва незначително — типичен пример е срещата на двама съученици или състуденти, които случайно се засичат след няколко години раздяла. Но името на Поуъл се вметва, за да придаде тежест на събитието; все едно да повикаш свещеник да ти освети колата.

Съвпаденията не ми допадат много. Внушават мисълта за нечие призрачно присъствие: в миг усещаш как би се чувствал в една подредена вселена, в която всевластен бог дебне зад гърба ти и те наставлява, доста грубо при това, как да се вместиш в установения космически порядък. Предпочитам усещането, че нещата са хаотични, движещи се по своя воля — временно или вечно объркани, — предпочитам да чувствам осезателното присъствие на човешкото невежество, грубиянщина и глупост. „Каквото и друго да се случи — е писал Флобер след избухването на Френско-пруската война, — няма да надмогнем глупостта си.“ Дали просто е кокетирал с песимизма си? Или това е подкастриране на надеждите, необходимо, за да се измисли нещо умно, да се сътвори нещо хубаво?

Безобидните комични съвпадения изобщо не ме интересуват. Веднъж бях поканен на вечеря, където се оказа, че и седмината ми сътрапезници току-що са прочели „Танц в такта на времето“. Този факт не ме очарова, най-малкото защото дума не можах да обеля чак докато поднесоха сиренето.

А що се отнася до съвпаденията в книгите, ще ви кажа, че в този похват има нещо евтино и сантиментално; от естетическа гледна точка винаги изглежда долнопробен. Като например историята с трубадура, който минава тъкмо навреме, за да спаси честта на красивата девойка; или неочакваните, но удобни Дикенсови благодетели; или

безболезненото корабокрушение край чуждоземен бряг, събрало отново братя и сестри или влюбени. Веднъж разкритикувах тази лесна хитрина пред един поет, човек, който явно се смяташе за майстор на римуваните съвпадения.

— Може би имате твърде прозаичен ум — заяви той.

— Ами разбира се — отвърнах аз самодоволно, — за да преценяваш проза, е нужен прозаичен ум.

Ако бях литературен диктатор, щях да забраня съвпаденията в художествените произведения. Е, може би не докрай. Бих позволил използването им в пикареската — там са си на място. Ами да: нека летецът, чийто парашут не се е отворил, да си се приземи точно в копата сено, нека добрият просяк с гангрениялия крак да си открие заровеното съкровище. Карай да върви, в пикареската става.

Разбира се, един от начините да легитимираме съвпаденията е да ги наречем похвати на иронията. По-умните така и правят. В края на краищата иронията е модерно средство, достоен партньор на усета и остроумието. Кой ще седне да я отрича? И все пак понякога се питам дали най-остроумната и уместна ирония не е просто добре замаскирана случайност, изкусно прикрито съвпадение.

Не зная какво е мислил Флобер за съвпаденията. Надявах се, че им е дал определение в своя безпощадно ироничен „Речник на готовите истини“; но той скача от *съвкупление* на *съдийство*. И все пак любовта му към иронията е явна. Това е една от неговите особености, които най-много го доближават до съвременността. В Египет той изпаднал във възторг, като разбрал, че думата *алме*, означаваща „интелектуалка“, е изгубила първоначалния си смисъл и с нея вече назовават проститутките.

Дали иронията не обсебва и живота на своя създател? Флобер е бил убеден, че е така. През 1878 г., когато се навършвали сто години от смъртта на Волтер, честванията били организирани от някой си Мение, производител на шоколад. „Горкият стар гений — възкликва Гюстав, — и сега не можа да се отърве от иронията на съдбата.“ А тя е преследвала и самия Флобер. Когато е писал за себе си „Привличам лудите и животните“, е трябвало да добави „и иронията“.

Вземете „Мадам Бовари“. Обвинена е в нецензурност от Ернест Пинар, прокурора, печално прославил се и със съдебното дело срещу „Цветя на злото“. Няколко години след като романът бил оправдан, се

разкрило, че Пинар е анонимният автор на твърде цинична стихосбирка. Флобер доволно потрил ръце.

А сега надникнете в самата книга. Два от най-паметните моменти в нея са прелюбодейното пътуване на Ема във фиакъра със спуснатите завеси (сцена, която пазителите на морала намират за особено скандална) и последните думи от романа: „Наскоро получи Почетния кръст“, които потвърждават буржоазния апотеоз на аптекаря Оме. И тъй, изглежда, идеята за фиакъра е хрумнала на Флобер в резултат на чудатото му поведение в Париж, когато от страх да не налети на Луиз Коле пътувал навсякъде в закрит файтон. Та значи средството, към което прибягнал от някакво целомъдрие, после е било използвано от него, за да улесни сексуалната авантюра на героинята си.

С Почетния кръст на Оме пък става тъкмо обратното: животът имитира и иронизира изкуството. Само десет години след като написал последния ред на „Мадам Бовари“, Флобер, заклет противник на буржоазията и яростен враг на правителството, приел титлата Кавалер на Почетния легион. Следователно финалният ред от живота му папагалски е повторил финалния ред от неговия шедьовър: на погребението му се появил отряд войници, които дали залп над ковчега и така се простили по стара национална традиция с един от най-невероятните и сардонични кавалери на Франция.

А ако тези примери за ирония не ви харесват, имам и други.

1. ЗАЗОРЯВАНЕ НАД ПИРАМИДИТЕ

През декември 1849 г. Флобер и Дю Кан се изкачили на гигантската Хеопсова пирамида. Пренощували в подножието ѝ и станали в пет часа, за да е сигурно, че ще стигнат до върха ѝ преди изгрев-слънце. Гюстав си наплискал лицето с вода от един мех; заслушан във воя на чакал, запалил лула. После четирима араби бавно го изтикали по стръмните каменни блокове чак до върха — двама го подпирали отзад, двама го теглели отпред. Дю Кан — първият човек, който е снимал Сфинкса — вече бил горе. Пред тях се разливал Нил, потопен в мъгла — приличал на млечно море; зад тях безкрайната пустиня още тънела в мрак — вкаменен лилав океан. Най-сетне на изток затрептяла оранжева ивица; млечното море отпред се превърнало в плодоносна зелена шир, а пясъчният лилав океан отзад просветлял

до сияйно бяло. Изгряващото слънце озарило върха на пирамидата. Поглеждайки надолу, Флобер видял в краката си визитна картичка, забодена с кабарчета в дупчиците на каменния блок. *Humbert, Frotteur*^[2], пишело на нея, а отдолу бил посочен адрес в Руан. Забележителен момент: иронията е попаднала точно в целта. Този момент е съзвучен и с модернизма, защото всекидневното се примесва с възвишеното, получава се сливане на категориите, което ние със самочувствието на собственици смятаме за характерна черта на нашата насмешлива и прозорлива епоха. Благодарни сме на Флобер, че е уловил този момент, защото в известен смисъл иронията не е съществувала, преди той да я забележи. Други туристи, току-виж, взели визитната картичка за боклук. Щяла е с години да си стои там и кабарчетата ѝ да ръждясат. Но Флобер ѝ вдъхва смисъл.

Ако сме интерпретаторски настроени, можем да се задълбочим още повече в тази дребна случка. Не е ли, да речем, знаменателно историческо събитие фактът, че най-великият европейски писател на деветнайсети век е срещнал на пирамидата един от прословутите герои от литературата на дваисети век? Флобер, още влажен от боцкането с телячетата в баните на Кайро, е трябвало да попадне на името, което по-късно Набоков е избрал за своя прелъстител на малолетна американска девойка. И после каква е професията на този едноцевен вариант на *Humbert Humbert*? Той е *frotteur* — човек, който търка мебели до блясък; но също така и извратен тип, който обича да се отърква в тълпата.

И това не е всичко. Сега да разгледаме иронията на иронията. От пътеписите на Флобер излиза, че визитната картичка не е била забодена от мосю Търкач, а е била поставена там от пъргавия и предвидлив Максим дю Кан, който е избързал нагоре в лилавата нощ и е поставил капанче за усета на приятеля си. С узнаването на този факт и нашето отношение се променя: Флобер става скучен и лесно предсказуем, а Дю Кан се превръща в остроумен денди, взел на подбив модернизма още преди модернизмът да се появи.

Но после продължаваме да четем. Ако прелистим писмата на Флобер, ще открием, че няколко дни след тази случка той пише на майка си за „невероятното изумление от находката“. „Като си помисля само, че бях понесъл това картонче чак от Кроасе и накрая не успях лично да го поставя където трябва. Онзи разбойник се е възползвал от

моята разсеяност и е тършувал, докато накрая е намерил тази толкова уместна визитна картичка на дъното на сгъваемия ми цилиндър.“
Значи става още по-заплетено: когато е тръгвал за Египет, Флобер е подготвял специалните външни ефекти, които после ще изглеждат толкова характерни за светоусещането му. Иронията се размножава, реалността избледнява. Интересно, защо е носил сгъваемия си цилиндър на пирамидите?

2. КАКВО БИХТЕ ВЗЕЛИ НА ПУСТИНЕН ОСТРОВ?

Гюстав често си спомнял за летните ваканции в Трувил, където имал за компания папагала на капитан Барбе или кучето на мадам Шлезингер — това били едни от малкото безметежни дни в живота му. През есента на своята двайсет и пета година той споделя в писмо до Луиз Коле: „Най-големите събития в живота ми са няколко мисли, четенето, морските залези в Трувил и безкрайните разговори с един приятел (Алфред льо Поатвен), когото вече загубих, тъй като се ожени.“ В Трувил той се запознава с Гъртруд и Хариет Колийър, дъщери на британския военноморски аташе. Изглежда, и двете са се влюбили в него. Хариет му подарила портрета си, който той закачил над камината в Кроасе. Но повече харесвал Гъртруд. Нейните чувства могат да бъдат отгатнати по един текст, който е писала десетилетия по-късно, след смъртта на Гюстав. Макар да си служи с измислени имена, тя гордо заявява в стила на романтичната проза: „Обичах го страстно, благоговейно. Изминаха толкова години, но към другото не изпитах преклонението, нито любовта, нито пък страха, които ме бяха обладали тогава. Нещо ми подсказваше, че никога няма да бъде негова... Но дълбоко в душата си съзнавах колко истински мога да го обичам и почитам, и да му бъда покорна.“

Пламенният спомен на Гъртруд може и да е бил въображаем: все пак какво по-разнежващо и примамливо за чувствата от покоен гений и ваканция край морския бряг през младежките години? А може и да не е бил въображаем. Макар че десетилетия са били далеч един от друг, Гюстав и Гъртруд не са се забравили. Той ѝ изпратил „Мадам Бовари“ (тя му благодарила, но обявила романа за „противен“ и му цитирала поета Филип Джеймс Бейли, автор на „*Festus*“, според когото моралната поука за читателя била най-важният писателски дълг). Четирийсет години след онази първа среща в Трувил тя дошла в

Кроасе да го види. Красивият рус рицар от нейната младост бил вече плешив и червендалест, само с няколко зъба в устата. Но галантността му все още се радвала на добро здраве. „Моя стара приятелко, младост моя — писал ѝ той по-късно, — през дългите години, които преживях, без да зная къде се намирате, може би не е имало и един-единствен ден да не мисля за Вас.“

През онези „дълги години“ (и по-точно през 1847-а, една година след като Флобер си спомня за трувилските залежи в писмото до Луиз) Гъртруд вече е обещала да обича и почита друг мъж, комуто да бъде покорна: някакъв английски икономист на име Чарлс Тенант. Докато Флобер мъчително воювал за европейска слава, Гъртруд подготвяла за издаване книга: дневника на дядо си, наречен „Франция в навечерието на Революцията“. Умряла през 1918-а на деветдесет и девет години; дъщеря ѝ Дороти била омъжена за пътешественика Хенри Мортън Стенли.

При една от африканските експедиции на Стенли екипът изпаднал в беда. Пътешественикът бил принуден постепенно да захвърли всичкия излишен багаж. В известен смисъл това бил обратният вариант на „Какво бихте взели на пустинен остров?“^[3], вече разигран на живо. Вместо да се запаси с вещи, които ще направят живота в тропиците по-поносим, Стенли бил принуден да се лиши от много неща, за да оцелее. Явно, че книгите били извън списъка на необходимото и той започнал да ги изхвърля; накрая стигнал до онези две, които всеки участник в радиопредаването споменава като необходим минимум за цивилизованост: Библията и Шекспир. Третата книга на Стенли, онази, която изоставил последна, преди да стигне до крайния минимум, била „Саламбо“.

3. ЗАСЕЧКИ НА КОВЧЕЗИТЕ

Унилият плачевен тон на Флоберовото писмо за залежите, изпратено на Луиз Коле, не е бил престорен. Та нали през същата тази 1846 г. починали първо баща му, а после и сестра му Каролин. „Какъв дом! — пише той. — Същински ад!“ Цяла нощ бдял над трупа на сестра си: тя лежала, облечена в бялата си венчална рокля, той седял и четял Монтен.

На сутринта преди погребението се навел над ковчега и я целунал за последно сбогом. За втори път в разстояние от три месеца

чул тропота на подковани ботуши, изкачващи се по дървените стълби. Идвали да отнесат още едно мъртво тяло. За скръб този ден нямало време, трябвало да се вършат много неща: да се отреже кичур от косата на Каролин, да се сHEME гипсова маска на лицето и ръцете ѝ. „Видях как огромните лапи на тия грубияни я опипват, мажат лицето ѝ с гипс.“ За погребенията са необходими и големи грубияни.

Пътят до гробището бил вече познат. Като видял зейналия гроб, съпругът на Каролин се разридал. Гюстав гледал как спускат сестра му. Внезапно ковчегът се заклецил между стените на трапа, който се оказал твърде тесен. Гробарите го извадили и така съвсем го разлюлили. После взели да го натискат от едната страна, от другата, накланяли го, блъскали по него с лопата, мъчели се да го натикат с лостове; но той не помръдвал. Накрая един от гробарите стъпил върху капака, точно над лицето на Каролин, и успял да напъха ковчега до дъното на трапа.

Гюстав си поръчал бюст на Каролин, който отлели от гипсовата ѝ маска. Бюстът стоял на лично място в кабинета през целия му живот, чак до неговата смърт, която го споходила в същия този дом през 1880 г. Мопасан помогнал да приготвят мъртвеца за погребението. Племенницата на Флобер поискала да направят, както си му е редът, гипсова отливка на ръката на писателя. Оказало се невъзможно: стисната в юмрук в предсмъртния миг, тя се била вкаменила.

Шествието поело първо към църквата в Кантльо, а после към гробището, където отряд войници изстрелял своя гротесков коментар на последното изречение от „Мадам Бовари“. След кратко надгробно слово започнали да спускат ковчега. Но и той се заклецил. Този път широчината му била добре измерена, но гробарите си били спестили малко от дължината на трапа. Синовете на някогашните грубияни полагали напразни усилия. Не успели нито да натикат ковчега долу, нито да го изтеглят нагоре. След няколко минути неловко мълчание изпращачите на Флобер бавно поели обратно и го оставили да лежи в земята, килнат назад.

Нормандците са прословути със своето скъперничество; явно, че и гробарите им не правят изключение. Вероятно негодуват срещу всяка ненужна копка, свиди им се всеки чим и, изглежда, са поддържали това свое негодувание като професионална традиция от 1846 до 1880 г. Може би преди да напише „Лолита“, Набоков е чел писмата на Флобер.

Може би не е толкова учудващо, че пътешественикът Стенли се е възхищавал от африканския роман на Флобер. Сигурно това, което сега възприемаме като случайност на съдбата, лека ирония или смел, изпреварил времето си модернизъм, тогава е изглеждало по-различно. Флобер е носел визитната картичка на полировчика от Руан чак до пирамидите. Дали това е било шеговита реклама на собствения му усет; дали е било предизвикателство към грапавата повърхност на пустинята, която не се поддава на полиране; или пък нас е вземал на подбив?

[1] Английски писател, в чието най-известно произведение „Ганц в такта на времето“ съпаденията играят важна сюжетна роля. — Б.пр.

↑

[2] Полировчик (фр.). — Б.пр. ↑

[3] Обичайният последен въпрос в популярно английско радиопредаване, в което се интервюират известни личности. — Б.пр. ↑

6. ОЧИТЕ НА ЕМА БОВАРИ

Ще ви кажа защо мразя критиците. Не заради това, в което обикновено ги обвиняват: че били неуспели творци (сред тях рядко се срещат творци; може да са неуспели критици, но то е друг въпрос) или че по природа били завистливи, язвителни и суетни (и тези упреци най-често са неоснователни; по-скоро можем да ги обвиним в прекалено великодушие към посредствеността, та когато изкусно сразят някого, да не излезе, че това е обичайната им тактика). Не, причината да мразя критиците — и то в отделни случаи — се дължи на факта, че са способни да напишат изречения като следното:

„Флобер не изгражда героите си като Балзак — чрез обективно описание на външността им; той всъщност е толкова нехаен към техния вид, че веднъж рисува Ема с кафяви очи (14), друг път със съвсем черни (15), а трети — със сини (16).“

Това сразяващо, старателно подготвено обвинение, подкрепено с цитати, е отправено от покойната д-р Инид Старки, професор по френска литература в Оксфордския университет, най-изчерпателната сред английските биографи на Флобер. Номерацията в текста ѝ отправя към бележки под линия, където тя пробожда писателя с копието на съответното изречение от еди-коя си глава.

Навремето слушах една лекция на д-р Старки, изнесена на френски, и със задоволство ще ви осведомя, че акцентът ѝ беше убийствен; говореше като домашна възпитателка, самоуверена, но скарана със слуха; произношението ѝ съчетаваше (често в една и съща дума) педантично спазване на фонетичните правила с комични грешки. Това, естествено, не накърняваше компетентността ѝ на преподавател в Оксфордския университет, защото съвсем доскоро тази институция предпочиташе да възприема съвременните езици като отмерлите, за да изглеждали по-престижни и по-близки до античното съвършенство на латинския и старогръцкия. Изумих се как е възможно човек, за когото френската литература е съдба, да изопачава дотолкова думите в този

език, та да се чудиш какво говори за разглежданите от нея автори (нейните пациенти, тъй да се каже, онези, от които си вади хляба).

Може би ще решите, че се заяждам на дребно с една покойна критичка само защото е изтъкнала, че Флобер не е имал достатъчно избистрена идея за очите на Ема Бовари. Но аз не съм привърженик на максимата: *De mortuis nil nisi bonum*^[1] (в края на краищата говоря от позициите си на лекар); пък и е трудно да потиснеш раздражението си, когато някой критик се захваща за такава дреболия. Но отначало ме доядя на Флобер, а не на д-р Старки (жената просто си вършеше съвестно работата). Значи този гений, уж толкова усърден и взискателен, не е успял дори да оцвети еднакво отначало докрай очите на най-известната си героиня? Виж ти! Но тъй като не бях способен да му се ядосвам за дълго, прехвърлих чувствата си върху критичката. Трябва да си призная, колкото и пъти да съм чел „Мадам Бовари“, не съм забелязал, че очите на Ема си менят цвета. А трябваше ли? Виещяхте ли да забележите? Дали не съм бил погълнат от неща, които д-р Старки е пропуснала (макар че сега не мога да се сетя какви ще да са били тия неща)? С други думи, съществува ли съвършен читател, който да не пропуска нищо? И съдържа ли прочитът на д-р Старки всички онези чувства, които книгата събужда у мен, а освен тях и още много други, тъй че моят прочит в известен смисъл да се окаже безпредметен? Е, надявам се, че не. Моят прочит вероятно е безпредметен от гледна точка на историята на литературната критика, но не и що се отнася до удоволствието. Не мога да докажа, че ние, обикновените читатели, се наслаждаваме на книгите повече, отколкото професионалните критици; но ще ви изтъкна едно наше предимство: ние сме способни да забравяме. Доктор Старки и подобните на нея носят бремето на добрата памет. Книгите, които тълкуват и преподават, не им излизат от ума. Те се сродяват с тях. Може би затова някои критици възприемат малко покровителствен тон към предмета на своите занимания. Държат се тъй, сякаш Флобер (или Милтън, или Уърдсуърт) е някоя тяхна стара леля, прикована към люлеещия се стол и лъхаща на гранясала помада, досадна родственица, която си живее само с миналото и от години повтаря едни и същи неща. Разбира се, домът си е неин и настанилите се там не плащат наем, но дори и така, тя вече си е... хм, изпяла песента.

Виж, на обикновения, но страстен читател му е позволено да забравя; той може да си замине, да изневерява с други писатели, а после да се завърне и отново да се влюби силно. Не е необходимо връзката да се скрепява чрез сродяване и домашен уют. Тя може да е непостоянна, но когато съществува, е пламенна. В нея няма и следа от делничното озлобление, което се натрупва при тягостното, монотонно съжителство. Не съм стигнал дотам с отегчен глас да напомням на Флобер да простре измокрената постелка пред ваната или да използва четката за тоалетната чиния. А д-р Старки не може да се сдържи и прави именно това. Вижте какво, ще ми се да извикам, писателите не са *съвършени*; както не са и съпрузите, и съпругите. Истината е, че дори да изглеждат съвършени, на практика не могат да бъдат такива. Никога не съм смятал, че жена ми е безупречна. Обичах я, но не се заблуждавах. Спомням си, че... Не, това ще го оставя за по-нататък.

А сега ще се върна към друга лекция, която преди години чух на литературните празници в Челтнам. Изнесе я един професор от Кеймбридж, Кристофър Рикс, който се представи блестящо; плешивото му теме блестеше, черните му обувки блестяха, а и лекцията му се оказа блестяща. Беше на тема „Грешките в литературата и имат ли те значение“. Евтушенко например направил явна грешка в едно свое стихотворение за американския славей. Пушкин не бил наясно с униформата, която военните обличали на балове. Джон Уейн не бил прав за летеца над Хирошима. Набоков, колкото и да е чудно, бил допуснал фонетични неточности в името Лолита. Имаше и други примери: оказа се, че Колридж, Йейтс и Браунинг не могат да различат ястреб от сив рибар и дори не знаят, че сивият рибар е всъщност чапла.

Два примера направо ме поразиха. Първият беше интересно откритие относно „Повелителят на мухите“. От известната сцена, където очилата на Прасчо се използват за разпалване на огъня, личало, че Уилям Голдинг е скаран с оптиката. Излиза, че е обърнал всичко наопаки. Прасчо е късоглед и едва ли са му предписали очила, които могат да се използват като лещи за съсредоточаване на лъчите. Както и да ги е въртял, нямало е как „да фокусират слънцето върху подпалките“.

Вторият пример се отнасяше до „Атаката на леката кавалерия“: *Из долината на смъртта потеглиха шестстотин*. Тенисън написал

стихотворението съвсем наскоро след като прочел репортаж във в. „Таймс“, където се казвало: „допусната е груба грешка“. Разчитал и на по-ранно известие, в което се споменавали „607 конници“. След време обаче броят на участниците в събитието, което Камий Русе е нарекъл „този ужасен и кръвопролитен стипълчейз“, официално бил коригиран на 673. Из долината на смъртта потеглиха шестстотин седемдесет и трима? Къде отива ритъмът? Тенисън сигурно е могъл да ги закръгли на седемстотин, което не е съвсем точно, но поне е по-близко. Ала явно е поразмислил и е решил да остави стихотворението, както си го е написал. „За метриката според мен шестстотин е по-подходящо от седемстотин, тъй че да остане“ — така сигурно е казал.

Да напишеш 600 вместо 673 или 700, или припл. 700, не може, струва ми се, да се окачестви като грешка. Несъстоятелността на Голдинговата оптика обаче трябва да се разглежда като пропуск. Следващият въпрос е: това има ли значение? Доколкото си спомням лекцията на проф. Рикс, той изтъкваше аргумента, че ако не може да се разчита на фактологическата страна на литературата, тогава е по-трудно да се използват и трикове като иронията или измислицата. Ако не знаеш кое е вярно или кое се приема за вярно, не можеш да отсееш онова, което не е вярно или се приема за невярно. Този довод ми се струва много смислен, макар че се питам към колко примера на литературни грешки всъщност се отнася той.

Струва ми се, че в случая с очилата на Прасчо: а) малцина ще забележат грешката, освен ако не са офталмолози, оптици или очилати професори по английска литература; и б) ако наистина я забележат, просто ще я взривят като малка бомба чрез контролирана експлозия. Още повече, че тази бомба (която в „Повелителят на мухите“ избухва на далечен бряг и има за свидетел само едно куче) не поврежда други части на романа.

Грешки като Голдинговата са „външни“ — несъответствия между онова, което книгата твърди относно случая, и това, което познаваме като действителност; те често показват единствено, че на писателя му липсват специални технически познания. Такъв грях е простим.

Какво да кажем обаче за „вътрешните грешки“, когато авторът заявява две несъвместими неща в една и съща творба? Очите на Ема са кафяви, очите на Ема са сини. Уви, това може да се обясни само с липса на професионализъм и с писателска небрежност. Онзи ден

прочетох възхваляван дебютен роман, в който разказвачът — явно човек без сексуален опит и с аматорски познания по френска литература — се опитва комично да изясни за себе си как е най-подходящо да целунеш момиче, без да бъдеш отблъснат. Бавно, но със страст и покоряваща сила постепенно я притегляш, вторачен в очите ѝ, сякаш току-що ти е показала екземпляр от първото забранено издание на „Мадам Бовари“. Помислих си, че е остроумно казано и дори твърде забавно. Единствената беда е, че не съществува такова „първо забранено издание“ на „Мадам Бовари“. Романът се отпечатва за пръв път на части в сп. „Ревю дьо Пари“. Тогава се завежда съдебно дело за накърняване на обществения морал. И чак след оправдателната присъда творбата е издадена във вид на книга. Предполагам, че младият писател (струва ми се нечестно да цитирам името му) си е мислил за „първото забранено издание на «Цветя на злото»“. Той несъмнено ще успее да си поправи грешката, когато преиздадат романа му; ако това изобщо се случи.

Очи в кафяво, очи в синьо. Има ли значение? Не става дума дали е важно, че авторът си противоречи. Питам се важно ли е какъв цвят са очите. Съчувствам на писателите, които трябва да споменават женските очи: изборът е толкова ограничен и на какъвто и цвят да се спреш, той неизменно буди банални асоциации. Очите ѝ са сини: невинна и честна. Очите ѝ са черни: страстна и предана. Очите ѝ са зелени: необузdana и ревнива. Очите ѝ са кафяви: сериозна и благоразумна. Очите ѝ са виолетови: романът е от Реймънд Чандлър. Как можеш да избегнеш тези асоциации без куп уговорки относно характера на дамата? Очите ѝ са помътнели; цветът на очите ѝ се променяше от контактните лещи, които носеше; той никога не я поглеждаше в очите. И тъй, сами си избирайте. Очите на жена ми бяха синьо-зелени, което усложнява нещата. Та значи предполагам, че в мигове на откровеност писателят признава пред себе си безсмислието да описва очи. Той бавно си представя героинята, моделира я и чак тогава — вероятно това е последното нещо, което прави — пххва чифт стъклени топчета в празните орбити. Очи ли? О, да, добре е да има очи, мисли си той и с отегчение благоволява да ги сложи на местата им.

По време на литературните си „проучвания“ Бувар и Пекюше загубват уважение към авторите, които изпадат в заблуждение и

допускат грешки. Аз пък съм изненадан от нищожния брой грешки, които писателите правят. И тъй, епископът на Лиеж умира петнайсет години по-рано, отколкото трябва: това поврежда ли „Куентин Дъруърд“? Ето една дребна неточност, подаяние за критиците. Представям си романиста на ферибот, прекосяващ Ламанша — застанал на кърмата, хвърля залчета от сандвича си на кръжащите чайки.

Бях седнал доста назад и не можех да видя какъв цвят са очите на Инид Старки; помня само, че се беше облякла като моряк, имаше приведената походка на ръгбист, както и ужасяващо произношение. Но ще ви кажа и друго. Професорката по фреска литература в Оксфордския университет, почетен член на преподавателското тяло на Сомървил Колидж, „известна с проучванията си върху живота и творчеството на писатели като Бодлер, Рембо, Готие, Елиът и Жид“ (цитирам обложката на студията ѝ; първо издание, разбира се), изследователката, посветила две обемисти книги и много години от живота си на автора на „Мадам Бовари“, е избрала за илюстрация на първия си том „Портрет на Гюстав Флобер от неизвестен художник“. Това е, което виждаме още преди да отворим книгата; ако щете, това е моментът, в който д-р Старки ни представя Флобер. Бедата е там, че портретът не е негов, а на приятеля му Луи Буйе, както ще ви каже и пазачката на лятната къща музей, пък и всеки в Кроасе. И така, какви изводи си правим, след като вече сме престанали да се подсмивваме?

Може би смятате, че продължавам да си отмъщавам на покойната професорка, която не може да се защити. А вероятно е и така. Но в крайна сметка *quis custodiet ipsos custodes?* Питам ви: Кой ще пази самите пазачи? А и друго ще ви кажа. Току-що препрочетох „Мадам Бовари“.

„Веднъж рисува Ема с кафяви очи (14), друг път със съвсем черни (15), а трети — със сини (16).“

Предполагам, че поуката от всичко това е следната: никога не се плашете от бележки под линия. Ето шестте пъти, когато Флобер споменава очите на Ема Бовари. Ясно личи, че те са предмет на особен интерес от страна на писателя.

1. (При първото появяване на Ема) „Онова, което беше хубаво у нея, бяха очите — кафяви, те изглеждаха черни от ресниците...“

2. (Описана от влюбения съпруг наскоро след сватбата им) „Гледани така отблизо, нейните очи му се струваха разширени, особено когато при събуждане отваряше последователно няколко пъти клепачите си; черни на сянка и тъмносини при силна светлина, те бяха като че с наслоени отънъци, които, по-тъмни в дъното, ставаха постепенно по-светли към емайла на ретината.“

3. (На бала, под блясъка на свещите) „Черните ѝ очи изглеждаха още по-черни.“

4. (При първата среща с Леон) „... устремила в него големите си, широко разтворени черни очи.“

5. (Впечатленията на Родолф от първата им среща) „... черни очи“.

6. (Ема се гледа в огледалото вечерта, след като е била прелъстена от Родолф) „Никога очите ѝ не бяха изглеждали тъй големи, тъй черни, нито с такава дълбочина.“

Как го беше казала критичката? „Флобер не изгражда героите си като Балзак — чрез обективно описание на външността им; той всъщност е толкова нехаен към техния вид, че...“ Интересно ще бъде да се сравни времето, което Флобер е употребил, за да ни внуши, че героинята му има редките трудни очи на трагична прелюбодейка, с времето, което д-р Старки е прахосала, докато е търсела за какво да се заяде.

И последно нещо, за да се изясни абсолютно всичко. Един пораншен пространен източник на сведения за Флобер са „Литературни спомени“ на Максим дю Кан (изд. „Ашет“, Париж, 1882–1883, 2 тома): клюкарски, суетни и пристрастни, но все пак важни в исторически план. На с. 306 в I том (изд. „Ремингтън & сие“, Лондон, 1893, преводач неспоменат) Дю Кан описва с най-тънки подробности жената, послужила за модел на Ема. Съобщава ни, че била втората съпруга на фелдшера в Бонсекур, селище край Руан.

„Тази жена не беше някоя хубавица: дребна, с пепеляворуса коса и луничаво лице. Беше твърде претенциозна и презираше съпруга си, когото смяташе за глупак. Макар и с тънки кости, не бе кльоцава, а по-

скоро закръглена; каквато беше светлокожа и русолява, с плавни движения и полюляваща се походка, напомняше смок. Гласът ѝ, омекотен от силния акцент на Долна Нормандия, звучеше гальовно, а очите ѝ с променлив цвят — ту зелен, ту сив или пък син според светлината — вечно гледаха умолително.“

Изглежда, че д-р Старки си е работила спокойничко, без дори да подозира за съществуването на този пасаж, осветляващ въпроса за очите. Това ми се струва престъпно нехайство към един писател, който, тъй или иначе, ти е платил много от сметките за газ и електричество. Че как да не се вбеся! Сега разбирате ли защо толкова мразя критиците? Бих се опитал да ви опиша изражението на очите ми, но в момента те са доста помътнели от гняв и не мога да определя цвета им.

[1] За мъртвите — само добро (лат.). — Б.пр. ↑

7.

ПРЕЗ ЛАМАНША

Чуйте. *Трата-тата-трата-тата*. А после тишина. След миг от дъното на бара: *трака-така-трака-така*. После пак: *Трата-тата-трата-тата... трака-така-трака-така*. Леките ноемврийски вълни са разтропали масите, които отпращат една към друга метални слова. Настойчиво запитване от близката маса; отново тишина — по корпуса на ферибота пробягват недоловими тръпки; а ето го по-тихия ответ от другия край. Повик, отклик. Повик, отклик. Като две механични птичета с навити пружини. Чуйте напева: *трата-тата-трата-тата трака-така-трака-така трата-тата-трата-тата трака-така-трака-така*. Постоянство, стабилност, взаимно упование, отеква той. Ала ще заглъхне, щом вятърът или течението сменят посоката си.

Облите прозорци са осеяни с водни пръски; през едно стъкло смътно се вижда редица от тлъсти шпиллове и проточили се като макарони подгизнали въжета. Чайките отдавна зарязаха този ферибот. Като потеглихме от Нюхейвън, кресливото им ято ни последва, но, изглежда, не им хареса времето, пък и видяха, че на задната палуба няма остатъци от сандвичи, и литнаха назад. Прави са си. Можеха да ни следват четири часа до Диеп с надеждата да клъвнат каквото изпадне при обратния курс; но това прави цели десет часа. Сега вече те са накацали на някое футболно игрище в Ротингдийн и изравят червеи от влажната земя.

Под прозореца има двуезично кошче за боклук с правописна грешка. Френският надпис гласи: *pariers*^[1]. (Колко авторитетно звучи този език: „Шофьорската книжка, моля! Паспортът!“) Английският превод не се задоволява с лични книжа; той заявява, че тук се съхраняват политически документи: харти. Липсата на една буква в думата си казва думата. Когато Флобер за пръв път вижда изписано името си — обявява се предстоящото публикуване на „Мадам Бовари“

в шест книжки на „Ревю дьо Пари“, — от него е изпаднала буквата „л“: Фобер^[2].

„Ако някой ден се появя на литературната сцена, ще бъда в бойни доспехи“, самонадеяно е заявявал по-рано той.

Но дори в бойни доспехи, могат да те наръгат в слабините или под мишницата. Както посочва на Буйе, вариантът на името му е само на една буква разстояние от нежелателен комерчески каламбур: бакалинът на улица „Ришельо“, точно срещу Комеди Франсез, се казвал Фобе. „Още не съм се появил, а жив ще ме одерат.“

Обичам тези извънсезонни плавания през Ламанша. Когато си млад, харесваш вулгарните месеци, яркостта в разгара на сезоните. Поостарееш ли, научаваш се да цениш междувремието, колебливите месеци. Може би така признаваш, че за теб нещата вече нямат някогашната категоричност. Или пък това е най-обикновено предпочитание към празните фериботи.

В бара има едва пет-шест души. Един от тях се е изтегнал на отсрещната пейка и дреме. Приспивното потракване на масите изтръгва от него първото похъркване. През този месец няма ученически екскурзии; залата за видеоигри, дискотеката и киносалонът са притихнали. Дори барманът има време да си побъбри с този-онзи.

Вече трети път в продължение на една година потеглям за Диеп. Ноември, март, ноември. Само за да пренощувам там няколко пъти, макар че прескачам и до Руан. Не е далеч от Англия, но промяната се усеща. Има разлика, да. Небето над Ламанша например изглежда съвсем друго от френския бряг; светлината му е по-чиста, но и по-променлива. Небето е сцена на безкрайни възможности. Не че се поддавам на романтични настроения. Влезте в галериите по бреговете на Нормандия и ще видите какво обичат да рисуват тамошните художници: гледката на север, все нея и нея. Крайбрежната ивица, морето и динамичното небе.

Английските художници никога не са се тълпели в Хейстингс, в Маргейт или Истборн — защо да се взират в един навъсен, скучен проток?

Не ходя само заради светлината. Отивам във Франция заради онези неща, които се забравят, докато не ги видиш отново. Например касапниците. Сериозността на техните *pharmacies*. Поведението на

децата им в ресторант. Пътните знаци (Франция е единствената позната ми страна, където предупреждават за опасността от чукундур по пътя: BETTERAVES, видях веднъж изписано в червен триъгълник под рисунка на залитаща кола). Кметствата с пищни фасади. Виното, което можеш да дегустираш във варовикови пещери край шосетата...

Мога да продължа, но стига толкова, че да не се отплесна да ви разправам за липите, играта на були и залците хляб, натопени в стипчиво червено вино — на това му викат *la soupe à perroquet*, папагалова чорба.

Всеки си има списък на предпочитанията и чуждият списък винаги ни се вижда неоснователен и сантиментален. Онзи ден попаднах на един, озаглавен „Какво харесвам“. Изброяваше се:

„... марули, канела, сирене, бахар, марципан, дъх на окосена трева (да продължавам ли?)... рози, божури, лавандула, шампанско, широта на политическите възгледи, Глен Гулд...“

Списъкът на Ролан Барт не се различава много от другите — с едно си съгласен, друго те подразва. След „медокското вино“ и „разнообразието“ Барт одобрява „Бувар и Пекюше“. Хубаво, браво, караме нататък. Какво следва?

„Разходка по сандали на бос крак из тесните шосета на Югозападна Франция.“ Това ти стига, за да подкараш колата към Югозападна Франция и да метнеш някой и друг чукундур по тамошните шосета.

В моя списък фигурират *pharmacies*. Французите, изглежда, винаги са по-целенасочени. Не задръстват аптеките си с надуваеми топки, фотоапарати, шнорхели или алармени устройства против крадци. Фармацевтите знаят защо са там и не се опитват на излизане да ти пробутат карамелени бонбони. Усещам, че им се доверявам, сякаш са прочути лекари.

Веднъж отидохме с жена ми в една *pharmacie* в Монтобан и поискахме лейкопласт. За какво точно? — попитаха. Елън посочи мехура на петата си, протъркана от каишката на новите ѝ сандали. Аптекарят заобиколи щанда, настани я на стол, свали сандала ѝ с нежността на фетишист, обожаващ крака, огледа петата, почисти я с марля, а после се изправи и като се обърна с угрижен вид към мен, сякаш трябваше да скрие нещо от жена ми, изрече тихо: „Това, мосю, е

пришка.“ Тук все още цари духът на Оме, помислих си, след като купихме лейкопласта.

Духът на Оме: прогрес, рационализъм, наука, самозванство. „Трябва да сме в крак с века“, това е, тъй да се каже, неговият девиз; и той с бодра стъпка извървява целия път до кръста на Почетния легион. Когато Ема умира, на бдение при нея остават двама души: свещеникът и аптекарят Оме. По един представител от старата и от новата религия. Приличат на алегорична скулптура от деветнайсети век: Религията и науката бдят заедно при трупа на Греха. По мотиви на Уотс^[3]. Само че духовникът и човекът на науката заспиват край трупа. В началото обединени единствено от търсенето на грешки у философите, те скоро постигат по-съвършената хармония на дует хъркащи.

Флобер не е вярвал в прогреса; и още по-малко в моралния прогрес, без който всичко е безсмислено. Живял е във век на глупци; в новата епоха, настъпила с Френско-пруската война, щяло да цари още по-голямо скудоумие. Вярно, че някои неща щели да се променят: духът на Оме тържествувал. Скоро всеки куц щял да получи възможност да се оперира неуспешно и после да му ампутират крака.^[4] Но важно е, че науката вървяла напред! „Цялата мечта за демокрация — писал Флобер — се свежда до това да се издигне и пролетариатът до нивото на глупостта, постигнато от буржоазията.“

Тази мисъл раздразва доста хора. Но не е ли съвършено вярна? През последните сто години пролетариатът е усвоил преструвките на буржоазията; а пък буржоазията, вече не толкова уверена в своето надмощие, е станала още по-лукава и измамна. Е, това прогрес ли е?

Разгледайте един претъпкан ферибот, прекосяващ Ламанша, ако искате да видите съвременния кораб на глупците. Всички са се качили: пресмятат си печалбата от безмитните стоки; наливат се на бара само защото е безплатен; играят си с автоматите за плодове; обикалят безцелно палубата; чудят се как да минат метър на митницата; чакат следващото нареждане на екипажа, сякаш от това зависи дали ще прекосят Червено море. Не че ги критикувам, просто наблюдавам; и не съм сигурен какво ще си помисля, ако всички се наредят покрай перилата да гледат танца на лъчите върху водата и ако започнат да обсъждат морските пейзажи на Буден.

Между другото, и аз не съм по-различен. И аз се възползвам от безмитния магазин, и аз чакам нарежданията на екипажа. Друго искам

да кажа: Флобер е бил прав.

Човекът на пейката продължава да хърка като паша. Взех си още едно уиски, нали не възразявате? Събирам смелост да ви разкажа за... какво? За кого? В мен напират три истории — една за Флобер, друга за Елън и трета за мен самия. Моята е най-проста — тя едва ли се свежда до нещо повече от убедително доказателство, че съществувам — и все пак ми е най-трудно да започна с нея. Жена ми е по-сложен случай и отвътре нещо ме човърка да ви разкажа за нея; но ще устоя. За да си оставя най-хубавото за края ли, както споменах по-рано? Не, по-скоро е точно обратното. Искан ми се да ви подготвя, преди да ви разправам нейния случай. С една дума, нека първо да ви втръсне от книги, папагали, унищожени писма и мечки, от възгледите на д-р Инид Старки и дори от идеите на д-р Джефри Брейтуейт. Книгите и животът не са едно и също, колкото и да искаме да е така. Историята на Елън е истинска и може би тъкмо затова ви разказвам най-напред тази на Флобер.

Очаквате да чуете нещо за самия мен? Така е в днешно време, дори при най-бегло познанство хората решават, че притежават част от теб. А проявиш ли неблагоприятното да напишеш книга, тогава банковата ти сметка, медицинският ти картон и семейните ти отношения безвъзвратно стават обществено достояние. На Флобер това не му е харесвало. „Творецът трябва да внуши на потомството, че никога не е съществувал.“ За вярващите смъртта унищожавя личността и освобождава духа. Във всеки случай така е поне на теория. Разбира се, тя често се опровергава от практиката. Погледнете какво е станало със самия Флобер: един век след смъртта му Сартр, подобно на як морски спасител, в продължение на десет години му е правил изкуствено дишане; десет години отчаяно го е дърпал от небитието, само и само да го съживи и да го попривдигне на пясъка, за да му каже какво точно мисли за него.

А какво мислят хората за Флобер сега? Как си го представят? Като плешив мъж с увиснали мустаци; като отшелника от Кроасе, човека, който е заявил: „Мадам Бовари, това съм аз“, като непоправимия естет, буржоазния буржоазофоб? Самонадеяни сентенции, улесняващи резюмета за ония, които бързат. Флобер едва

ли би се изненадал от умствената ни леност, от нежеланието ни да вникнем в нещата. Тъкмо това го е подтикнало да напише цяла книга (или поне цяло приложение^[5]): „Речник на готовите истини“.

На елементарно ниво речникът му е каталог от клишета (**КУЧЕ** — **сътворено специално да спасява живота на своя господар. Кучето е приятел на човека**) и шеговити определения (**ЛАНГУСТА** — *женската на омара*). Освен това той е и справочник с иронични псевдосъвети както по научни въпроси (**СВЕТЛИНА** — *Винаги да се казва: Fiat lux!*^[6], *когато се пали свещ*), така и по естетически проблеми (**ГАРИ (жп)** — *Възхищавайте се от тях и ги посочвайте като архитектурни образци*). Понякога тонът е закачлив и лукав, друг път толкова предизвикателно пряк, че си готов едва ли не да му повярваш. (**МАКАРОНИ** — *Трябва да си служим с пръсти, когато са приготвени по италиански.*) Речникът прилича на списък от съвети, съчинени от някой злонамерен стар развратник по случай първото причастие на племенника му, сериозен младеж с амбиции да преуспее в обществото. Изучете го старателно и никога няма да изречете нещо погрешно, но и няма да схванете нещо вярно. (**АЛЕБАРДА** — *Видите ли надвиснал облак, непременно кажете: „Ще ваят алебарди.“*^[7] В Швейцария всички мъже носят алебарди. **АБСЕНТ** — *Изключително силна отрова: една чашка, и сте мъртъв. Журналистите пият от него, докато пишат статиите си. Убил е повече войници, отколкото бедуините.*)

Тази творба на Флобер е цял курс по ирония: от сравнението на речниковите единици си личи как е нанасял нови и нови слоеве ирония, напластявал я е като нормандски художник, който помрачава небето над Ламанша с по-напоена четка. Това ме изкушава да съставя „Речник на готовите истини“ за самия Флобер. Съвсем кратичък: малоформатен наръчник с разни уловки; нещо просто и ясно и в същото време измамно. Готови истини и мъдрост, поднесени на хапки, между които по някоя отровна. Примамливото, но и опасното на иронията се състои в това, че дава възможност на писателя привидно да отсъства от творбата, ала в същото време постоянно да намеква за присъствието си.

Какво можем да кажем за Флобер в този нов речник? Вероятно можем да го определим като „буржоазен индивидуалист“; вярно, че звучи доста самодоволно и недобросъвестно. Това е характеристика,

която не се обезсилва от факта, че Флобер е ненавиждал буржоазията. А какво да кажем за „индивидуалист“ или неговия еквивалент? „Според моя идеал за изкуството художникът не бива да изтъква себе си, не бива да е по-явен в творбата си, отколкото Бог в природата. Самият човек е незначителен, производението на изкуството е всичко... Ще ми е приятно да кажа какво мисля по въпроса и чрез моите думи да дам воля на чувствата на мосю Гюстав Флобер; но какво значение има споменатият господин?“

Изискването за авторово отсъствие стана още по-належащо. Някои писатели привидно се съгласяват с този принцип, ала се промъкват през задната врата и повалят читателя със съвсем индивидуален стил. Убийството е извършено безупречно, само че бейзболната бухалка, забравена на мястото на престъплението, е покрита с отпечатыци от пръсти. Флобер е по-различен. Той е вярвал в стила; повече от всеки друг. Старал се е да постигне красота, звучност, точност; преследвал е съвършенство, но съвсем не онова съвършенство с монограм, както е при Уайлд. Стилът е функция на темата. Този стил не се наслажда върху сюжета, а произтича от него. Стилът е съответствието на мисълта. Правилната дума, точната фраза, съвършеното изречение са винаги някъде там, наблизо; задачата на писателя е да ги постави на мястото им по начина, който му се удава. За някои пътят не е по-дълъг от този до супермаркета, където ще напълнят телената кошница. За други това означава да се луташ из необятно поле в Гърция, да се загубиш в мрака, да те вали дъжд и да откриеш онова, което търсиш, само чрез някаква необичайна хитрина — например да залаеш като куче.

В нашия прагматичен и всезнаещ век такава амбиция вероятно изглежда малко провинциална (всъщност Тургенев е нарекъл Флобер наивен). Вече не вярваме, че език и действителност си съответстват напълно. Всъщност май смятаме, че думите пораждат неща не по-рядко, отколкото нещата — думи. Но дори да смятаме Флобер за наивен или (което е по-вероятно) за неудачник, не бива да гледаме снизходително на неговата сериозност или на храбрата му самотност. Та нали това е векът на Балзак и Юго, с показния романтизъм в началото и гномическия символизъм в края? Флоберовата умишлена невидимост във век на гръмогласни личности и крещящи стилове може да се определи по два начина: като класическа или като модерна.

Зависи дали ще се обърнем назад към седемнайсети век, или ще погледнем напред, към края на двайсети. Съвременните критици, които важно-важно окачествяват всички романи, пиеси и стихотворения като текстове — авторът на гилотината! — не бива да прескачат с лекота Флобер. Век преди тяхното съществуване той е подготвял именно текстове и е пренебрегвал важноста на собствената си персона.

„В своята творба авторът трябва да бъде като бог във вселената. Присъстващ навсякъде, но невидим.“ Разбира се, подобно изказване сега се тълкува напълно погрешно. Вземете Сартр и Камю. Бог е мъртъв, казват ни те, а оттам и богоподобният романист. Всезнанието е непостижимо, човешкото познание е откъслечно и пристрастно, тъй че и самият роман трябва да бъде пристрастен и може да вмества само част от света. Това звучи не само прекрасно, но и логично. Ала така ли е? В края на краищата романът не е възникнал, когато се е зародила вярата в Бога; в такъв смисъл няма тясна връзка между онези писатели, които са вярвали изцяло във вездесъщия невидим автор, и онези, които са вярвали изцяло във вездесъщия невидим Създател. Позовавам се и на Джордж Елиът, а не само на Флобер.

За да сме по-точни, предполагаемата божественост на романиста от деветнайсети век е била само технически похват; а несигурността и незнанието на модерните писатели са също един изкусен ход. Когато съвременният разказвач се двоуми, твърди, че е несигурен, не разбира, лавира и изпада в заблуждения, дали тогава читателят наистина решава, че действителността е по-автентично предадена? Когато писателят предлага два различни завършека на своя роман (защо два, защо не сто?), дали публиката сериозно вярва, че й „предоставят избор“ и че творбата отразява различните житейски изходи? Такъв „избор“ никога не е истински, защото читателят е длъжен да възприеме и двата завършека. В реалния живот ние стигаме до решение (или решението стига до нас) и поемаме по един път; ако бяхме тръгнали по друг (както веднъж казах на жена ми, макар да смятам, че тогава тя не беше в състояние да оцени мъдростта ми), щяхме да се озовем на съвсем различно място. Романът с два завършека не отразява нашата действителност: той просто ни отправя по две противоположни разклонения. Предполагам, че това е своего

рода кубизъм. Добре, така да е, но нека не се заблуждаваме относно наличието на хитър трик.

В крайна сметка, ако писателите наистина искат да уподобят делтата на житейските възможности, ето какво ще направят: ще залепят на задната корица комплект разноцветни запечатани пликове. Всеки от тях ще бъде четливо надписан: Традиционен хепиенд; Традиционен нещастен край; Традиционен полущастлив завършек; *Deus ex machina*; Модернистичен условен край; Край със свършек на света; Отворен финал; Мечтателен епилог; Двусмислена развързка; Сюрреалистичен край и тъй нататък. Ще бъде разрешено да се избира само един плик, а останалите трябва да бъдат унищожени. Ето това наричам аз предоставяне на избор за читателя. Но може би ме намирате за ненужно педантичен.

Що се отнася до двоумящия се разказвач... боя се, че пред вас стои точно такъв. Може би защото съм англичанин. Това поне го познахте, нали? Ами аз... аз... А, погледнете онази чайка горе. Досега не съм я забелязал. Отлъчила се е от ятото и чака трохите от нашите сандвичи. Знаете ли, надявам се, че няма да ме помислите за неучтив, ако се изнеса на палубата. В този бар стана много задушно. Дайте, ако искате, да се срещнем на връщане. В сряда на ферибота, който тръгва в два? Сигурен съм, че ще бъда в по-добро настроение. Става ли? Какво? А, не, недейте идва с мен на палубата. За бога, и без това първо ще се отбия в тоалетната. Не ми се ще, ако влезете и вие, да надничате от съседната кабинка.

Извинявайте, това само на шега. Значи на отплаване в два часа в бара. А, и един последен съвет: не пропускайте да посетите магазина за сирена на Гран Рю. Мисля, че собственикът се казваше Лъорьо. Съветвам ви да си купите „Брия Саварен“ и да си го занесете в Англия, че там няма да намерите свястно сирене. Или не го съхраняват добре, или му блъскат химикали да не узрява бързо и въобще го развалят. Тъй де, това между другото, ако обичате сирене...

Как улавяме миналото? Как улавяме чуждото минало? Смирено и покорно четем, учим, питаем, запомняем; но ето че някакъв незначителен детайл преобръща представите ни. Флобер е бил гигант, така разправят. Извисявал се е над всички като едър и снажен галски

вожд, но в действителност е бил само метър и осемдесет, така твърди самият той. Висок, но не исполин; всъщност бил е по-нисък от мен, а във Франция аз изобщо не стърча над другите като галски вожд.

И тъй, Гюстав е бил гигант със своите сто и осемдесет сантиметра — узнаем ли това, светът на миналото сякаш се посмалява в нашите очи. Гигантите не са били толкова високи. (Значи ли това, че джуджетата са били още по-малки?) Ами дебелиите по-слаби ли са били? Сигурно при по-нисък ръст не им е бил нужен толкова огромен корем, за да имат охранен вид. Или са изглеждали още по-тлъсти, защото са били със сегашните търбуси, но с по-дребни тела? Как да узнаем такива малки, но важни подробности? Можем десетки години да се ровим в хроники, но от време на време безпомощно ще вдигаме ръце и ще обявяваме историята просто за още един литературен жанр: миналото е автобиографична проза, претендираща за достоверността на парламентарен документ.

У дома имам един малък акварел на Руан от Артър Фредерик Пейн (роден в Нюарк, графство Лестър, през 1831 г., творил от 1849 до 1884 г.). Това е изглед към града от църквата в Бонсекур: виждат се мостовете, островърхите кули на катедралата, реката, която се вие покрай Кроасе. Пейзажът е нарисован на 4 май 1856 г. Флобер е завършил „Мадам Бовари“ на 30 април 1856 г. в Кроасе, на онова място в картината, където мога да забуча пръст между две разлети, нищо неподозиращи акварелни петна. Толкова е близо и същевременно толкова далеч. Това ли е всъщност историята — любителски акварел, нарисован от бърза, самоуверена ръка?

Не съм сигурен в представите си за миналото. Просто искам да зная дали дебелиите хора тогава са били по-дебели. А лудите по-луди ли са били? В руанската психиатрия имало един пациент, казвал се Мирабо, който бил известен сред лекарите и студентите в „Отел Дийо“ с невероятна способност: за една чаша кафе бил готов да се съвкупява с женски труп върху дисекционната маса. (По-безумен ли ни изглежда заради чашата кафе?) Един ден обаче Мирабо се показал страхливец:

Флобер пише, че се побоял да изпълни коронния си номер, като видял, че жената на масата е гилотинирана. Сигурно са му предложили две чаши кафе, още захар, глътка коняк? (Дали тази необходимост от лице, дори мъртво, доказва, че е малко по-нормален или обратното — още по-луд?)

В днешно време не се употребява думата луд. Ама че безумство! Малцината психиатри, които уважавам, винаги говорят за *луди*. Използвайте кратките, прости, истински думи. *Умрял*, казвам аз, или *умиращ*, както и *луд*, и *изневяра*. Не казвам *покойник* или *поминал се*, или *той е пътник*. (Пътник ли? И то нередовен? Сега пък нередовен... Няма ли си дума луд.) Не употребявам *разстройство на личността* или *кръшкане*, или *много често взе да ходи при сестра си*. Аз си казвам луд и *изневяра*, толкова. Луд звучи добре. Обикновена, точна дума — предупреждение, че лудостта, току-виж, потропала на вратата ни като пощальон. Ужасните неща също са обикновени. Знаете ли какво е според Набоков изневярата, върху която разсъждава в лекцията си за „Мадам Бовари“? „Това е един много шаблонен начин да се издигнеш над шаблонното.“

Всяка историческа справка на изневерите несъмнено би цитирала прелъстяването на Ема в препускащия фиакър: вероятно това е най-прочутата съпружеска измяна в прозата на деветнайсети век. Ще кажете, никак не е трудно за читателя да си представи какво става в този „разлюлян“ фиакър, така детайлно описан отвън. Да, наистина. Но като нищо може и да се заблуди. Цитирам Дж. М. Мъсгрейв, карикатурист, пътешественик, мемоарист и викарий в Бордън, графство Кент, автор на „Свещеникът, перото и моливът, или Спомени и илюстрации от едно пътуване до Париж, Тур и Руан през лятото на 1847 г. с някои записки по земеделието и животновъдството във Франция“ (изд. Ричард Бентли, Лондон, 1848 г.) и „Обиколка из Нормандия, или Скицирани сцени, герои и случки от една разходка през Калвадос“ (изд. Дейвид Бог, Лондон, 1855 г.). На с. 522 от второто произведение преподобният Мъсгрейв посещава Руан — „френския Манчестър“, както го нарича той — по времето, когато Флобер още вършее из своята „Бовари“. Описанието на града включва следния пасаж:

„Току-що споменах за пиацата. Струва ми се, че файтоните, спрели там, са най-ниските превозни средства в Европа. Застанал до някой от тях, можеш спокойно да сложиш ръка върху покрива му. Те са устойчиви, спретнати и кокетни малки каретки с два хубави фенера, които препускат по улиците като колесниците в приказките.“

И тъй, нашата представа внезапно се променя: прочутата изневяра ще да е била по-трудна и не толкова романтична, както сме си

мислили. Доколкото ми е известно, такова уточнение не съществува сред огромния брой обяснителни бележки, натрапени на романа; затова аз я предлагам най-смирено, ако ще послужи на професионалните литератори.

Високите, дебелите, лудите. Сещам се и за цветовете. Докато се подготвял за „Мадам Бовари“, веднъж Флобер цял следобед разглеждал пейзажа през различни цветни стъкла. Дали е виждал това, което сега виждаме ние? Би трябвало. Но какво ще кажете за следното: през 1853 г. в Трувил той гледал залязващото над морето слънце и заявил, че прилича на огромен диск, намазан с мармалад от френско грозде. Много образно. Но дали в Нормандия през 1853 г. мармаладът от френско грозде е бил със същия цвят като сегашния? (Ако беше останало някакво бурканче, можехме да проверим. Но пък как щяхме да разберем дали цветът не се е променил за толкова години?) Това са затормозяващи въпроси. По този повод реших да направя запитване до една компания за консервирани сладка. За разлика от някои други те ми отговориха веднага. При това писмото звучеше обнадеждаващо: мармаладът от френско грозде е един от най-чистите ни продукти, уверяваха ме те, и макар че през 1853 г. руанските сладка може да не са били така избистрени както сегашните, защото са ги варили с нерафинирана захар, цветът сигурно е бил приблизително същият. Тъй че поне това е добре. А сега вече можем спокойно да си представим залеза. Но нали разбирате какво искам да кажа? (Що се отнася до другите ми въпроси: дори едно бурканче мармалад да бе стигнало до нас, вероятно щеше да е много потъмняло, освен ако не е било съхранявано в сухо, проветриво помещение, където е тъмно като в рог.)

Преподаваният Джордж М. Мъсгрейв се отплесва в подробности, но поне е наблюдателен. Малко прекалява с помпозния стил („Чувствам се задължен да произнеса най-хвалебствени слова за литературната репутация на Руан“), но поради взиранието си в детайлите е ценен източник на сведения. Отбелязва колко много обичат французите да ядат праз и как се ужасяват от дъжда. Отрупвал е с въпроси всеки срещнат: един руански търговец го смайва с това, че не е чувал за сос от кълцан джоджен с оцет; някакъв свещеник от Еврьо го осведомява, че мъжете във Франция четат много, докато жените почти никак. (Да не говорим за Ема Бовари!) В годината след смъртта на бащата и сестрата на Гюстав, когато посетил Руан,

Мъсгрейв отишъл на гробището и по този повод изразява своето одобрение относно новаторската политика, допускаща закупуването на семейни парцели за вечно ползване. Описал е също и фабрика за преработка на тор, прочутия гоблен в Байо и лудницата в Каен, където през 1840 г. починал Бръмъл Контето^[8]. (Луд ли е бил Бръмъл? Хората от персонала добре си го спомняли: *un bon enfant*, произнесли се за него те; пиел само ечемичена отвара, примесена с малко вино.)

Мъсгрейв е попаднал и на панаира в Гибре, където сред причудливите зрелища бил и най-дебелият човек във Франция, Жувен Сладура, роден в Ербле през 1840 г. По онова време Сладура бил четиринайсетгодишен. За вход се плащало едно су. Колко ли е бил дебел дебеланкото? Уви, нашият странстващ художник не е влязъл в шатрата, за да нарисува това чудо на природата; изчакал обаче някакъв френски кавалерист, който си платил едното су, пуснали го вътре, но на излизане „бълвал цветисти нормандски ругатни“. Мъсгрейв не се осмелил да го попита какво е видял, ала останал с впечатлението, че Сладура не ще да е бил толкова напумпан, та да задоволи очакванията на посетителите.

В Каен Мъсгрейв наблюдавал регатата, заради която на пристанището се били струпали седем хиляди зрители. Повечето били мъже — селяни, облекли празнични сини ризи. Наоколо сякаш всичко било синьо — светло, но искрящо синьо. Това бил особен чист тон; Мъсгрейв го бил виждал само веднъж по-рано в специалното отделение на Банк ъф Инглант, където унищожавали излезли от обращение банкноти. По онова време хартията за банкноти се оцветявала с разтвор от кобалт, силекс, сол и поташ: ако запалиш една пачка, пепелта се обагря в необикновения нюанс, който Мъсгрейв видял на пристанището в Каен. Цветът на Франция.

Докато пътешествал, навсякъде съзирал този цвят и по-ярките му оттенъци. Ризите и панталоните на мъжете били сини, три четвърти от женските рокли също; такива били и каруците, крайпътните табели с наименованията на селата, дръжките на земеделските сечива, ръчните колички, бъчвите под капчуците. В много градчета къщите синеели в лазурни багри както отвън, тъй и отвътре. Мъсгрейв не се въздържал и споделил пред един французин: „Във вашата страна има повече синьо, отколкото във всеки друг край на света, който познавам.“

Гледаме слънцето през опушено стъкло; а миналото трябва да разглеждаме през цветно стъкло.

Благодаря. *Santé*. Сигурно си купихте сирене, а? Нали няма да се разсърдите, ако ви дам един съвет? Изяжте го. Не го слагайте в найлонова торбичка в хладилника, та да го пазите за гости; преди да се усетите, ще шупне и ще завони като химически завод. Ще отворите торбичката и направо ще ви прилошее. „Да поднасяш на читателите подробности от личния си живот е еснафско изкушение и аз винаги съм му устоявал“ (1879). Но както и да е. Вие, разбира се, знаете как се казвам: Джефри Брейтуейт. Да не пропуснете „л“-то (ха-ха!), че ще ме объркат с някой парижки бакалин. Тъй де, шегувам се. Ето какво: нали знаете ония обяви за запознанства в списания от рода на „Ню Стейтсман“? Хрумна ми, че мога да ви се представя по техния модел: възраст шейсет и малко отгоре, лекар, вдовец, деца отгледани, в добра форма, ведър, макар и склонен към меланхолия, сговорчив, непушач, прави любителско изследване за Флобер, обича книгите, хубавата храна, пътешествията до познати места, старите филми; има приятели, но търси...

Тъкмо там е работата: *но търси...* Търся ли? Какво? Грижовна жена около четирийсет, разведена или вдовица. За съжителство? Не. Тогава в по-зряла възраст. За излети, за някоя и друга вечеря в ресторант? Не. Бисексуална двойка с перспектива да станем шведска тройка? В никакъв случай. Винаги чета тези изпълнени с копнеж обяви на последните страници на списанията, макар че не съм пожелавал да им отговоря; ето сега разбирам защо. Защото не вярвам на нито едно. Не че в тях лъжат безочливо, напротив, опитват се да бъдат съвсем искрени, но... не казват истината. Самата рубрика подстрекава изопачаването ѝ. Кой гледа на себе си като на непушач в добра форма, склонен към меланхолия, ако такова представяне не се окуражава и дори налага от установеното клише? Изводите са два: първо, човек не може да опише сам себе си ей така, единствено като се гледа в огледалото; и второ, Флобер както винаги е бил прав. Стилът наистина зависи от темата. Колкото и да се съпротивляват, рекламиращите се винаги са сковани от образа, от формата. Заставени са да се

обезличат дори в този единствен случай, в който е необходимо да покажат себе си.

Поне можете да видите какъв цвят са очите ми. Не е така непостоянен като при Ема Бовари. Но помагат ли ви те да узнаете нещо? Може да ви подведат. Не, не че съм стеснителен, само ви предупреждавам. А знаете ли какъв цвят са били очите на Флобер? Не знаете по простата причина, че преди няколко страници премълчах този въпрос. Искях да ви спестя повърхностните заключения. Виждате ли колко съм съвестен? Това не ви харесва? Знаех си. Добре де. Та значи според Дю Кан галският вожд Гюстав, с исполинския ръст от метър и осемдесет и глас като йерихонска тръба, е имал „очи големи и зелени като морето“.

Онзи ден четох Мориак — „Интимни мемоари“, написани в края на живота му. Това е времето, когато последните клетчици суета набъбват в киста, когато егото започва да повтаря патетично: „Помнете ме, помнете ме...“; същото онова време, когато се създават автобиографии, развихря се предсмъртно самохвалство и перчене и спомените, несъществуващи в ничия друга памет, се записват с измамна представа за значимостта им.

Но Мориак избягва именно това. Той пише своите „Мемоари“, но те не се отнасят до неговата личност. Спестил ни е детските си лудории и разкривените ченгелчета, първото слугинче, което е завел в прашната мансарда; няма го и всезнаещия вуйчо със златните зъби да разправя безбройните си истории, въобще нищо такова. Мориак разказва за книгите, които е прочел, за любимите си художници, за впечатляващи постановки. Той открива себе си чрезизиране в чуждите творби и заявява вярата си чрез гневни излияния срещу сатанинската същност на Жид. Да четеш мемоарите му е като да седнеш във влака срещу някой, който ти казва: „Не ме гледайте, външността ми подвежда. Ако искате да зърнете истинския ми лик, изчакайте да влезем в тунел и тогава вижте отражението на стъклото.“ Изчакваш, после се обръщаш към прозореца и съзираш една физиономия на пробягващия фон от осаждени стени, кабели и тук-там мяркащи се тухлени ниши. Призрачният образ потрепва и подскача, винаги отдалечен на няколко педи. Започваш да свикваш с неговото присъствие, следиш движенията и макар да знаеш, че съществуването

му е условно, приемаш го като истинско. После внезапно изпищява свирка, разнася се тътен, блиска светлина; лицето изчезва завинаги.

И тъй, виждате, че имам кафяви очи; тълкувайте го както щете. Ръст — метър и осемдесет и пет, прошарена коса, добро здраве. Но кое е важно да се разбере за мен? Само онова, което знам, в което вярвам, което мога да ви разкажа. В характера ми няма нищо забележително. Не, не е точно така. Честен съм, защо да не си го кажа? Гледам да се придържам към истината, макар че грешките, струва ми се, са неизбежни. Ако ги допускам, поне съм в добра компания. На 10 май 1880 г. на страницата си с некролози в „Таймс“ твърди, че Флобер е написал книгата „Бувар и Плуше“, както и че „отначало упражнява бащината си професия — хирург“. Моята Британска енциклопедия (единайсето издание, уж било най-доброто) съдържа предположението, че Шарл Бовари е портрет на Флобер-баща. Оказва се, че авторът на тази статия, някой си „Е.Г.“, е всъщност Едмънд Гос. Като прочетох това, изсумтях презрително. След срещата ми с Ед Уинтъртън съвсем пък нямам време за мистър Гос.

Честен съм, почтен съм. Докато практикувах, не съм уморил нито един пациент, което е по-похвално, отколкото си представяте. Хората ми вярваха, във всеки случай идваха пак аз да ги лекувам. Бях добър към умиращите. Не съм се напивал, поне не безпаметно. Не съм издавал фалшиви рецепти. Нито пък съм флиртувал с пациентки в кабинета си. Описах се като светец. Но не е така.

Не, не съм убил жена си. Трябваше да се сетя, че ще си го помислите. Отначало разбирате, че е умряла, а след малко ви уверявам, че не съм уморил нито един пациент. Аха, кого тогава сте уморили? Въпросът ви звучи логично, съгласен съм. Колко лесно се раждат хипотезите. Имаше един на име Льоду, който злобно твърдеше, че Флобер се е самоубил; пропиля доста време на сума ти народ. Но за него ще ви разкажа по-нататък. Всичко това идва да докаже моята теза за полезното, за истинското познание. Или трябва да ви засипя с лавина от информация за себе си, та да признаете, че е толкова невъзможно да съм убил жена си, колкото и Флобер да е сложил край на живота си, или просто да кажа: Това е всичко, и толкова. Край. *J'y suis, j'y reste.*^[9]

Вероятно можех да прибегна до номера на Мориак. Да ви разкажа как съм закърмен с Уелс, Хъксли и Шоу, защо предпочитам

Джордж Елиът и дори Текери пред Дикенс и колко харесвам Оруел, Харди и Хаусман, но не понасям Оудън, Спендър и Ишъруд — пасмина, която проповядва социализма, представяйки го като крехък филиз на правната реформа по отношение на хомосексуалистите. А също и да ви кажа, че съм си оставил Вирджиния Улф за оня свят. Какво мисля за по-младите? За днешните автори ли? Всеки от тях, струва ми се, е усъвършенствал нещо, но те не съзнават, че литературата зависи от това да те бива за няколко неща наведнъж. Мога да говоря надълго и нашироко по всички тия въпроси — ще ми бъде приятно да кажа каквото мисля и посредством тези думи да дам воля на чувствата на мосю Джефри Брейтуейт. Но какво значение има споменатият господин?

Я по-добре да разиграем друга игра. Някакъв италианец беше писал, че критикът тайно желае да унищожи писателя. Дали е вярно? В известен смисъл, да. Всички мразим златните яйца. Пак проклетите златни яйца, ще чуете да мърморят критиците, когато някой добър писател съчини нова хубава книга. Не ни ли втръсна от омлети тая година?

Но ако не това, то поне мнозина критици искат да са литературни диктатори, да внасят ред в миналото и кротко, но авторитетно да чертаят бъдещите насоки на изкуството. Този месец всеки трябва да пише за това и това, следващия никой не бива да пише онова. Еди-кой си автор няма да бъде преиздаван, докато ние не решим. Всички екземпляри на този вредно слаб роман да се унищожат начаса. (Мислите, че се шегувам ли? През март хиляда деветстотин осемдесет и трета в. „Либерасион“ настоя френският министър по правата на жените да включи в своя списък на произведения, „масово подстрекаващи междуполовата вражда“, следните книги: „Пантагрюел“, „Невзрачният Джуд“, стиховете на Бодлер, целия Кафка, „Снеговете на Килиманджаро“ и... „Мадам Бовари“.) Но все пак да поиграем. Пръв започвам аз.

1. Да няма повече романи, в които група хора, изолирани от обстоятелствата, се връщат към „естественото състояние“ на човека — клетки, голи, боси, първични същества. Всичко това може да се обобщи в един кратичък разказ, последния от жанра, който ще сложи точка на всичко това. Аз ще ви го напиша. Пътешественици претърпяват корабкрушение (или самолетна злополука) и се озовават някъде си, на

остров, естествено. Един от тях, едър, як, противен тип, има пушка. Заставя всички да живеят в трап, изкопан в пясъка от самите тях. От време на време извежда по някой от своите пленници, застрелва го/я и изяжда трупа. Месото е вкусно и той дебелее. Когато е застрелял и изял и последния си пленник, започва да се тревожи какво ще прави без храна; но за щастие тъкмо в този момент пристига хидроплан и го спасява. Той разказва пред света, че е единственият оцелял корабокрушенец и че се е прехранвал с диви плодове, листа и корени. Светът се възхищава от доброто му физическо състояние и на витрината на вегетарианските ресторанти и магазини разлепват плакат с неговата снимка. Истината така и не се разкрива.

Виждате ли колко е лесно да се пише, какво забавление е да се съчинява! Ето защо бих забранил този род литература.

2. Да няма повече романи за кръвосмешения. Дори и такива, които са безобидна проява на лош вкус.

3. Никакви произведения, чието действие се развива в кланица. Вярно, че засега има малко книги на тази тема, но напоследък забелязвам, че кланиците все по-често стават обект на литературно внимание. Подобно явление трябва да се задуши в зародиш.

4. Да се обяви двайсетгодишна забрана на романи, чието действие се развива в Оксфорд или Кеймбридж, и десетгодишна забрана на книгите, описващи живота в други университети. Това да не важи за политехниките (макар че подобни произведения не бива да се поощряват чрез субсидии). Никакви ограничения на романи за началното училище; онези за прогимназиалния живот да се възпрат за срок от десет години. Частична забрана на юношеската литература (по една книга на автор). Частична забрана на романи, написани в сегашно историческо време (пак по една на автор). Табу за романи с главен герой журналист или телевизионен коментатор.

5. Да се въведе данъчно облагане за литературата с място на действие Латинска Америка. Целта е да се затворят границите за екскурзиантстващия барок и железния ботуш на иронията. Ах, какво смешение на мизерен живот и висши идеали, на религия и разбойничество, на изумително благородство и произволна жестокост. Ах, тази птица дайкири, която излюпва малките си върху своето крило; ах, това дърво фредона, чиито корени израстват от клоните му и власинките им помагат на гърбавия да заплоди чрез телепатия

високомерната жена на плантатора! Ах, операта, потънала сред джунглата! Позволете ми да ударя по масата: „Баста!“ Романите за Арктика и Антарктика да се стимулират с финансова помощ.

6. а. Да няма сцени, в които се сношават човек и животно, като например жената и делфинът, чието нежно съвкупление символизиращо съединяването на онези разкъсани нишки, които някога крепели целостта на света чрез миролюбиво общение. Не, такива да ги нямаме.

6. б. И никакви сцени, в които мъжът и жената се съвкупяват във вана (по делфински, тъй да се каже). Доводите ми този път са предимно естетически, но също и медицински.

7. Да се престане с романите за локални, вече забравени войни в отдалечени краища на Британската империя; от тези тягостни четива научаваме първо, че англичаните са, общо взето, проклето племе, и второ, че войната не си е работа.

8. Да няма книги, в които разказвачът или някой от героите се представя само с инициали. Ама моля ви се, докога така?

9. Край на романите, които използват други романи. Стига вече „съвременни версии“, преработки, продължения и предистории. Да не се прибавят измишльотини към творбите, които са останали незавършени поради смъртта на авторите. Предвид това на всеки писател да се раздаде по едно килимче от разноцветни прежди, да си го сложи пред кабинета. На него да пише: „С чужда пита помен не се прави!“

10. Да се постанови двайсетгодишна забрана за използването на Господ; и най-вече за появата му в алегорична, метафорична, символична, завоалирана, неточна или загадъчна форма. Дългобрадият градинар, който се грижи за ябълката, мъдрият стар капитан, който никога не отсъжда прибързано, тайнственият герой, от чиято поява след Четвърта глава вече те побиват тръпки — всички те обратно в склада, до един! Господ може да се появява само като божество с лесно установима самоличност, което се разгневява от човешките прегрешения.

И тъй, как да уловим миналото? Дали, отдалечавайки се, то застава на фокус? Някои така мислят. Знаем повече, отколкото се е

знаело преди, откриваме нови документи, използваме инфрачервена светлина да разчетем заличеното в кореспонденцията, пък и не робуваме на предразсъдъци, тъй че схващаме нещата по-изтънко. Така ли е наистина? Малко се съмнявам.

Ето, вземете например сексуалния живот на Гюстав. Години наред се е смятало, че Мечока от Кроасе е свалял рунтавия си кожух само пред Луиз Коле. „Това е единственият сантиментален епизод, който е оставил следа у Флобер“, заявява навремето критикът Емил Фаге. Но после наяве излиза връзката на Гюстав с Елиза Шлезингер — зазиданата Кралица на сърцето му, тлеещият огън, неудовлетворената младежка страст. Появяват се и други писма, както и „Египетският дневник“. По-късно от живота му издайнически лъхват парфюмите на актриси; става известно, че е делил легло с Буйе; самият той признава, че телячетата в Кайро са му харесали. Най-сетне добиваме цялостна представа за сексуалните му връзки: значи е бисексуален, с всестранен опит.

Но да не прибързваме. Сартр заявява, че Гюстав не е бил хомосексуалист, а просто човек с пасивна и женствена психика. Флиртът с Буйе бил шеговито театрален, външният израз на здраво мъжко приятелство. Гюстав нямал нито една хомосексуална проява в живота си. Нищо, че самият той е казвал обратното — това било измислица и самохвалство просто защото Буйе поискал да чуе пикантни истории от Кайро. И Флобер, за да му угоди, скалъпил някоя и друга. (Звучи ли убедително? Гладна кокошка просо сънува, заявява Сартр. Но не бихме ли могли и него да обвиним в преиначаване на истината? Дали пък самият Жан-Пол не е *предпочел* да види Флобер като страхлив еснаф, на който му се иска, но не му стиска, отколкото като разгулен сатана, като перверзен сладострастник?) Междувременно други пък ни подтикват да променим виждането си за мадам Шлезингер. Напоследък сред флюберистите е разпространено схващането, че в края на краищата връзката е била изконсумирана: или през 1848 г., или по-вероятно още в първите месеци на 1843 г.

Миналото е далечен, чезнещ бряг и всички ние сме в една и съща лодка. Около кърмата са прикрепени телескопи и всеки от тях хваща брега на фокус от различно разстояние. Ако спрем, ще трябва да се скупчим пред един телескоп и ще ни се струва, че само той разкрива цялата неизменна истина. Но това е илюзия; потеглим ли отново, пак

започваме да сновем по палубата — щом забележим, че някой телескоп размазва очертанията, втурваме се към друг; и когато мъглявината напълно изчезне, решаваме, че този ясен образ е чисто наша заслуга.

Морето май е по-спокойно от онзи ден, а? Държим курс на север, към светлината, която е виждал Буден. Как ли изглежда това плаване на ония, които не са англичани и сега се приближават към Страната на неловките ситуации, чая и бекона? Разправят ли си духовити анекдоти за мъглата и овесената каша? На Флобер например Лондон му се е сторил ужасяващ. Нездравословен град, заявява той, никъде няма телешко варено. От друга страна, Великобритания била родината на Шекспир, ясната мисъл и политическата свобода, земята, която приютила Волтер, а по-късно щяла да стане убежище на Зола.

А каква е тя сега? Първият бордей на Европа, както я нарече неотдавна един наш поет. Може би повече ѝ приляга „първият хипермаркет на Европа“? Волтер е възхвалявал отношението ни към търговията и липсата на снобизъм, която е позволила ако не на първородния, то поне на следващите синове на аристократите да станат търговци. Сега от Холандия и Белгия, от Германия и Франция пристигат екскурзианти едnodневки, зарадвани от падането на лирата, и нахълтват в „Маркс & Спенсър“. Според Волтер величието на нашата нация се градяло върху търговията; сега тя единствена ни спасява от банкрут.

Когато слизам от ферибота, все ми се ще да мина по червения коридор на митницата, където багажът се декларира. Никога не внасям повече от позволеното количество безмитни стоки; не съм внасял разсад, кучета и лекарства, нито сурово месо или оръжие; и въпреки това винаги изпитвам желание да отместя пречката на бариерата и да се отправя по червения коридор. Върви ли да се връщаш от континента и да няма какво да покажеш на митничарите — нима това не е поражение? Бихте ли прочели тази декларация, сър? Да. Разбрахте ли я? Да. Ще декларирате ли нещо? Да. Всъщност нищо тежко. Един лек френски грип, една опасна привързаност към Флобер, детинско въодушевление от френските пътни знаци и радост от светлината, която струи от север. Плаща ли се мито за някое от тия неща? Би трябвало да се плаща. О, да, и това сирене. „Брия Саварен“. И човекът зад мен носи от него. Предупредих го, че сиренето задължително се декларира. Усмихнете се де!

Дано не ме помислите за особняк. Ако ви дразня с нещо, то е може би защото се смущавам. Казах ви, че не обичам да ме зяпат. Истината е, че се опитвам да ви улесня. Колко му е да бъдеш загадъчен — яснотата е тази, която се постига най-трудно. Да не напишеш мелодия е по-лесно, отколкото да напишеш. Да не римуваш стиховете е по-лесно, отколкото да ги римуваш. Не искам да кажа, че изкуството трябва да е просто и ясно като упътване върху пликче със семена; имам предвид, че изпитваме повече доверие към мистификатора, ако знаем, че нарочно отбягва яснотата. Доверяваме се изцяло на Пикасо, защото е можел да рисува и като Енгр.

Но с какво ни помага това? Какво всъщност ни е необходимо да знаем? Не всичко. „Всичкото“ те обърква. Директността също те обърква. Портретът анфас, който се е вторачил в теб, те хипнотизира. На рисунките и снимките Флобер обикновено гледа встрани. Гледа встрани, за да не уловиш погледа му; пък и защото зад гърба ти вижда по-интересни неща от твоето рамо.

Директността обърква. Ето, казах ви името си: Джефри Брейтуейт. Това помага ли ви да разберете що за човек съм? Е, все нещо... По-добре име, отколкото инициали „Дж.Б.“ или „онзи“, или пък „сиренаря“. Ами ако не бяхме се срещнали, какво заключение щяхте да си направите по името ми? Човек от средната класа с доходна професия, може би адвокат; живее в здравословен край, където растат бор и пирен; носи костюми от шевиот; има мустаци, които (може би измамно) загатват за военно минало; съпругата му е жена със здрав разум; в почивните си дни понякога кара лодка; предпочита джина пред уискито и прочие. Така ли?

Аз съм... всъщност бях лекар, първо поколение в тази професия. Както виждате, нямам мустаци, макар и с военно минало — мъжете на моята възраст не успяха да го избегнат. Живея в Есекс, най-невзрачното и затова най-поносимото графство от тези около Лондон. Пия уиски, а не джин. Не нося шевиот, нито пък се разхождам с лодки. Налучкахте значи нещичко, но не много. Що се отнася до жена ми, не беше от благоразумните. Това е едно от последните качества, което можеха да ѝ се припишат. Та както ви казах, слагат им нещо на меките сирена, та да не узряват много бързо. Но в крайна сметка те си узряват. Меките сирена се разтичат, другите пък се втвърдяват. Но всички плесенясват.^[10]

Смятах да си сложа снимката в началото на моята книга, да се вижда още като отгърнеш корицата. И то не от суета, а за улеснение. Но лошото беше, че е доста стара, отпреди десетина години. Нямах по-нова. Изведнъж си дадох сметка, че след определена възраст престават да те снимат. Или само по празници: на рождени дни и сватби, на Коледа. Гледаш — зачервен веселяк, вдигнал чаша сред приятели и роднини. Доколко правдив, доколко достоверен е този документ? Какво ли щяха да разкриват снимките от сребърната ми сватба? Всичко друго, но не и истината. И може би по-добре, че не се стигна до тях.

Каролин, племенницата на Флобер, споменава, че към края на живота си той съжелявал, че няма жена и деца. Но разказът ѝ е доста оскъден. Дватама се разхождали покрай Сена, след като били на гости у нейни приятели. „Добре са си — каза той за милите, порядъчни стопани на този дом. — Да — повтори тъжно, — добре са си.“ Не исках да смущавам мислите му и безмълвно продължих да крача до него. Това беше една от последните ни разходки.

Да беше *смутила* мислите му. На сериозно ли го е казал? Да приемаме ли отзива му за домакинните като нещо повече от перверзен рефлекс на човек, който в Нормандия мечтае за Египет, а в Египет — за Нормандия? Значат ли думите му друго освен благосклонност към добродетелните хора, у които току-що е гостувал? Ами че ако е искал да възхвалява самата брачна институция, можел е да се обърне към племенницата си и да се разкае за самотния си живот, като признае: „Добре си си *ти*.“ Но той, разбира се, не е казал нищо, защото и нейното не било за завиждане. Омъжила се за мухльо, който фалирал, и за да го спаси, тя разорила вуйчо си. От случая с Каролин може да се извади поука... особено мрачна за Флобер.

И баща ѝ бил същият малодушен неудачник, в какъвто се превърнал и съпругът ѝ. Гюстав му отнел бащината роля. В „Съкровени спомени“ Каролин описва завръщането на вуйчо си от Египет, когато била още малка: една вечер той неочаквано нахълтва, събужда я, вдига я на ръце и прихва да се смее, защото в нощничката ѝ могат да влязат две като нея, а после „залепва големи целувки“ на бузите ѝ. Току-що е влязъл и мустаците му са студени и влажни от мъглата. Тя е уплашена и си отдъхва, когато вуйчото я пуска на пода. Какво е това, ако не христоматиен разказ за стряскащото завръщане на

отсъстващия баща — завръщане от война, от гурбет, от чужбина, завръщане след любовна авантюра или премеждие.

Флобер обожавал Каролин. В Лондон я носел на ръце из Голямото изложение; този път тя се радвала, че е в обятията му, защитена от страшните тълпи. Преподавал ѝ история — разказвал ѝ за Пелопид и Епаминонд; преподавал ѝ и география — изнасял лопата и ведро с вода в градината и за нагледност оформял полуострови, протоци и заливи.

Тя била щастлива, че расте край него, и детските ѝ спомени не избледнели дори при бедите в по-късни години. През 1930 г., когато била вече на осемдесет и четири, в курорта Екс-ле-Бен Каролин се запознала с американската писателка Уила Катър и пред нея разказвала за времето отпреди осемдесет години, за часовете, прекарани върху мечата кожа в кабинета на вуйчо ѝ: той работел, тя четяла и с гордост му пазела тишина.

„Както си лежеше в ъгъла, тя обичаше да си представя, че е затворена в клетка с някакъв силен звяр — тигър, лъв или мечка, — който е схрускал своя пазач и ще скочи връз всекиго, дръзнал да отвори вратата. Но край него тя била в безопасност, както твърдеше, подсмиввайки се; чувствала се сигурна.“

Но Каролин пораснала и трябвало да се подчини на житейските необходими. Омъжила се за безхарактерен човек, защото Гюстав не я вразумил навреме. Станала сноб и признавала само отбраното общество. А накрая понечила да изгони вуйчо си от същия този дом, където той ѝ налял с фуния най-полезните нейни познания.

Епаминонд бил тивански пълководец, смятан за олицетворение на всички добродетели; с меч защитавал своите принципи и основал град Мегалополис. В предсмъртния му час един от събралите се край него го заоплаква, че няма потомство. А той отвърнал: „Оставям две рожби. Левктра и Мантинея.“ Там извоювал двете си най-прочути победи. И Флобер е можел да направи подобно признание: „Оставям две рожби, Бувар и Пекюше“, защото единственото му дете, племенницата, която имал за своя дъщеря, на зрели години му станала съдник. За нея и съпруга ѝ той се превърнал в „Навлека“.

Гюстав учел Каролин какво е литературата. Цитирам я: „Смяташе, че добре написаната книга никога не е опасна.“ А сега да се прехвърлим в един друг дом, в друг край на Франция, седемдесет и

няколко години по-късно. Там са едно любознателно момче, майка му и нейна приятелка, наречена мадам Пикар. След време момчето записва спомените си. Пак цитирам: „Мадам Пикар смяташе, че на децата трябва да им е позволено да четат всичко; казваше, че никоя книга не е опасна, щом е добре написана.“ Като имало наум често изказваното от мадам Пикар мнение, то се възползвало от присъствието ѝ и помолило майка си да му даде една по-особена книга със скандална слава. „Но ако милото ми детенце още на тази възраст чете такива книги, какво ще прави, като порасне?“ — „Ще ги изживявам“, отвърнало момчето. Това бил един от най-остроумните му детски отговори, останал в историята на семейството, и доколкото разбираме, с него си е спечелил позволенията да прочете романа. Момчето се казвало Жан-Пол Сартр. Романът — „Мадам Бовари“.

Дали светът се придвижва напред? Или просто снове между два бряга като ферибот? Остане ли един час до английския бряг, небето потъмнява. Оттогава нататък облаци и дъжд те съпровождат до там, където принадлежиш. Времето се променя, корабът започва да се полюшва и масите подхващат своя метален разговор. *Трата-тата-трата-тата, трака-така-трака-така*. Повик, отклик, повик, отклик. Това ми напомня последния етап от брачното съжителство; съпрузите вече не спят заедно — всеки е застопорен в своите помещения, както масите в двата края на бара, — но щом завали, си разменят обичайните баналности за времето. Жена ми... Не сега, сега не.

По време на геоложките си занимания Пекюше размишлява какво ще последва, ако под Ламанша стане земетресение. Водата, решава той, ще нахлуе в Атлантическия океан; бреговете на Франция и Англия ще се разклатят из основи, ще се свлекат и съединят; от Ламанша няма да остане нищо. Като чува пророкуванията на приятеля си, Бувар в ужас хуква напред. Аз лично смятам, че не трябва да се поддаваме чак на такъв песимизъм.

Нали няма да забравите сиренето? Не превръщайте хладилника си в химически завод. А, не ви попитах женен ли сте. Моите поздравления или... съболезнования, вие си изберете кое.

Този път смятам да мина по червения коридор. Ще ми се да пообщувам с някого. Според преподобния Мъсгрейв френските митничари се държали благовъзпитано, докато английските били

грубияни. Но аз намирам, че и те са доста отзивчиви, ако ги подхванеш с добро.

[1] Лични документи, книжа (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Фобер — метла от корабни въжета за подсушаване на палубата (фр.) — Б.пр. ↑

[3] Джеймс Фредерик Уотс (1817–1904) — английски художник, известен с огромните си алегорични платна. — Б.пр. ↑

[4] „Оме беше прочел напоследък възторжена статия за нов начин на лекуване на кривите нозе и тъй като беше привърженик на прогреса, дойде му патриотичната мисъл, че за да бъде Йонвил на необходимата висота, в него трябва да се правят операции на стрефоподия.“ Г. Флобер, „Мадам Бовари“, XI гл. — Б.пр. ↑

[5] Речникът е публикуван за пръв път през 1911 г. като приложение към романа „Бувар и Пекюше“. — Б.пр. ↑

[6] Да бъде светлина! (Лат.) — Б.пр. ↑

[7] Френски идиом, означаващ „Ще вали като из ведро“. — Б.пр.

↑

[8] Джордж Брайън Бръмъл (1778–1840) — английски франт, известен като Краля на модата. — Б.пр. ↑

[9] Аз съм тук и тук оставам. (Фр.) — Б.пр. ↑

[10] Прочутият герой в „Мадам Бовари“, аптекарят Оме, събира рецепти за съхраняване на сирена. — Б.пр. ↑

8.

ЖП СПРАВКИ ЗА ФЛОБЕР

1. Къщата в Кроасе — продълговата бяла постройка от осемнайсети век, издигната на брега на Сена — била тъкмо по вкуса на Флобер: уединена, но същевременно близо до Руан и съответно до Париж. Била достатъчно голяма, за да има той просторен кабинет с пет прозореца, и все пак сравнително малка, за да бъдат отклонявани неканените гости, без това да изглежда твърде неучтиво. При желание оттам той можел необезпокояван да наблюдава как тече животът: от верандата насочвал театралния си бинокъл към неделните увеселителни корабчета, които отвеждали пасажерите на обяд в Ла Буй. Що се отнася до пасажерите, те свикнали с „този особняк, мосю Флобер“, и били разочаровани, когато го нямало да ги разглежда с очите на романист, застанал отсреща по нубийска роба, с копринена шапчица на темето.

Каролин е обрисувала кратките вечери от детството си в Кроасе. Били чудновата компания — момичето, вуйчото и бабата — самотни представители на различни поколения; приличали на онези източени къщи с по една стая на всеки етаж, които французите наричат *bâtons de perroquet*, стойки за папагали. Тримата често седели на терасата на лятната къщичка и наблюдавали увереното настъпване на нощта. На пристанището на отвъдния бряг се мяркал само някой кон, а наблизо се чувал единствено плисъкът на водата, когато рибарите се гмуркали да ловят змиорки.

Защо доктор Флобер е продал имота си в Девил и е купил този? Разправят, че за да осигури убежище за своя болен син, преживял току-що първата епилептична криза. Но имотът в Девил е щял, тъй или иначе, да бъде продаден. Предвиждало се железопътната линия, свързваща Париж с Руан, да продължи до Хавър и да пресече земите на доктор Флобер; част от имението щяла да бъде откупена принудително. Може да се каже, че тъкмо епилепсията е предоставила

на Гюстав творческото уединение в Кроасе. Но също тъй може да се каже, че железницата го е отпратила там.

2. Гюстав е от поколението, видяло появата на железницата, и той мразел това изобретение. Първо, влакът бил отвратително превозно средство. „Кача ли се на него, след пет минути така ми призлява, че започвам да скимтя от досада. Пътниците решават, че в купето е забравено някое куче, ала нищо подобно — просто мосю Флобер сумти и пъшка.“ Второ, това довело нова фигура на светските вечери: маниака на тема влакове. От подобни разговори Флобер получавал *colique des wagons*^[1].

През юни 1843 г. той заявил, че железниците са третата най-отегчителна тема след мадам Лафарж (отровителката с арсеник) и смъртта на Орлеанския херцог (убит в каляската си предишната година). Луиз Коле, която искала да постигне съвременно звучене в поемата „Селянката“, накарала героя си Жан, завръщащ се от война и търсец своята Жанетон, да се загледа в пушека на един влак. Гюстав зачеркнал този стих. „Жан пет пари не дава за тия неща — възнегодувал той, — нито пък аз.“ Мразел железницата не само като превозно средство, а и като възплъщение на илюзорен прогрес. Какъв смисъл имал техническият напредък без морален възход? Влаковете просто щели да позволят на повече хора да се придвижват, да се срещат и заедно да тънат в глупост. В едно от първите си писма, написано на петнайсет години, той изброява злините на съвременната цивилизация: „Железниците, отровите, помпите за клизма, тарталетите с крем, кралската власт и гилотината.“ Две години по-късно в есето му за Рабле списъкът се променил... с изключение на първата напасть: „Железниците, фабриките, химиците и математиците.“ По отношение на железниците Флобер си е останал категоричен.

3. „Изкуството превъзхожда всичко. По-добре една стихосбирка, отколкото една железопътна линия.“

Личен дневник, 1840 г.

4. Струва ми се, че се подценява ролята, която железницата е играла във връзката между Флобер и Луиз Коле. Да разгледаме механизма на отношенията им. Тя живеела в Париж, той — в Кроасе; нямал желание да се появява в столицата, а на нея не позволявал да го посещава в имението. Тъй че се срещали някъде по средата — в Мант, където Отел дю Гран Сер ги приютявал за една-две нощи на огнен

екстаз и измамни обещания. После започнали да се въртят в омагьосан кръг: Луиз си навива на пръста, че трябва незабавно да се срещнат. Гюстав се опъва. Луиз го умолява, сърди се, заплашва; накрая той отстъпва и се съгласява на нова среща, дълга колкото да задоволи страстта му и отново да разпали нейните надежди.

Дали Флобер се е замислял някога за съдбата на един по-раншен посетител в този град? При завземането на Мант Вилхелм Завоевателя паднал от коня си и си потрошил костите. Малко по-късно издъхнал в Руан.

Линията Париж-Руан, построена от англичаните, е пусната на 9 май 1843 п., само три години преди Гюстав и Луиз да се запознаят. Пътуването до Мант вече траело два часа вместо цял ден. Представете си какво е щяло да бъде без железницата: пътуват до втръсване с дилижанса или речния параход, а когато най-сетне се видят, са капнали и раздразнителни. Умората убива желанието. Но, от друга страна, трудностите биха могли да се отразят благоприятно на срещите им: да ги удължат, да речем, с още един ден, да ги направят по-любовеобилни, по-нежни. Това, разбира се, е мое виждане. Ако в нашия век телефоните облекчиха и същевременно затрудниха изневярата (уговарянето на срещите се улесни, но пък и съпружеските проверки също), в миналия подобна роля са изиграли влаковете. (Дали съществува сравнително изследване върху разпространението на железниците и разпространението на изневярата? Представям си как селските свещеници са заклеймявали това дяволско изобретение, заради което сигурно са ги осмивали, но ако предположението ми е вярно, божите служители са имали своите основания.) Каквото и да приказвал Гюстав, влаковете са му били от полза: отивал до Мант и обратно без особени затруднения; а и оплакванията на Луиз, изглежда, му се стрували приемлива цена за такова достъпно удоволствие. Влаковете са били от полза и за Луиз: така тя нямала чувството, че Гюстав е толкова далеч от нея, колкото и жесток да се показвал в писмата си; в следващото сигурно щял да предложи да се срещнат отново, след като ги делели само два часа път. А и за нас влаковете се оказват полезни, щом сега можем да четем писмата, родени от това продължително еротично люшкане.

5. а. Септември 1846 г. Първа среща в Мант. Единственият проблем е майката на Гюстав. Тя още не била официално осведомена

за съществуването на Луиз. Всъщност мадам Коле трябвало да изпраща всичките си любовни писма чрез Максим дю Кан, който ги слагал в нови пликове и ги преадресирал до Гюстав. Как щяла да реагира мадам Флобер на внезапното нощно отсъствие на Гюстав? Какво можел да ѝ каже той? Някоя лъжа, разбира се. *Une petite histoire que ma mère a crue*, хвали се той с детинска гордост и потегля към Мант.

Но мадам Флобер не повярвала на неговата *petite histoire*. Същата нощ спала по-малко дори от Гюстав и Луиз. Нещо я притеснявало — вероятно потокът писма, пристигащи напоследък от Максим дю Кан. И тъй, на следващата сутрин тя отишла на руанската гара и изчакала на перона сина си, който слязъл от влака, все още сияещ от опиянение след любовната нощ. „Не изрече нито една укорителна дума, но лицето ѝ беше най-страшното обвинение.“

Много се говори за тъгата при раздялата; а защо не и за вината при завръщането?

5. б. И Луиз, разбира се, умеела да разиграва спектакли по гарите. Била прословута със своята ревност, която изливала върху Гюстав по повод на вечерите му с приятели. Винаги била нащрек за съперница; но такава нямало, ако не се брои Ема Бовари.

Дю Кан е описал един скандален случай. „Флобер си заминаваше от Париж за Руан, когато тя влезе в чакалнята на гарата и предизвика такава драматична сцена, че железничарите бяха принудени да се намесят. Флобер се сконфузи и я помоли за пощада, но тя не се смили.“

6. Фактът, че Флобер е ползвал лондонското метро, е почти неизвестен. Цитирам откъслечните му записки в набързо нахвърления „Дневник на пътешественика“ от 1865 г.

„Понеделник, 26 юни (във влака от Нюхейвън). Няколко невзрачни спирки, облепени с афиши, също като гарите в околностите на Париж. Пристигане на гара «Виктория».

Понеделник, 3 юли. Току-що си купих разписание на влаковете.

Петък, 7 юли. Подземна железница — Хорнси. Мисис Фармър... Към гара «Чаринг Крос» за информация.“

Гюстав не се наема да сравнява английските и френските железници, за което може би трябва да съжаляваме. Десетина години

преди него нашият приятел, преподобният Дж. М. Мъсгрейв, слязъл на булонското пристанище и бил смаян от френската жп мрежа: „Претеглянето, извозването и заплащането на багажа се извършва без излишни усложнения. Във всяка служба цари точност, изрядност, прилежност. При тази вежливост и осигурените удобства (удобства във Франция!) е удоволствие да пътуваш с железницата. Дори и на големите гари не попадаш сред такава глъчна суетня, каквато например владее лондонската гара «Падингтън». Да не говорим, че тяхната «втора класа» не отстъпва по нищо на нашата «първа». Жалко, че Англия е допуснала такова положение.“

7. **„ЖЕЛЕЗНИЦА** — Ако Наполеон я имаше на свое разположение, щеше да бъде непобедим. Да се изразява възхищение от изобретяването ѝ и да се казва: «Аз лично, господине, бях тази сутрин в Хикс... взех влака за Хикс... там приключих с делата си и т.н. и в хикс часа вече се бях върнал!»“

Речник на готовите истини

8. Взех влака от Руан. Сините седалки бяха пластмасови, а на прозорците имаше табелки на четири езика, предупреждаващи пътниците да не се навеждат навън. Забелязах, че за този съвет на английски са нужни повече думи, отколкото на френски, немски или италиански. Над главата ми висеше черно-бяла снимка в метална рамка — рибарски лодки край остров Олерон. До мен седяха мъж и жена на почетна възраст и четяха вестникарска история за някакъв колбасар, *fou d'amour*^[2], който заклал седем души от едно семейство.

Както виждате, нищо не убягваше от погледа ми. Билетът в едната посока струва трийсет и пет франка. Пътува се по-малко от час, два пъти по-кратко, отколкото по времето на Флобер. Влакът спира първо в Оасел; после в Льо Водрьой; следва Гайон с огромните пристанищни складове. Мъсгрейв споменава, че гледките в тази част от долината на Сена му напомняли графство Норфък. „В никой край на Европа не съм виждал толкова английски пейзаж.“ Кондукторът почуква с клещите си по рамката на вратата. Звън от удар на метал по метал, напрежение, на което се подчиняваш. Вернон; Сена, която се разлива отляво, ни отвежда до Мант.

Номер 6 на Плас дьо ла Републик в момента представлява строителна площадка. Тук вече се издига квадратен жилищен блок, почти завършен и дори придобил самоуверено невинния вид на

узурпатор. Отел дю Гран Сер ли? Да, наистина, казаха ми в магазинчето за тютюн, старата сграда си стоеше допреди година, година и нещо. Отидох при строежа и пак заоглеждах наоколо. Сега от хотела бяха останали само два високи каменни стълба, на десетина метра един от друг; някога те са крепели портата. Отчаяно се възрях в тях. Във влака не бях успял да си представя как Флобер е изминавал същия път... В този момент от пътешествието ми и входните стълбове не ми помагаша да се върна мислено към пламенните срещи на Гюстав и Луиз. Но защо трябваше да ми помагат? Твърде безочливо се ровим в миналото с надежда да си създадем истинско вълнение. Длъжно ли е обаче миналото да ни играе по свирката?

Начумерен обиколих църквата (отбелязана с една звезда в пътеводителя „Мишлен“), купих си вестник, пих кафе, прочетох статията за обезумелия от любов колбасар и реших да се върна още със следващия влак. Шосето, отвеждащо към гарата, се нарича авеню „Франклин Рузвелт“, макар че на вид не е тъй внушително като името си. На петдесетина метра преди гарата, вляво от пътя, видях ресторант. Казваше се „Папагалът“. На тротоара се мъдреше шперплатов папагал с яркозелени пера, а в човката му беше пъхнат лист с обедното меню. Сградата бе облицована с полирано дърво, което ѝ придаваше повече години, отколкото вероятно бе съществувала. Не зная дали я е имало по времето на Флобер. Но едно нещо зная: понякога миналото може да е намазано с мас прасенце, понякога мечка в бърлогата си, а друг път просто блясък в погледа на папагал, две насмешливи очи, които просветват насреща ни от гората.

9. В прозата на Флобер влаковете заемат незначително място. Но това е признак за историческа точност, а не за предразсъдъци: в повечето му творби действието се развива преди английските земекопачи и инженери да слязат на нормандските брегове. Бувар и Пекюше дълбаят из ерата на железниците, но (макар и учудващо може би) никой от двамата самонадеяни писари не е оповестил гледището си за новото транспортно средство.

Влаковете се появяват само във „Възпитание на чувствата“. Отначало се споменават като не особено завладяваща тема на разговор по време на един прием у семейство Дамбрьоз. Първият истински влак и първото истинско пътуване са във Втора част, Глава III, когато Фредерик потегля за Крей с надеждата да прельсти мадам Арну.

Предвид нетърпението на своя герой Флобер придава на пътуването ведра лиричност: зелени равнини, пробягващи кантони, подобни на декори, кълба дим от локомотива, които кръжат над тревата, а после се разпръсват. На още няколко места в романа героите пътуват с железницата и изглеждат доста щастливи; поне никой не е толкова отегчен, та да скимти като забравено куче. И макар че Флобер решително е премахнал от „Селянката“ на мадам Коле стиха за стелещия се към небесата пушек, това не му е попречило да вмъкне в собствените си природни картини (Трета част, Глава IV) „хоризонталната ивица дим на локомотив — същинско гигантско щраусово перо, чийто връх отлита в безкрая“.

Личното му мнение по въпроса бихме могли да доловим само в един момент. Пелрен, художникът в компанията на Фредерик, който е майстор на завършените теории и незавършените скици, веднъж излага на показ една от малкото си готови картини. Флобер си позволява да се подсмихне скришом: „Тя изобразяваше Републиката или Прогреса, или Цивилизацията в образа на Исус Христос, управляващ локомотив, който прекосява девствена гора.“

10. Ето едно от последните изявления в живота на Гюстав, произнесено без никакво безпокойство: „Чувствам как ей сега ще припадна. Слава богу, че ми се случва днес; много щеше да е неприятно, ако ме сполетеше утре, във влака.“

11. На перона. Кроасе днес. Огромната фабрика на мястото на някогашното Флоберово имение бълва ли, бълва хартия. Влязох вътре; на драго сърце ме поведоха из помещенията. Сред парата се вирах в цистерни, вани, корита... Толкова влага, за да излезе накрая нещо толкова сухо като хартията. Попитах моята придружителка дали произвеждат хартия за печатане на книги. Всякаква произвеждали. Разбрах, че обиколката ми ще е лишена от сантименталност. По един конвейер над главите ни се придвижваше барабан, широк шест-седем метра, на който бе намотана хартия. В тази обстановка изглеждаше нелепо огромен, като скулптура с предизвикателни размери в стил попарт. Споделих, че прилича на гигантско руло тоалетна хартия. Жената потвърди, че е именно това.

Навън съвсем не беше по-тихо, отколкото в сумрака на фабриката. По шосето, където някога е била пристанищната алея, бучаха камиони. И на двата бряга трещяха пилононабиващи чукове.

Минаващите кораби до един надуваха сирени. Флобер често твърдял, че самият Паскал навремето е посетил имението в Кроасе, а според местната легенда абат Прево бил написал „Манон Леско“ именно тук. Сега няма кой да повтаря такива измислици; а още по-малко — кой да им вярва.

Валеше тягостен нормандски дъжд. Спомних си за коня в полумрака на отсрещния бряг и за тихия плисък при лова на змиорки. Дали в тази мрачна търговска артерия още се въдят змиорки? Ако въобще ги има, сигурно са с вкус на течни горива и перилни препарати.

Погледът ми зашари нагоре по течението и изведнъж го видях. Тумбест, тресящ се влак. Отпреди бях забелязал релсите, изопнати между шосето и водата; мокри от дъжда, сега те лъщяха самодоволно. Без много да се замислям, бях решил, че по тях се придвижват разкрачените подедни кранове. Но не, на Флобер дори това не му е било спестено. Товарният влак се бе проточил, дълъг около двеста метра, и се канеше да профучи покрай лятната къща на писателя. Сигурно щеше да извири присмехулно, щом се изравни с нея; може би пренасяше отрови, помпи за клизма и тарталети с крем или пък пособия за химици. Не ми се щеше да наблюдавам подобно нещо (иронията на съдбата често е грубовата, дори безпощадна). Качих се в колата си и потеглих.

[1] Влаково разстройство (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Обезумял ся любов (фр.). — Б.пр. ↑

9. НЕСЪБЪДНАТИЯТ ФЛОБЕР

*Оставете какво са строили.
Важно е какво са разрушили.
Оставете къщите. Вижте
празнините между тях.
Оставете тези улици.
Спомнете си онези,
които вече ги няма. **

Важно е и какво не са построили. Това са къщите, за които са мечтали, но са оставили само на скица. И дръзките булеварди на въображението. Важна е и онази неизвървяна лъкатушна пътека между колиби с покриви като перуки; а също и измамните слепи улици, които те подлъгват, че тръгваш по красива алея.

Имат ли значение ненаписаните книги на писателите? Лесно е да ги забравим, като приемем, че тази неосъществена библиография не би съдържала друго освен несполучливи идеи, благоразумно изоставени проекти, смуцаващи внезапни хрумвания. А не бива да е така: внезапните хрумвания често са най-добрите, възторжено реабилитирани при повторно обмисляне, след като веднъж са били презрително отхвърлени. Да не говорим, че понякога се отказваме от една идея не от страх, че няма да издържи на проверка. Въображението не всяка година дава плод както една хубава овошка. Тъй че писателят трябва да обере цялата реколта — веднъж тя е богата, друг път сносна, а понякога съвсем оскъдна. В годините на изобилие винаги има една дървена скара в прохладния тъмен таван, където писателят от време на време надниква и — о, боже! — ето на, докато той усилено е работил долу, някои от плодовете на тавана са се спаружили, по други са избили петна, има и загнили. Какво може да направи той?

Ненаписаните творби на Флобер съдържат и една друга идея. Ако най-блаженият миг в нечий живот може да бъде несбъднатото приключение в публичен дом, то тогава най-блаженият миг за писателя може да е хрумването за онази книга, която никога не ще бъде написана и осквернена от точно определена форма, нито пък изложена пред чужди очи, не тъй добронамерени като на автора.

Но и публикуваните творби, разбира се, не са неизменни: сега те щяха да изглеждат по-различно, ако Флобер бе имал време и пари да сложи в ред литературното си имущество. „Бувар и Пекюше“ щеше да бъде завършена, а „Мадам Бовари“ можеше да бъде иззета от книжарниците. (Сериозно ли възприемаме раздражението на Флобер от „смазващата“ слава на книгата? Не съвсем сериозно.) А „Възпитание на чувствата“ можеше да има по-различен край. Дю Кан описва разочарованието на приятеля си от лошия исторически късмет на книгата: една година след публикуването ѝ избухва Френско-пруската война и Гюстав решава, че нашествието и погромът при Седан са щели да послужат като грандиозен, необорим финал на този роман, поставил си за цел да проследи моралния крах на едно поколение. Дю Кан предава думите му:

„Представи си какъв капитал може да се натрупа от някои събития. Ето например *това* щеше да ми свърши чудесна работа. Капитулацията е подписана, армията е пленена, императорът, свит в един ъгъл на огромната си каляска, гледа с мрачен, помътнял поглед и вгълбено пуши цигара; макар че в душата му вилнее буря, той се мъчи да изглежда невъзмутим. С него са адютантите му и един пруски генерал. Всички мълчат, свели поглед. В сърцата им е стаена болка.

Там, където двата пътя се пресичат, конвоят спира заради пленническа колона, охранявана от улани, които яздят с насочени копия, а опашките от върха на шлемовете им се полюшват над едното ухо. И каляската трябва да спре пред гъмжилото от хора с почернели от прах и зачервени от слънцето лица. Привели рамене, мъжете едва се тътрят. Безжизнените очи на императора съзерцават тълпата. Какъв необичаен преглед на войските! Представя си някогашните паради, биещите барабани, своите обкичени със златни еполети генерали, които му отдават чест с вдигнати саби, възгласите на гвардията: “*Vive l’Empereur!*”

Един пленник го разпознава и му отдава чест, после друг и друг...

Внезапно някакъв зуав изскача от тълпата и вдигнал юмрук, се провиква: „Ааа, ето те и тебе, разбойнико, дето ни умори!“ И тогава десет хиляди войници закрепват обидни думи, заканват му се, размахвайки ръце, плюят по каляската и отминават като ураган от ругатни. Императорът гледа все тъй невъзмутимо, дума не продумва и не помръдва, но си мисли: „Това беше моята тъй наречена преторианска гвардия.“

Е, какво мислиш за тази ситуация? Много е завладяваща, нали? От нея щеше да излезе вълнуващ завършек на моето „Възпитание“. Колко жалко, че ми се изплъзна."

Трябва ли да скърбим за един такъв пропуснат край? А как го оценяваме ние? Дю Кан сигурно го е огрубил при преразказа, пък и Флобер щеше да направи доста чернови, преди да го публикува. Ясно къде е притегателната сила на такава сцена: ще бъде кулминация *fortissimo*, обществено потвърждение на моралния крах на нацията. Ала нуждае ли се книгата от такъв край? След като ни е представена 1848 г., необходима ли ни е и 1870 г.? По-добре унилите спомени на двама приятели, отколкото пищно платно за изложбен салон.

Да подредим по жанрове неосъществените книги.

1. *Автобиография*. „Седна ли един ден да пиша мемоари (единственото нещо, което ще направя добре, ако въобще си поставя такава задача), ти ще имаш там своето място, и то не какво да е. Защото ти изби голям отвор в зидовете на моето съществуване.“ Тези думи са в едно от първите писма на Гюстав до Луиз Коле; през седемгодишния период на тяхната кореспонденция (1846–1853) от време на време той споменава замислената автобиография. После заявява, че категорично се отказва от нея. Но било ли е това нещо повече от проект за далечен проект? „Ще те опиша в спомените си“ е едно от най-удобните клишета за литературно ухажване. То е от серията обещания „Ще те пресъздам във филмите си“, „Ще те обезсмъртя с четката си“, „Ще извая шията ти от мрамор“ и тъй нататък.

2. *Преводи*. Това са по-скоро неоцелели, отколкото ненаписани книги, но тук бихме могли да споменем: а) превода на „Мадам

Бовари“, направен от Джулиет Хърбърт под надзора на писателя, който го е обявил за „шедьовър“; б) превода, споменат в писмо от 1844 г.:

„Двайсет пъти съм чел «Кандид». Преведох го на английски...“ Едва ли го е правил, за да усъвършенства езика; това прилича по-скоро на самоналожено чиракуване. Ако се съди по ексцентричното използване на английския в писмата му, вероятно преводът неволно е обогатил романа с непредвидена в оригинала доза комичност.

3. *Разкази и романи.* Този раздел от неосъществените творби съдържа огромно количество младежки произведения, чиято реализация щеше да е полезна предимно за психобиографите. Но книгите, които писателят не успява да напише в ранна възраст, се различават по естество от книгите, които не написва, след като вече е заявил професията си. За втория вид той трябва да поеме отговорност.

Докато е в Египет през 1850 г., Флобер „два дни размишлява над историята на Микерин“, благочестив фараон от четвъртата династия, за когото се смята, че е отварял наново заупокойните храмове, затворени от предшествениците му. Но в едно писмо до Буйе писателят го описва като „фараона, който се е сношавал с дъщеря си“. Може би Флобер е проявил интерес към този владетел, като е разбрал — или по-скоро си е спомнил, — че при разкопки през 1837 г. саркофагът му е бил намерен от англичаните и пренесен в Лондон. Сигурно е имал възможност да го разгледа, когато през 1851 г. е посетил Британския музей.

И аз онзи ден пожелах да го разгледам. Казаха ми, че този саркофаг не е сред най-интересните експонати на музея и не е излаган от 1904 г. насам. Макар при пренасянето на Микерин от Египет да смятали, че саркофагът е от четвъртата династия, оказало се, че е от двама и шестата; останките от мумифицираното тяло можело и да са на Микерин, но можело и да не са. Бях разочарован, но и си отдъхнах: ами ако Флобер беше изпълнил намеренията си и след старателно проучване беше вмъкнал някъде описание на фараонската гробница? На д-р Инид Старки щеше да ѝ се открие възможност да разгроми още една Грешка в Литературата.

(Защо пък да не удостоя д-р Старки с присъствие в моя малък азбучен справочник за Флобер? Ама пък да не излезе като ненужно отмъщение? Сад ли да сложа на „С“ или Старки? Между другото, „Речникът на готовите истини“, съставен от Брейтуейт, става доста

приличен. Още няколко определения и съм готов. Последните букви нещо ми създават проблеми. Вярно, че и във Флоберовия речник няма много на „Ю“ и „Я“.)

В писмата си от Константинопол през 1850 г. Флобер обявява, че е замислил три книги: „Една нощ на Дон Жуан“ (за която по-късно дори разработва подробен план), „Анубис“ — историята на жената, поискала да бъде обладана от божество, и „Моя фламандски роман за младата девственица, отдадена на мистицизъм, която умира в дъното на градина, засадена със зеле и плодни дръвчета“. В това писмо до Буйе Гюстав се оплаква от много подробното планиране на творбите. „Уви, струва ми се, че ако старателно правиш дисекция на своите деца, които тепърва ще се раждат, никога няма да ти се втвърди членът, за да ги направиш.“ В споменатите случаи Гюстав явно не се е възбудил достатъчно; макар че в третия му замисъл някои съзират смътно предвещание за „Мадам Бовари“ или „Чисто сърце“.

През 1852–1853 г. сериозно замисля „Спиралата“, „внушителен, метафизичен, невероятен и сензационен роман“, чийто герой живее типично флоберовски двойствен живот — щастлив в мечтите си и нещастен в действителността. Изводът идва от само себе си: щастието съществува единствено във въображението.

През 1853 г. възкръсва „един някогашен блян“ на Гюстав: рицарският роман. „Вярно, че съществува Ариосто, но от това моето намерение не се обезсмисля“, заявява той; новите елементи, с които ще обогати темата, са „ужас и повече поезия“.

През 1861 г.: „Отдавна искам да напиша роман за лудостта или по-скоро за *начина*, по който човек обезумява.“ Ако се доверим на Дю Кан, тогава или малко по-късно Флобер замисля и роман за театъра; щял да седи в гримьорната и да си записва изповедите на твърде откровените актриси. „Само Мъдреца^[1] се е докоснал до истината в «Жил Блас». Аз ще я разкрия в цялата ѝ голота, защото е невъобразимо комична.“

По това време Флобер сигурно вече е съзнавал, че всеки роман ще му отнема по пет-шест години, поради което повечето му проекти ще отидат на вятъра. В последните десетина години от живота му откриваме четири основни идеи за романи плюс още една доста любопитна — нещо като *roman trouvé*^[2].

а. „Харел бей“, разказ за Изтока. „Ако бях по-млад и имах пари, щях да се върна в Ориента — да се запозная със съвременния Ориент, с живота край Суецкия провлак^[3]. Отдавнашна моя мечта е да напиша голяма книга за всичко това. Искам да покажа цивилизован човек, който се превръща във варварин, и варварин, който се цивилизова — да разработя този контраст между два свята, които накрая се сливат... Но вече е много късно.“

б. Роман за битката при Термопилите, който възнамерявал да напише веднага след като завърши „Бувар и Пекюше“.

в. Роман, проследяващ няколко поколения от историята на руанско семейство.

г. „Ако разрежеш червей на две, при главата ще порасне опашка; и което е още по-чудно, при опашката ще порасне глава.“ Така се е получило с неосъществения край на „Възпитание на чувствата“: родил е идея за цял роман, отначало наречен „По времето на Наполеон III“, а по-късно — „Един парижки дом“. „Ще напиша роман за Империята — предава думите му Дю Кан, — в който ще вмъкна и приемите в Компьен с всичките им посланици, маршали и сенатори, чиито ордени подрънкват, когато се превиват на две да целунат ръката на императора. Ама разбира се! Тази епоха ще предостави материал за няколко големи книги.“

д. Споменатият *roman trouvé* бил намерен от Шарл Лапиер, редактор на „Писателят от Руан“. Когато една вечер гостувал в Кроасе, Лапиер разказал на Флобер скандалната история на мадмоазел Дьо П. Тя произхождала от аристократичен нормандски род, движела се в дворцовите среди и била удостоена с честта да чете на глас на императрица Йожени. Говорело се, че ослепителната ѝ красота би опропастила и светец. Поне нея със сигурност опропастила: заради любовна афера с офицер от Кралската гвардия си загубила службата. След време станала една от кралиците на парижкия *demi-monde*, които в края на шейсетте били на почит в кралския двор, доста по-леконравен от онзи, който я прогонил. По време на Френско-пруската война тя изчезнала от сцената (както и всички жени от тази професия), а после звездата ѝ залязла. Според слуховете напълно пропаднала. Ала за щастие ѝ провървяло (както на нея, така и на литературата). Отново успяла да се издигне — станала официална любовница на един гвардейски офицер и умряла като законна съпруга на адмирал.

Флобер изпаднал във възторг от този разказ. „Знаеш ли какво, Лапиер, ти току-що ми подсказа тема за роман — още една «Бовари». Ема от висшето общество: какъв привлекателен образ!“ Веднага си записал историята и започнал да нахвърля бележки. Романът така и останал ненаписан, а бележките се изгубили.

Всички тези несбъднати романи не ни дават мира. И все пак бихме могли да ги досътворим, да ги подредим и допълним във въображението си. Може дори в университета да се изучават. Всяка самотна подпорна греда е един непостроен мост; ако се вираш дълго, в мечтите си ще успееш да го продължиш до другия бряг на Ламанша. Същото важи и за тези литературни ембриони.

А какво да кажем за неизживените му съдби? Те пък съвсем не ни дават мира; те са всъщност несбъднатият Флобер. „Термопилите“ наместо „Бувар и Пекюше“? Да, но това пак е книга. Ами ако самият Гюстав беше избрал друг път? Колко му е да се откажеш от писането. Повечето хора не са писатели и си живеят най-спокойно. Веднъж един от известните френолози — тези кариерни консултанти през деветнайсети век — огледал черепа на Флобер и заявил, че е роден за звероукротител. Май не е бил много далеч от истината. Спомнете си думите на Гюстав: „Привличам лудите и животните.“

Не е важен само животът, който познаваме. Нито животът, който е ловко прикрит. Да оставим лъжите за живота, някои от които вече не могат да бъдат пренебрегнати. Смисъл има и неизживеният живот.

„Какъв ще бъда, крал или прасе?“ — пише Гюстав в личния си дневник. На деветнайсет нещата изглеждат толкова прости. Съществува живот и не-живот; осъществяване в името на амбицията или падение, което те превръща в прасе. Опитват се да ти предскажат бъдещето, но никога не им вярваш докрай. „Много неща са ми предrekli — пише Гюстав по това време: 1) че ще се науча да танцувам; 2) че ще се ожена. Ще видим... Не вярвам.“

Не се оженил, не се научил да танцува. Толкова бил непохватен, че мнозина от главните герои в романите му в знак на съчувствие също отказват да танцуват.

Какво все пак научил в замяна на това? Разбрал, че животът не е избор между възкачване на трона по осеян с трупове път и въргалене в кочина; че има крал-прасета и прасета-крале; че кралят може да

завижда на прасето; и че неосъществените възможности придобиват различни измерения в зависимост от трудностите в реалния живот.

На седемнайсет години заявява, че иска да прекара целия си живот в разрушен замък край морето.

На осемнайсет решава, че е отвян във Франция по някаква нелепа приумица на вятъра шегобиец; а иначе бил роден за император на Кошиншин — да пуши лула, дълга сто лакътя, да има 6000 жени и 1400 евнуси; но ето че поради тази метеорологическа случайност е измъчван от огромни, неутолими желаня, безмерна досада и вечни прозевки.

На деветнайсет възнамерява, след като изучи правните науки, да стане турчин в Турция или мулетар в Испания, или пък камилар в Египет.

На двайсет години все още желае да бъде мулетар, но мястото е вече по-конкретно — Андалусия. В своите планове за кариера се вижда и като *lazzarone*^[4] в Неапол; макар че щял да се задоволи да бъде кочияш на дилижанса между Марсилия и Ним... Лекотата, с която пътуват вече дори буржоата, отчайва онзи, който „носи Босфора в душата си“.

На двайсет и четири, след като наскоро са починали баща му и сестра му, се пита какво ще прави, ако и майка му умре: ще трябва да разпродаде всичко и да се пресели в Рим, Сиракуза или Неапол.

Пак на двайсет и четири, в старанието си да се представи пред Луиз Коле като чудак на чудаците, твърди, че дълго и *много сериозно* обмисля идеята да стане разбойник в Смирна. Но ако не друго, то поне „някой ден ще замина да живея надалеч и ни ще се видя, ни ще се чуя“. Луиз едва ли е била във възторг от отоманския бандитизъм, след като вече е обладана от „по-домашна“ мечта. Ако остане сам, ще напусне Кроасе и ще дойде да живее при нея в Париж. И Гюстав започва да си представя съвместния им живот, брака, блажените години на взаимна обич и другарство; представя си, че ще имат дете; представя си как Луиз умира, а той трепери над горкото сираче (уви, нямаме сведения за реакцията на Луиз спрямо този полет на фантазията). Ала екзотичната привлекателност на домашното огнище е мимолетна. За един месец времето на глаголите успява да се смени: „Струва ми се, че ако ти бях съпруг, щяхме да сме щастливи заедно. Но след щастиято щяхме да се намразим. То е нормално.“ От Луиз се очаква да е благодарна, че

прозорливостта на Гюстав я е спасила от такова неудовлетворително съществуване.

И тъй, все още на двацет и четири, Гюстав разгръща картата на света и заедно с Дю Кан замисля грандиозно пътешествие из Азия. Щяло да трае шест години и по грубите им сметки да струва три милиона и шестстотин хиляди франка... е, и малко отгоре.

На двацет и пет години му се приисква да стане брамин: привличат го обредните танци, дългата коса, намазаното със свещено масло лице. Официално се отрича от желанието си да бъде босоног отшелник бенедиктинец, разбойник или турчин. „Сега или брамин, или никакъв... което ще е по-лесното.“ Хайде, не бъди никакъв, подтиква го животът. Колко е просто да бъдеш прасе.

На двацет и девет, вдъхновен от Хумболт, Гюстав иска да замине за Южна Америка, да живее сред саваната и никой да не го знае.

На трийсет размишлява — както всъщност през целия си живот — върху своите предишни превъплъщения, върху неосъществените съдби и преражданията си в по-интересните времена на Луи XIV, Нерон и Перикъл. За едно от тези превъплъщения е сигурен: бил е собственик на трупата пътуващи комедианти по време на Римската империя, мошеникът с благовидна външност, който купува жени от Сицилия и ги прави актриси, една груба смесица от учител, сводник и човек на изкуството. (Докато чете Плавт, си спомня за този някогашен живот; той го кара да усеща *le frisson historique*^[5].) Тук трябва да споменем и „тайната“ около произхода на Гюстав: обичал да разправя, че има индианска кръв в жилите си. Изглежда, случаят не е бил точно такъв, макар че през седемнайсети век един негов прапрадядо емигрирал в Канада и станал ловец на бобри.

Пак на трийсет той чертае една по-реална съдба, но дори и тя се оказва мираж. Двамата с Буйе си представяли, че са старци, настанени в приют за неизлечимо болни: антики, които метат улиците и фъфлят един пред друг спомени за блаженото време, когато са били трийсетгодишни и са вървели пеша чак до Ларош Гуийон. Така и не доживели старческото слабоумие, с което се подигравали: Буйе умрял на четирийсет и осем години, а Гюстав на петдесет и осем.

На трийсет и една той пише на Луиз — отваря скоба в хипотезата, — че ако имал син, щял с голямо удоволствие да му

сводничи.

Пак на трийсет и една, пак пред Луиз споделя едно свое кратко и несвойствено отклонение от поетия път: хрумването да зареже литературата. Изпитал желание да иде да живее при нея, в нея, да мушне глава между гърдите ѝ; омръзнало му онанически да изпразва фразите от главата си. Но и тази идея била чиста проба издевателство над Луиз: разказана е в минало време, като някаква мимолетна прищявка в момент на слабост. Струва ми се, че винаги е предпочитал да търка глава между своите длани вместо между гърдите на Луиз.

На трийсет и две години ѝ признава как е прекарал много часове от живота си: представял си какво ще прави, ако има един милион франка годишна рента. В тези видения слуги събували котурните му, обсипани с диаманти; заслушвал се в цвиленето на своите впрегатни коне, които били толкова прекрасни, че цяла Англия да се пукне от завист; щял да дава пирове с всевъзможни плодове, стриди и водорасли, да обгради трапезната зала с жасминови храсти, от които прехвъркват пъстри птички. Но това — за един милион годишно — била скромничка мечта. Дю Кан описва плановете на Гюстав за „Една зима в Париж“ — фантазия, където се сливат охолството на Римската империя, изтънчеността на Ренесанса и вълшебствата на „Хиляда и една нощ“. При старателно направената сметка се оказало, че „Зимата“ ще струва „най-много“ дванайсет милиона франка. В допълнение Дю Кан обобщава, че когато се отдавал на такива блянове, той направо се вцепенявал и изглеждал като пушач на опиум в транс. Витаел в облаците, живеел с мечти за злато. Този навик бил една от причините да се затормозява от постоянната работа.

На трийсет и пет разкрива „съкровената“ си мечта: да си купи малък *palazzo* във Венеция, на Канале Гранде. След няколко месеца към недвижимите имоти се прибавя и къшк на Босфора. След още няколко месеца е готов да замине за Ориента, да остане там и там да умре. Художникът Камий Рожие, който живеел в Бейрут, го е поканил на гости. Ще отиде, защо не? Би могъл. Но не отива.

Ала от трийсет и пет нататък измисленият живот постепенно замира. Причината е ясна: *истинският живот наистина* е започнал. Когато „Мадам Бовари“ излиза във вид на книга, Гюстав е на трийсет и пет. Не са му необходими вече фантазии; или по-скоро, нужни са му други фантазии, по-конкретни и по-практически. Пред света той ще

играе ролята на Отшелника от Кроасе. Пред парижките си познати ще се прави на Глупака в светските салони. На Жорж Санд ще се представя като преподобния отец Крюшар, йезуит, който се движи във висшето общество и се забавлява с женските изповеди. За най-близките си приятели ще бъде свети Поликарп, онзи странен епископ на Смирна, станал мъченик в последния момент (на деветдесет и пет години), който предварително огласил думите на Флобер: „Господи, Господи, в какъв век си ме накарал да се родя!“ Но тези отъждествявания вече не са някогашните сензационни алибита, в които се вживявал искрено; това са игрови превъплъщения, алтернативни съдби, появили се с разрешението на прочутия автор. Той не се е запилял чак в Смирна, за да стане разбойник, но пък е повикал полезния епископ на града да живее в кожата му. Не става укротител на диви животни, а на налудничави съдби. Буйната фантазия е умиротворена; писането може да започне.

[0] Джеймс Фентън (род. 1949 г.) — английски поет. — Б.пр. ↑

[1] Ален-Ръоне Льосаж (1668–1747) — френски писател и драматург, чиято най-прочута творба е пикареската „Жил Блас“. Флобер изписва името му разчленено — Льо Саж, т.е. Мъдреца. — Б.пр. ↑

[2] Намерен роман (фр.). — Б.пр. ↑

[3] По това време се строи Суецкият канал. — Б.пр. ↑

[4] Безделник, мошеник (ит.). — Б.пр. ↑

[5] Историческата тръпка (фр.). — Б.пр. ↑

10. ОБВИНЕНИЯТА

Защо искаме да узнаем най-лошото? Дали защото в един момент ни омръзва да предпочитаме да научим само най-доброто? Дали любопитството винаги надвива себелюбието? Или нещата стоят по-просто — стремежът да надникнем в най-лошото е любимата перверзия на любовта?

При някои това любопитство действа като пагубно болно въображение. Навремето имах един пациент, почтен чиновник, наглед без капка фантазия, който ми довери, че докато прави секс с жена си, си я представя блажено просната под някой огромен идалго, под мазен цветнокож моряк или похотливо джудже. Стресни ме, напират фантазията, отврати ме. Други търсят лошото в реалния живот. Познавам семейства, при които партньорите си умират да търсят слабостите и дефектите на другия. Дебнат да уловят прояви на безразсъдство, суетност или малодушие. Какво преследват те всъщност? Явно, че нещо по-дълбоко от обичайните недостатъци. Може би някакво категорично потвърждение, че човечеството е безвъзвратно покварено, че животът е просто кошмарна безвкусица, сънувана от умопобъркан.

Обичах Елън и исках да узная най-лошото. Но никога не съм я провокирал да ми го разкрие; бях предпазлив и благоразумен, какъвто съм си изобщо; дори въпроси не задавах. Ала исках да науча най-лошото. Елън обаче не ми отвръщаше със същото ласкаещо любопитство. Тя държеше на мен и ако я попитах, автоматично казваше, че ме обича, сякаш това не си струваше да се обсъжда; но просто мислеше само хубави неща за мен. Ето къде е разликата. Никога не потърси замаскираната плъзгаща се врата към онова скривалище в сърцето, където лежат спомени и трупове. Понякога откриваш вратата, но тя заяжда; друг път се отваря и смаяният ти поглед зърва само един миши скелет. Но поне си надникнал вътре. Тук е същинската разлика между хората: не се делят на такива, които имат

тайни, и такива, които нямат, а на желаещи и нежелаещи да узнаят цялата истина. Твърдя, че това любопитство е израз на обич.

И с книгите се получава нещо подобно. Там не е, разбира се, съвсем същото (никога не е), но е сходно. Ако някоя творба ти допадне много, ако с одобрение обръщаш страница след страница, но не се дразниш, когато те откъснат от четенето, значи си склонен да харесаш писателя прибързано. Симпатия, решаващ, свестен човек. Разправят, че удушил цял отряд малки скаутчета и хранил с телцата им шараните в развъдника си. Не, не може да бъде, човекът изглежда свестен, симпатия. Но ако обичаш някой писател, ако капка по капка черпиш сили от неговата интелигентност, ако искаш да го търсиш и да го намериш въпреки присъдата срещу него, то тогава никога не се задоволяваш с това, което знаеш. Започваш да се ровиш и в пороците му. Нима цял отряд невръстни дечица? Двайсет и седем или двайсет и осем? И си е направил завивка от шалчетата им? Пачуърк? А вярно ли, че на път за бесилото е цитирал пасажите от „Книга на пророк Йона“? И че завещал своя развъдник на местното училище?

Ето къде е разликата. Когато откриеш най-лошото за любовницата си или жена си — било то изневеря, или равнодушие към теб, лудост или склонност към самоубийство, — изпитваш едва ли не облекчение. Значи животът бил какъвто и предполагаш; да полеем ли сега това разочарование? Но любимия писател инстинктивно желаеш да защитиш. Ето това исках да ви кажа и по-рано: може би любовта към един писател е най-чистата и непоклатима любов. Затова и полесно го браниш. Неоспорим факт е, че шараните са застрашена порода, а както е известно, щом зимата е особено мразовита и пролетта отрано дъждовна, единствената храна, която шараните приемат, е кайма от крехки хлапета. Той, разбира се, е знаел, че за подобно прегрешение ще увисне на въжето, но си е давал сметка, че човечеството не е на изчезване, и затова е решил, че двайсет и седем (и осем ли казахте?) момченца плюс един средно талантлив писател (винаги е бил абсурдно скромно относно дарбата си) са нищожна жертва за оцеляването на цяла една порода риби. Дайте да погледнем по-широко на нещата. За какво са ни толкова много сополанковци? Нали и те ще станат после като сегашните разхайтени гимназисти? Но ако още не можете да се измъкнете от блатото на своята сантименталност, погледнете всичко това от друг ъгъл: с таксата за

посетители на развъдника за шарани по-големите ученици успяха да построят и поддържат няколко църкви в района.

Е, продължавайте. Четете обвиненията. Очаквах, че точно така ще стане в някакъв момент. Но едно не забравяйте: Гюстав и по-рано е бил на подсъдимата скамейка. Сега по колко точки го обвинявате?

1. Ненавиждал е човечеството.

Да, да, разбира се. Вечно това повтаряме. Ще ви отговоря по два начина. Първо, да започнем по същество: обичал е майка си. Това не разнежва ли глупавото ви сантиментално сърце, туптящо в дваисети век? Обичал е баща си. Обичал е сестра си. Както и племенницата си. А също и приятелите си. Възхищавал се е от определени личности. Но чувствата му са били към конкретни обекти, не ги е пилеел за всички вкупом. Смятам, че това стига. Можел е да направи нещо повече? Трябвало е да „обича човечеството“, да милее за целия човешки род? Но това не значи нищо. Да обичаш човечеството е все едно да обичаш дъждовните капки или Млечния път. Твърдите, че вие обичате човечеството? Не е ли това лесен начин да погалите самолюбието си, да спечелите всеобщо одобрение и да добиете увереност, че сте на прав път?

Второ, дори наистина да е мразел човечеството — или да е останал напълно равнодушен към него, както бих казал по-скоро, — не е ли имал право? Личи си въодушевлението ви от това човечество. У вас то извиква представи за добре проектирани напоителни системи, предано мисионерство и микроелектроника. Простете му, че го е възприемал по друг начин. Ясно, че това е дълга и широка тема. Но ми позволете първо да цитирам един от вашите мъдреци на дваисети век — Фройд. Съгласете се, че не е някой, който точи брадва за човечеството. Ще чуете ли заключението му за рода човешки, изказано десет години преди да умре? „Дълбоко в себе си тая убеждението, че моите скъпи ближни, хората, с малки изключения не струват нищо.“ И това от онзи, когото *толкова* години *толкова* народ е смятал за най-проникновения познавач на човешкото сърце! Не е ли малко смущаващо? Хайде, време е да изтъкнете нещо по-конкретно.

2. Ненавиждал е демокрацията.

„Демократщината“, както я е нарекъл в едно писмо до Иполит Тен. Кое предпочитате — демократура или демократурщина? Може би демокрастения? Вярно, че не е бил безкрайно въодушевен от нея. От което не бива да си вадите заключение, че е поощрявал тиранията или абсолютната монархия, или буржоазната монархия, или бюрократичния тоталитаризъм, или пък анархията, или каквото там щете. Предпочитал е китайския модел на управление — на мандарините, — макар да е бил съгласен, че шансовете да се въведе във Франция са съвсем нищожни. Струва ви се, че мандаринатът е крачка назад? Но нали прощавате на Волтер ентусиазма му относно просветената монархия; защо един век по-късно не простите на Флобер ентусиазма му относно просветената олигархия? Поне не е хранел детинската фантазия на някои литератори, че писателите повече от всички други са способни да управляват света. Работата е там, че Флобер е възприемал демокрацията просто като стадий в историята на управлението и е смятал, че проявяваме обичайната суетност, като я приемаме за най-съвършената и достойна форма на управление. Вярвал е в непрестанната еволюция на човечеството — или поне не я е пренебрегвал, — а оттам и в еволюцията на обществените форми. „Демокрацията не е последната дума на човечеството, както не са били и робството, феодализмът и монархията.“ Твърдял е, че най-добрата форма на управление е отмиращата, защото отваря път за друга.

3. Не е вярвал в прогреса.

В негова защита привеждам за пример целия двайсети век.

4. Не се е интересувал достатъчно от политика.

„Достатъчно“ ли? Съгласете се поне, че все пак се е интересувал. Намеквате тактично, че не е одобрявал онова, което е виждал (вярно е!), но щял да мисли по въпроса като вас, ако е проявявал малко повече интерес (абсурд!). Искам да направя две забележки, като ще поставя първата в курсив, защото това явно е любимият ви начин на изразяване. *Литературата включва в себе си и политиката, а не*

обратно. Този възглед не е разпространен нито сред писателите, нито сред политиците, но ще ми го простите. Писателите, които смятат, че творбите им са инструмент на политиката, според мен принижават писателството и глупашки превъзнасят политиката. Не, не казвам, че трябва да им се забранява да имат политически възгледи или да правят изявления по политически въпроси. Просто трябва да нарекат тази част от своите творби журналистика. Онзи автор, който смята, че романът е най-ефективната форма на участие в политиката, обикновено е слаб писател, слаб журналист и слаб политик.

Дю Кан е следял внимателно политиката, а Флобер — нередовно. Кое предпочитате? Първото. Ала кой от двамата е по-голям писател? Вторият. А какви са били политическите им възгледи? Дю Кан се е превърнал в летаргичен мелиорист; Флобер си е останал „широк либерал“. Това изненадва ли ви? Но дори Флобер да се беше нарекъл „летаргичен мелиорист“, пак ще кажа същото: каква странна суета проявява настоящето, като очаква миналото да му се подмазва. Обръщаме се към някой колос от предишните векове и започваме да се питаме: Наш човек ли е бил? Свестен ли е бил? Каква липса на самочувствие показва това: настоящето иска хем да покровителства миналото, като го нагажда към собствените си политически позиции, хем очаква от него похвали, потупване по гърба и поощрение все така да я кара. Ако това разбирате под „недостатъчен интерес“ към политиката от страна на мосю Флобер, то боя се, че клиентът ми трябва да се признае за виновен.

5. Бил е против Комуната.

Ами част от отговора ми се съдържа в онова, което вече казах. Но трябва да се има предвид и още нещо, един голям недостатък в характера на клиента ми: той е *против* унищожаването на хората едни от други. Не одобрява човешкото изстребление, а вие, ако щете, го наречете гнусливост. Трябва да кажа, че самият той никога не е убил никого; нещо повече, не се е и опитал дори. В бъдеще обещава да се поправи.

6. Не е проявявал патриотизъм.

Позволете ми да се изсмея. Ха-ха! Аз пък мислех, че в днешно време не се гледа с добро око на патриотизма. Мислех, че всички ние бихме изменили по-скоро на страната си, отколкото на приятелите си. Не е ли вярно? Пак ли се преобърнаха нещата? За кой ли път! В такъв случай какво трябва да кажа? На 22 септември 1870 г. Флобер си е купил револвер; в очакване на пруското нашествие е обучавал в стрелба дрипльовците от Кроасе; изпращал ги е да патрулират нощем; заръчал им да го застрелят, ако самият се опита да дезертира. До идването на прусаците не е имало много смислени неща, които да върши, освен да се грижи за възрастната си майка. Може би е трябвало да се яви на военномедицинска комисия, но дали са щели възторжено да одобрят за доброволец един четирийсет и осем годишен епилептик и сифилитик без никакъв военен опит, ако не се брой ловуването му в пустинята...

7. Изтребвал е дивеч в пустинята.

О, боже господи. *Nolo contendere.*^[1] Освен това не съм приключил по въпроса за патриотизма. Мога ли накратко да ви изясня природата на романиста? Коя е най-лесната, най-удобната позиция за един романист? Да възхвалява обществото, в което живее: да се любува на бицепсите му, да аплодира напредъка му, да се шегува добронамерено с глупостта му. „Точно толкова съм французин, колкото и китаец“, заявява Флобер. Но той и в Пекин да беше роден, нямаше да е по-истински китаец: несъмнено щеше да разочарова и тамошните патриоти. Най-великият патриотизъм се състои в това да не мълчиш, когато в страната ти се ширят безчестие, глупост, пороци. Писателят трябва да съчувства еднакво на всички, но по природа да е изгнаник: само тогава може да съзира ясно нещата. Флобер винаги е заставал на страната на малцинствата, на страната на „бедуина, еретика, философа, отшелника, Поета“. През 1867 г. четирийсет и трима цигани разположили катуна си на Алеята на кралицата в Руан и събудили омразата на гражданите. Но Флобер много им се зарадвал и им раздал пари. Сигурно ви се иска да го погалите по главата за тоя жест. Ако е знаел, че ще си спечели одобрението на бъдещето, сигурно е щял да си задържи парите.

8. Не се е потопил в живота.

„Можеш да опишеш виното, жените и славата при условие че не си пияница, влюбен, съпруг или войник. Ако се потопиш в живота, не го виждаш ясно: или много страдаш, или много се опияняваш от него.“ Това не е признаване на вина, а възражение, че обвинението е неправилно формулирано. Какво имате предвид под „живота“? Политиката ли? Този въпрос вече го обсъдихме. Или може би емоционалният живот? Чрез семейството, приятелите и любовниците си Гюстав е опознал всички мъки по пътя към Голгота. Имате предвид женитба? Странно обвинение, макар да не е ново за него. Създава ли бракът по-ценни романи от ергенството? Многодетните писатели подобри ли са от бездетните? Бих искал да видя статистиката ви.

Най-подходящият живот за писателя е онзи, който му дава възможност да напише най-хубавите си книги. Убедени ли сме, че нашата преценка по въпроса е по-точна от неговата? Флобер не е бил тъй встрани от живота както мнозина други: в сравнение с него Хенри Джеймс е бил направо монах. Флобер може и да е искал да живее в кула от слонова кост...

8. а. Искал е да живее в кула от слонова кост.

... но не е могъл. „Винаги съм се опитвал да живея в кула от слонова кост, но един прилив от лайна оплисква стените ѝ и има опасност да я срути.“

Трябва да се отбележат три неща. Първо, писателят избира сам, доколкото може, дали ще се потопи в живота, или не. Въпреки славата си на отшелник Флобер не е бил с ясна позиция по този въпрос. „Създал ли е някога пиян човек гуляйджийска песен?“ Знаел е, че не. От друга страна, и заклетият трезвеник не е създал такава. Може би най-ясно се е изразил, като е казал, че писателят трябва да нагазва в живота както в морето, само че най-много до пъпа.

Второ, когато читателите критикуват живота на писателите — защо не е направил еди-какво си; защо не е протестирали в пресата; защо не е участвал по-дейно в живота? — не задават ли те всъщност един по-прост и суетен въпрос: защо не прилича повече на нас? Но ако един писател прилича много на читател, той ще си е читател, а не писател. Няма нищо сложно.

Трето, доколко обвинението засяга книгите му? Вероятно изказаното съжаление, че не се е потопил в живота, не се свежда до филантропична грижа за самия него: ако тоя човек имаше жена и деца, нямаше да се дразни от всичко. Ако се беше захванал с политика или сериозна работа или беше директор на своя стар лицей, нямаше да е така вгълбен в себе си. Едва ли става дума за това. Вероятно смятате, че в книгите му има недостатъци, които са можели да се поправят чрез промяна в живота му. Ако е така, мисля, че е време да ги споменете. Аз лично не смятам, че например описанието на провинциалните нрави в „Мадам Бовари“ има дефекти, които щяха да бъдат отстранени, ако авторът всяка вечер си беше пил виното в компанията на някоя нормандска пастирка, страдаща от подагра.

9. Бил е песимист.

Аха! Започвам да ви разбирам. Бихте искали книгите му да са малко по-бодри, малко по-... как да го кажем... жизнеутвърждаващи. Каква странна представа за литературата имате! Да не би да сте правили докторат в Букурещ? Не знаех, че трябва да защитаваме писателите, задето са песимисти. Това е нещо ново, отказвам да го направя. Флобер е казал: „Изкуството не се прави с добри намерения.“ А също и: „Читателите искат творби, които подхранват илюзиите им.“

10. Не проповядва висши добродетели.

Сега вече изплюхте камъчето. Значи така ще преценяваме нашите писатели — по техните „висши добродетели“. Ами добре, май ще трябва и аз да наляя малко вода във вашата воденица, в съдилищата това е практика. Да погледнем всички процеси срещу нецензурни творби: от „Мадам Бовари“ до „Любовникът на лейди Чатърли“. В тях винаги има някакъв елемент на игра, на подмилкване от страна на защитата. Някои могат да го нарекат тактическо лицемерие. (Еротична ли е тази книга? Не, милорд, твърдим, че ще има отблъскващо, а не притегателно въздействие върху читателя. Поощрява ли тя прелюбодеянието? Не, милорд, вижте как клетата грешница, която се отдава на разгулни удоволствия, в крайна сметка бива наказана. Критикува ли тази книга брака? Не, милорд, тя описва един порочен и

безнадежден брачен съюз, та читателите да си вземат поука, че семейството им ще е щастливо само ако спазват християнското благонравие. Вулгарна ли е тази книга? Не, милорд, авторът я смята за целомъдрена.) Това, естествено, е една сполучлива юридическа аргументация, но понякога ми става малко мъчно, че нито един от онези адвокати, защитаващи истинска литературна творба, не е изградил пледоарията си върху най-обикновено предизвикателство. (Еротична ли е тази книга? Страшно се надяваме, че е такава, милорд. Поощрява ли прелюбодеянието, развенчава ли брака? Налучкахте, милорд, моят клиент цели *именно* това. Вулгарна ли е тя? Но, за бога, милорд, този факт направо избожда очите! Или казано другояче: моят клиент смята, че повечето от ценностите на обществото, в което живее, са гнилоч, и се надява, че книгата му ще подтикне към разврат, мастурбация, изневери и замерване на свещениците с камъни, а също така в нея се намеква — нека си го кажем, след като сме удостоени за малко с вниманието ви, — че продажните съдии трябва да се провесват за ушите. Защитата се оттегля.)

И тъй, накратко: Флобер ви учи да гледате истината право в лицето и да не си затваряте очите за последствията ѝ; учи ви, както и Монтен, „да спите на възглавницата на съмнението“; учи ви да разчленявате реалността на съставните ѝ части, за да разберете, че Природата винаги е смесица от жанрове; учи ви да използвате езика с най-точните му значения; а също и да не търсите в една книга само морални и социални лекове — литературата не е фармакопоя; учи ви, че най-важното в живота са Истината, Красотата, Чувството и Стилът. А ако се вгледате в личния му живот, ще намерите пример за храброст, стоицизъм, приятелство; ще разберете значението на интелигентността, скептицизма и остроумието; нелепостта на евтиния патриотизъм; доброто качество да можеш да останеш сам в своето собствено пространство; омразата към лицемерието; недоверието в доктринерството; необходимостта от ясни думи. Така ли според вас трябва да бъдат представяни писателите? (На мене лично ми е все едно.) Това стига ли? Засега толкова, защото май поставям клиента си в неловко положение.

11. Бил е садист.

Хубава работа! Моят клиент беше нежна душа. Дайте ми за пример едно-единствено садистично или просто жестоко деяние в целия му живот. Ще ви разкажа най-нелюбезната му постъпка, която ми е известна: на някаква вечеринка без видима причина се държал грубиянски с една жена. Когато го попитали защо, отговорил: „Защото може да поиска да влезе в кабинета ми.“ Поне доколкото ми е известно, това е най-ужасната постъпка на клиента ми. Освен ако броите инцидента в Турция, когато пожелал да спи с някаква проститутка, макар да бил болен от сифилис. Признавам, че е било малко нечестно. Но това не му се е удало: момичето се съобразявало с елементарните предпазни мерки в своята професия, поискало да го прегледа и понеже той отказал, набързо го отпратило.

Разбира се, че е чел маркиз Дьо Сад. Та кой ерудирани френски писател не го е чел? Чувам, че и сега е на мода сред парижките интелектуалци. Клиентът ми е споделил с братята Гонкур, че Сад е „забавна глупост“. Вярно, че си е пазел няколко ужасяващи реликви; обичал е да разказва страшни истории; в по-ранните му творби има зловещи пасажи. Но вие заявявате, че имал въображението на Сад? Озадачен съм. Уточнявате, че „Саламбо“ съдържа сцени на смайваща жестокост. Отговорът ми е: мислите ли, че не са съществували? Смятате ли, че древността е била само рози, музика на лютни и каци мед, запечатани с меча лой?

11. а. В книгите му има много убити животни.

Той не е Уолт Дисни, така си е. Съгласен съм, че е проявявал интерес към жестокостта. И въобще към всичко е проявявал интерес. Освен Сад за него е съществувал и Нерон. Но чуйте как се произнася за тях: „Тези чудовища ми изясняват историята.“ Трябва да добавя, че по това време е само на седемнайсет години. И още нещо да ви цитирам: „Милея за победените, но и победителите обичам.“ Както вече споменах, той се стреми да бъде колкото французин, толкова и китаец. В Легхорн става земетресение: Флобер не се просълзява от съчувствие. Съжалява жертвите толкова, колкото и онези, които векове по-рано са издъхнали от изнемога, докато са робували на някой тиранин. Изумени ли сте? Това се нарича историческо въображение и означава не само да бъдеш гражданин на света, но и на всички

времена. То е същото, за което Флобер казва „да бъдеш брат на всяка жива твар, от жирафа и крокодила до човека“. Нарича се „да бъдеш писател“.

12. Отнасял се е зверски с жените.

Жените са го обичали. На него му е било приятно в компанията им; на тях също; бил е галантен, склонен към флиртове. Спал е с тях. Но просто не ги е пожелал за съпруги. Това престъпно ли е? Може би язвителното му отношение към секса се определя донякъде от времето и средата му; но тогава кой от деветнайсети век не подлежи на бичуване? Поне е отстоявал честността в сексуалната връзка: затова и е предпочитал проститутките пред гризетките. С тази честност си е навлякъл повече неприятности, отколкото ако е бил лицемер — вземете за пример случая с Луиз Коле. Изричането на истината е звучало като безсърдечие. Но тази жена е била напаст божия, нали така? (Нека сам да си отговоря на въпроса. Според мен е била голяма досадница, звучи като такава. Макар че изслушваме само едната страна — Гюстав. Може би някой трябва да напише нейното мнение. Ами да, защо да не се възстанови нейната версия. Бих се заел с това. Да, най-сериозно.)

Смея да кажа, че много от вашите обвинения могат да бъдат обобщени под един наслов: *Нямаше да ни хареса, ако ни познаваше*. Поради което може би щеше да се признае за виновен, дори само за да види изражението на лицата ви.

13. Вярвал е в Красотата.

Май нещо ми се е запушило ухото. Сигурно от ушна кал. Почакайте да си затисна носа, че да го продухам.

14. Бил е маниак по отношение на стила.

Врели-некипели! Продължавате ли да смятате, че романът, подобно на Галия, се дели на три части — Идея, Форма и Стил? Ако е така, значи едва проходите в прозата. Искате някакви основни правила за писане? Чудесно. Формата не е балтон, наметнат върху

голото тяло на мисълта (какво остаряло сравнение, старо дори по Флоберово време); тя е самата плът на мисълта. Да си представяте Идея без Форма е все едно да си представяте Форма без Идея. В изкуството всичко зависи от претворяването: разказът за една въшка може да е толкова прекрасен, колкото и разказът за Александър Велики. Трябва да пишете, ръководени от чувствата си, и ако тези чувства са искрени, останалото ще си дойде от само себе си. Когато стихът е хубав, той не принадлежи към никаква школа. Един ред проза може да бъде завършен и непроменим като стих. Ако се окаже, че пишеш добре, обвиняват те, че нямаш идеи.

Всички тези максими принадлежат на Флобер, с изключение на една, която е на Буйе.

15. Не е вярвал, че Изкуството има социално предназначение.

Да, не е вярвал. Това е досадно. „Ти всяваш отчаяние — писала му Жорж Санд, — а аз нося упование.“ На което Флобер отвърнал: „Не мога да променя очите си.“ Творбата на изкуството е пирамида, която стои безполезна наред с пустинята: чакали опикават фундамента ѝ, а буржоата се катерят към върха ѝ; да се доразвие сравнението. Искате изкуството да е лечебно средство? Тогава извикайте ЛИНЕЙКАТА „ЖОРЖ САНД“. Искате изкуството да казва истината? Извикайте ЛИНЕЙКАТА „ГЮСТАВ ФЛОБЕР“; но да не се изненадате, ако на идване ви премаже крака. Чуйте Одън: „Нищо не се е случило благодарение на поезията.“ Не си въобразявайте, че изкуството е предназначено да създава вдъхновение и самочувствие. Изкуството не е *brassière*^[2].

Поне не с английското значение на тази дума. Но не забравяйте, че на френски *brassière* означава спасителна жилетка.

[1] Без възражения. (Лат.) — Б.пр. ↑

[2] Сутиен (англ. от фр.). — Б.пр. ↑

11

ВЕРСИЯТА НА ЛУИЗ КОЛЕ

Чуйте сега моята версия. Държа да ме изслушате. Я ме хванете под ръка и да се поразходим. Да, ето така. Какви истории имам да ви разкажа, ще ахнете! Хайде по кея, а после през онзи мост... не, не, по втория и може някъде да изпием по чашка коняк. А вземат ли да гаснат фенерите, ще се върнем. Нима се плашите от мен? Защо тогава ме гледате стреснато? Смятате ме за опасна ли? Е, това все пак е ласкателно, приемам комплимента. Да не би пък да се боите от това, което имам да ви разкажа? Аха... е, да, късничко е, но като сме тръгнали... не, не си дърпайте ръката! В края на краищата по-възрастна съм от вас, длъжен сте да ме закриляте.

А, много важно, клюките! Дори може да ме хванете за китката, ако искате... да, там, тъкмо ще ми премерите пулса. Тази вечер не съм настроена отмъстително. Някои приятели ми казват: „Луиз, на кавгата отвърщай с кавга, на лъжата с лъжа.“ Но аз нямам такова желание. То се знае, навремето съм лъгала. Или по-скоро... — кой беше изразът, предпочитан от мъжкото ви съсловие? — плела съм интриги. Но жените са склонни към интриги, когато са безпомощни, те лъжат от страх. Мъжете обратно — щом се почувстват силни. Те лъжат от арогантност. Не сте ли съгласен? Такива са моите наблюдения. Приемам, че вашите може да са по-различни. Но нали виждате колко съм спокойна сега? Спокойна съм, защото се чувствам силна. И... какво се получава? Щом съм силна, може би съм склонна към интриги като мъжете? Но дайте да не усложняваме нещата.

Не съм имала нужда Гюстав да се появи в живота ми. Погледнете фактите. Бях на трийсет и пет, красавица и знаменитост. Покорих първо Екс, после и Париж. Вече два пъти бях получавала наградата за поезия на Академията. Имах преводи на Шекспир. Виктор Юго ми казваше „сестрице“, Беранже ме наричаше „музата ми“. Що се отнася до личния ми живот, съпругът ми се славеше с професията си, а моят... покровител беше най-блестящият философ на своето време. Не

сте ли чели Виктор Кузен? Тогава непременно го прочетете! Смайващ ум. Единственият, който наистина е разбрал Платон. Приятел на вашия философ мистър Мил. Тогава се появиха... или скоро щяха да се появят Мюсе, Вини, Шанфльори. Не се хваля със завоеванията си, това не ми е нужно. Но нали ме разбирате: аз бях пламъкът на свещта, а Гюстав — нощната пеперуда. Любовницата на Сократ, благоволила да се усмихне на неизвестния поет. Той пожела да ме спечели, а не аз него.

Срещнахме се у скулптора Прадие. Схванах цялата баналност на положението, но той едва ли. Ателието на Прадие, свободният разговор, разголеният модел, смесицата от леконравен и малко попорядъчен свят... Позната история (та нали само няколко години по-рано бях танцувала с един непохватен студент по медицина на име Ашил Флобер). А аз, то се знае, не присъствах у Прадие като гостенка — трябваше да позирам на скулптора. Докато Гюстав какво? Не искам да злословя, но още щом спрях поглед върху него, веднага ми стана ясен. Беше едър, скован провинциалист, който жадува да попадне в артистичните кръгове и е щастлив, че му се е удал такъв случай. Зная какви съвети се раздават в провинцията, уж наперено, но всъщност с доста опасения: „Иди у Прадие, момчето ми, там все ще намериш някоя субретка, която да ти се пъкне в кревата. Хем и тя ще е благодарна.“ И момчето от Тулуза или Поатие, от Бордо или Руан, което все още тайно копнее за дългото пътешествие до столицата, усеща как снобизмът и похотта замайват главата му. За мен подобно поведение бе обяснимо, защото и аз навремето съм живяла в провинцията. Бях изминала разстоянието от Екс до Париж десетина години по-рано. Дълго бях пътувала и можех да доловя следите от странстването у другите.

Гюстав беше на двайсет и четири години. Според мен възрастта няма значение, важна е любовта. Както и да е, не съм имала нужда той да се появява в живота ми. Да си призная, по онова време делата на мъжа ми не вървяха съвсем гладко, а и приятелството ми с Философа не беше безбурно, но ако съм си търсила любовник, нямаше да избира Гюстав. Вярно, не си падам по тлъсти банкери. Пък и човек не решава за себе си, не избира сам, нали така? Зависи какъв жребий ще му се падне в любовта.

Дали не се притеснявам от разликата във възрастта? Че защо? Вие, мъжете, сте такива конформисти в любовта, толкова провинциално въображение имате. Затова и трябва да ви ласкаем, да ви насърчаваме с дребни лъжи. И тъй, аз бях на трийсет и пет, а Гюстав на двайсет и четири. Отбелязвам го като факт и продължаваме нататък. Но може би не желаете да продължаваме. В такъв случай ще отговоря на неизречените ви въпроси. Ако искате да изследвате морала на партньорите в подобна връзка, няма нужда да се занимавате с мен. Насочете вниманието си към Гюстав. Защо ли? Ето ви две дати за съпоставка. Аз съм родена през 1810 година на петнайсети септември. Нали си спомняте неговата мадам Шлезингер, оставила първия белег в юношеската му душа, жената, с която всичко било обречено и безнадеждно, онази, с която тайно се гордеел, виновницата той да зазида сърцето си. (А вие обвинявате нашия пол в безплодна романтика!) И така, доколкото знам, въпросната мадам Шлезингер също е родена през 1810 година, и то тъкмо през септември. По-точно осем дни след мен, на двайсет и трети. Виждате ли?

Този ваш поглед ми е познат. Предполагам, искате да ви разкажа какъв е бил Гюстав като любовник. Знам, че мъжете обсъждат тия неща охотно, но някак пренебрежително, все едно изреждат ястията от последната си вечеря. Какво бездушие! При жените е по-различно, поне що се отнася до детайлите: несъвършенствата, споменавани от тях, много рядко са свързани с физическите качества, които толкова занимават мъжете. Ние търсим жестовете, които ни разкриват характера на човека — добър ли е, лош ли. Мъжете търсят само жестове, които ги ласкаят. Толкова са суетни в леглото, много повече от жените. Съгласна съм, че в други отношения двата пола си подхождат по-добре.

Сега ще си позволя малко повече свобода, защото говоря не пред друг, а пред вас и защото става дума именно за Гюстав. Той вечно наставляваше хората, разправяше им как творецът трябва да има доблест и че не бива да си служим с думите на буржоата. Е, ако повдигна завесата, ще се окаже, че той е най-уязвим.

А иначе моят Гюстав беше огън и пламък. Един бог знае защо, но не беше лесно да го убеждавам да се срещаме. Но веднъж дойдеше ли... Каквито и битки да водехме помежду си, слагехме оръжие, щом падне нощта. Навън святкат мълнии, а ние се прегръщаме. Редяха се

нежна игривост и бурна страст, сливаха се в едно. Веднъж той донесе шише с вода от Мисисипи, с която искал да поръси гърдите ми като един вид любовно кръщение. Беше силен млад мъж и аз се опиянявах от тази сила; в едно писмо се беше подписал: „твоят дивак от Авейрон“.

И той, разбира се, живееше с вечната заблуда на силните млади мъже, че жените измерват страстта им по броя на любовните набези за една нощ. Е, донякъде е така, няма какво да отричаме, жените се ласкаят от тези неща. Но в края на краищата това не е най-важното. А като мине време, започва да ти се струва, че в цялата работа има нещо военно. Гюстав говореше по особен начин за жените, които е имал. Ще си спомни за някоя проститутка, която често е навестявал на Рю Дьо ла Сигон, и ще се похвали: „Изпразних в нея пет пушки.“ Така се изразяваше обичайно. Звучеше ми грубо, но не възразявах: бяхме двама творци, които са заедно, разбирате ли? Схващах метафората. Колкото повече пушки изпразваш в някого, толкова по-вероятно е да го умъртвиш. Това ли е, което искат мъжете? Труп ли им е нужен като доказателство за тяхната мъжественост? Подозирам, че е така, и знаейки, че трябва да ги ласкаят, жените се сецат да възкликнат в мига на изстрелването „Ох, умирам! Умирам!“ или нещо подобно. След порция любов често установявам, че умът ми е бистър, съзирам нещата ясно, усещам как в мен избликва поезия. Но не съм толкова глупава, че да смущавам блаженството на героя с моето бръщолевене; напротив, правя се на задоволен труп.

Във владенията на нощта между нас цареше хармония. Гюстав не беше свенлив. Нито пък пуритан във вкусовете си. А аз несъмнено (защо да скромнича?) бях най-красивата, най-прочутата, най-желаната от всички жени, с които е бил. (Ако имах съперница, то това беше една необикновена хищница, за която ще ви разкажа по-нататък.) Естествено, понякога той се притесняваше от моята хубост; а друг път беше безпричинно доволен от себе си. Разбирах го: преди мене, то се знае, е имало проститутки, гризетки и... приятели. Алфред, Ернст, Луи, Макс — за мене те бяха банда хлапаци. Братство, скрепено чрез содомия. Не, може би съм несправедлива; не зная кой точно, кога точно, какво точно; макар със сигурност да зная, че любимият инструмент на Гюстав беше свирката. А също и че не му омръзваше да ме гледа легнала по корем.

Нали разбирате, аз бях по-различна. С проститутките всичко е просто и ясно; и с гризетките можеш да се разплатиш и край; мъжете са друго нещо — колкото и близко да е приятелството им, има си своите граници. Но любовта? Опиянението? А нашето интелектуално съдружие, сродството на духа? Боеше се да не ги загуби. Бях единствената жена, към която беше все пак привързан. И от страх той реши да ме унижава. Горкият Гюстав, жал да ти стане за него!

Изпращаше ми цветя. Специално подбрани от него. Шаблонен жест на нешаблонен любовник.

Веднъж ми изпрати роза. В едно неделно утро я откъснал от градината си в Кроасе. „Целувам я — пишеше той. — Притисни я между устните си, а после знаеш къде... Сбогом! Хиляди целувки. Твой съм от мрак до зори и от зори до мрак.“ Кой би отблъснал такива чувства? Целунах розата и щом си легнах, я поставих там, където той искаше.

На сутринта след неспокойния ми сън ароматните листенца бяха окапали. Завивките ми ухаеха на Кроасе, имението, чиито врати щяха да се затворят за мен, но тогава още не го знаех; между пръстите на краката ми се бе затъкнало малко листенце, а на дясното ми бедро червенееше тънка драскотина. Какъвто си беше припрян и непохватен, той бе забравил да одялка трънчетата по стъблото.

Следващото му цвете не ме зарадва толкова. Гюстав тръгна на пътешествие из Бретан. Не бях ли права, като му вдигнах скандал? Три месеца! Нямаше и година, откакто се познавахме, цял Париж знаеше за нашата любов, а той предпочете да прекара три месеца в компанията на Дю Кан! Можехме да си спечелим славата на Жорж Санд и Шопен, ако не и по-бурна! Но Гюстав държеше да изчезне с онзи амбициозен катамит. Как да не направя сцена! Не беше ли това оскърбление за мен, опит да ме унижи? А отгоре на всичко, когато изразих чувствата си публично (защо да се срамувам от своята любов, ако трябва, напред претъпкана чакалня ще признае чувствата си), той каза, че аз него съм унижавала. Представяте ли си! Заряза ме и окоето му не мигна! Върху последното писмо, което ми изпрати преди заминаването, написах *Ultima*. То, разбира се, не беше последното. Едва беше тръгнал да обикаля из онзи скучен край и да се превъзнася по пустеещи замъци и невзрачни църквички (цели три месеца!), и ето че му домъчня за мен. Заваляха писма с извинения, признания, молби да му отговоря. Такъв

си беше. В Кроасе мечтаеше за горещите пясъци и проблясващите води на Нил; когато се озова край Нил, замечта за влажните мъгли и проблясващите води на Сена. Той всъщност не обичаше да пътува. Обичаше идеята за пътуването и спомена от него, но не и самото пътуване. За едно нещо съм съгласна с Дю Кан, който казваше, че ако остане на Гюстав да избира как да пътешества, той ще предпочете да лежи на дивана, а гледките да се редят пред него. Що се отнася до прочутата им обиколка из Ориента, Дю Кан (да, омразният Дю Кан, на когото не можеше да се разчита) твърдеше, че Гюстав прекарал повечето време в апатия и униние.

Но както и да е, докато е крачил из онзи скучен и затънтен край със своя зловреден спътник, Гюстав ми изпрати още едно цвете, откъснато от гроба на Шатобриан. Пишеше ми за спокойното море в залива Сен Мало, за розовото небе и благоухания въздух. Красиво звучи, нали? Романтичен гроб на скалист нос, където лежи великият покойник с обърната към морето глава, за да чува вовеки веков приливите и отливите; младият писател, у когото геният вече се разбужда, коленичи край гроба, загледан в бавно чезнещата руменина на вечерното небе, и както младите мъже имат навика да правят, размишлява за вечността, за тленната природа на живота и утехата на величието, после откъсва цвете, пуснало корен в праха на Шатобриан, и го изпраща на красивата си любовница в Париж... Можех ли да остана равнодушна към такъв жест? Не, разбира се. Но как да не забележа, че едно цвете, откъснато от гроб, придобива по-особен смисъл, когато се изпраща до някого, неотдавна написал думата *Ultima* върху друго писмо? Не можех също така да не забележа, че писмото е пуснато в Понторсон, който е на четирийсет километра от Сен Мало. Дали Гюстав не беше откъснал цветето за себе си, а после, след четирийсет километра, да му е омръзнало да го съхранява? Или пък го бе откъснал от друго място? Това ми хрумва, защото съм лежала до заразната душа на Гюстав. Дали не се е сетил малко късничко да направи този жест? Но кой може да устои на любовния жест, дори да е закъснял?

Моето цвете — онова, което си спомням най-добре от многото цветя — бях откъснала наистина от там, откъдето му казах. От парка на замъка Уиндзор. Това беше след трагичната ми поява в Кроасе, след унижението да не ме поканят, след грубостта, болката и потреса от

всичко преживяно. Сигурно сте чули различни слухове. А истината е проста.

Налагаше се да го видя. Трябваше да поговорим. Не можеш да се разделиш с любовта си така лесно, както с фризьорката си. Гюстав не искаше да дойде при мен в Париж, тъй че аз отидох при него. Качих се на влака, но този път подминах Мант и стигнах чак в Руан. Наех лодка до Кроасе. Докато престарелият лодкар се бореше с течението, в душата ми се бореха страх и надежда. Спряхме край прелестна ниска бяла къща в английски стил. Стори ми се приветлива. Сkochих на брега и побутнах желязната портичка; по-навътре не ме допуснаха. Гюстав не пожела да ме покани. Някаква стара вещица, която се появи откъм обора, ме отпрати да си вървя. Той не желаше да ме вижда там; все пак благоволи да се срещнем в хотела. Моят Харон подкара обратно своята ладия. Гюстав щеше да дойде сам, с параходче. По реката ни задмина и пристигна преди мен. Това беше и фарс, и трагедия. Отидохме в хотела ми. Говорех му, но той не ме слушаше. Убеждавах го какво щастие можем да постигнем заедно. Тайната на щастието, каза ми той, била в това да си вече щастлив. Не разбираше страданието ми. Прегърна ме с обидна сдържаност. Посъветва ме да се омъжа за Виктор Кузен.

Избягах в Англия. Не можех да издържам и миг повече във Франция. Приятелите ми подкрепиха това мое хрумване. Отидох в Лондон. Там ме посрещнаха благосклонно. Представиха ме на много знаменити умове. Запознах се с Мацини, с графиня Гуичоли. Срещата ми с графинята, с която се сприятелихме начаса, ме ободри, но и малко ме натъжи. Жорж Санд и Шопен, графиня Гуичоли и Байрон... Ще се заговори ли някога за Луиз Коле и Флобер? Признавам ви чистосърдечно, тази мисъл ми донесе безброй часове на тиха тъга, макар че се мъчех да приемам нещата философски. Какво ще стане с нас? Какво ще стане с мен? Грях ли е, питах се постоянно, да проявяваш честолюбие в обичта си? Грях ли е това? Отговорете ми.

Отидох в Уиндзор. В спомените ми е останала прекрасна кръгла кула, обрасла в бръшлян. Разхождайки се из парка, откъснах за Гюстав една фунийка. Трябва да ви кажа, че той си нямаше понятие от цветя. Не става дума за ботанически познания — по някое време вероятно бе изучил всичко за тях, както бе изучил толкова много неща (освен женското сърце). Но не разбираше нищичко от символиката на цветята.

А техният език е толкова изящен: пластичен, изискан и точен. Когато красотата на цветето е в хармония с красотата на чувството, което би трябвало да изрази... о, да получиш такова цвете е по-голямо щастие дори отколкото да получиш годежен пръстен. Това щастие е и болезнено, защото цветята увяхват. Но може би преди моето цвете да увехне, *той* ще ми изпрати друго...

Гюстав съвсем не се досещаше за тези неща. Беше от хората, които след много упорито учене, току-виж, разбрали две фрази от езика на цветята: първо, гладиолата, поставена в средата на букета, показва часа на срещата чрез броя на цветовете си и второ, петунията е знак, че писмото е било заловено. Колкото до елементарните практически значения на този език, той ги разбираше. Ето, приеми тази роза (все едно какъв цвят е, макар че има пет различни значения в зависимост от цвета на розата), притисни я между устните си, а после между бедрата си. Дотук се простираше пламенната му галантност. Бях сигурна, че няма да схване смисъла на фунийката; дори да се постараете, щеше да го изтълкува погрешно. А с фунийката могат да се изпратят три послания. Бялата означава: *Защо ме отбягваш?* Розовата означава: *Нищо не може да ме раздели от теб.* А пък синята: *Ще изчакам по-добри дни.* Сами отгатнете каква фунийка съм откъснала от Уиндзорския парк.

Разбираше ли Гюстав поне малко жените? Често изпитвах съмнения. Спомням си, че се карахме заради онази негова нилска куртизанка, Кючук ханъм. По време на пътешествието си той беше водил дневник. Поисках да го прочета. Отказа ми. Пак го помолих и така нататък. Най-сетне ми разреши. Тези страници не са... особено приятни. Онова, което според Гюстав беше очарованието на Изтока, на мен ми се струваше низост и нищо повече. Да се възхищава, моля ви се, на една куртизанка, уж скъпа куртизанка, която се полива със санталово масло, за да прикрие противната воня на дървениците, които е завъдила. Толкова ли е вдъхновяващо това, питам аз, толкова ли е красиво? Нещо изключително ли е, прекрасно ли, какво? Не е ли гнусно и жалко?

Но всъщност проблемът не опираше до естетиката; не и тук. Щом показах своето отвращение, Гюстав го изтълкува като чиста ревност. (Вярно, че бях малко ревнива, но коя жена не би била, когато четете дневника на любимия си и открива, че там въобще не се

споменава за нея, ала затова пък се сипят славословия за въшливи блудници?) Да кажем, че има право да ме смята за ревнива. Но сега чуйте доводите му, вижте представата му за женското сърце. Не ме ревнувай от Кючук ханъм, каза ми той. Тя е ориенталка, а ориенталката е машина, и толкова, не прави никаква разлика между мъжете. Можеш да бъдеш сигурна, че не е изпитала нищо към мен; вече ме е забравила; да пуши, да ходи на баня, да си боядисва клепачите, да пие кафе, това са заниманията, около които се съсредоточава цялото ѝ съществуване. Тя не изпитва почти никаква плътска наслада, защото още от ранна детска възраст там лишават девойките от онова прочуто бутонче, което създава цялото удоволствие.

Какво успокоение! Каква утеха! Не бивало аз да ревнувам, понеже тя не изпитала нищо. И този човек претендираше, че разбира човешката душа! Тя била повредена машина, а пък и вече не си спомняла за него: нима трябваше да се успокоя от това? Бруталните му аргументи ме принудиха да мисля повече, а не по-малко за тази непозната жена, с която се е любил край Нил. Можеше ли да има две по-различни същества от нея и мен? Аз от западния свят, тя от източния; аз здрава, тя осакатена; аз — сключила голяма духовна сделка с Гюстав, а тя — направила някакъв си дребен физически пазарлък. Аз — независима жена с възможности, тя — животинче в кафез, зависещо от търговийката си с мъжете. Аз — педантично чистоплътна, изискана интелектуалка, тя мръсна, воняща дивачка. Може да изглежда странно, но се заинтригувах от нея. То се знае, противоположностите се привличат. След години, когато обикалях из Египет, се опитах да я издиря. Отидох в Есна. Открих мизерната колиба, където живееше, но нея я нямаше там. Може би беше побягнала, щом е разбрала, че идвам. Вероятно стана по-добре, че не се срещнахме. Лицевата страна на монетата не бива да вижда обратната страна.

Разбира се, Гюстав още от самото начало често ме унижаваше. Не ми позволяваше да адресирам писмата си лично до него. Трябваше да ги изпращам чрез Дю Кан. Не ми разрешаваше да го посещавам в Кроасе. Не биваше да се срещам с майка му, макар че всъщност веднъж се запознах с нея в Париж, на улицата. Случайно узнах, че мадам Флобер смята поведението на сина си към мен за отвратително.

Той и по други начини ме унижаваше. Лъжеше ме. Злословеше по мой адрес пред приятелите си. Бог ми е свидетел, присмиваше се на повечето ми творби. Преструваше се, че не знае колко окаяно бедна съм. Хвалеше се с това, че в Египет пипнал болестта на сладострастието от някаква куртизанка, която струвала само пет су. Отмъсти ми най-жестоко пред очите на целия свят, като на страниците на „Мадам Бовари“ се подигра с един печат, който му бях подарила в знак на обич^[1]. Той, който твърдеше, че изкуството трябва да е безпристрастно!

Нека да ви разкажа как точно ме унижаваше Гюстав. В началото на нашата любов си разменяхме подаръци — дребни сувенири, често нищожни сами по себе си, но сякаш въплътили същността на този, който ги поднася. Месеци, ако не и години той се любуваше на чифт мои пантофки, които му подарих; по-късно сигурно ги е изгорил. Веднъж ми изпрати преспапие, което бе стояло на бюрото му. Много се трогнах; стори ми се, че това е най-прекрасният подарък от един писател за друг: тази тежест, която бе затискала листовете с неговата проза, сега щеше да предпазва от разпиляване моите стихове. Може би навремето често съм говорила за този подарък, може би твърде спонтанно съм изразила благодарността си. Ето какво ми каза той: не му било жал да се раздели с преспапие, защото си имал друго, което му вършело същата работа. Искала ли съм да знам как изглежда другото? Ако държиш да ми кажеш, отвърнах. Новото му преспапие, осведоми ме той, било парче от мачта, по-точно от бизан. Разтвори ръце да ми покаже колко е огромно. Баща му го бил измъкнал с помощта на форцепса за израждане от задника на някакъв стар моряк. Морякът — не спираше Гюстав, сякаш това бе най-прекрасната история, която е чувал от години — се зарекъл, че няма представа как парчето от мачта е попаднало там. Отметна назад глава и се заля от смях. Най му било интересно как тогава са разбрали, че парчето се е отчупило от задната мачта, наречена бизан.

Защо ме унижаваше така? Мисля, че причината не се дължеше, както често се случва в любовта, на раздразнението от онези мои качества, които първоначално го възхитиха — жизнерадост, свободолюбив, еманципираност. Не беше така, защото се показваше като един недодялан мечок от самото начало, дори когато беше влюбен до уши. Ето какво има още във второто му писмо:

„Погледна ли свещ, сещам се за гробове; при вида на гола жена си представям скелета ѝ.“ Това не са обичайните за един любовник признания.

Бъдещите поколения вероятно ще предпочетат лесния отговор: презирал ме е, защото съм била достойна за презрение; и след като е велик гений, значи преценката му е точна. Но не беше така, никога не е толкова просто. Гюстав се боеше от мен, ето защо проявяваше жестокост. Страхът му бе и разбираем, и непонятен. Разбираем, понеже беше онзи страх, който много мъже изпитват от жените — плашат се, че са свършено ясни на любовниците си (или на съпругите си).

Някои мъже така и не порастват: искат жените да ги разбират и затова споделят с тях всичките си тайни; а усетят ли, че жените добре са ги опознали, намразват ги тъкмо заради това.

Но което е по-важно, Гюстав се плашеше от мен, защото го беше страх от себе си. Опасяваше се да не ме обикне твърде силно. Не беше просто боязън, че ще нахлуя в кабинета му, ще наруша усамотението му; ужасяваше се, че мога да завладея сърцето му. Беше жесток, защото искаше да ме пропъди, а това желание се дължеше на страха, че ще бъде обсебен от любовта си. Ще ви доверя тайното си убеждение, че Гюстав несъзнателно ме възприемаше като олицетворение на живота и срамът, че не желае да ме приеме, го караше още по-упорито да ме отблъсква. Е, кажете, къде е тук моята вина? Обичах го; какво по-естествено, че се стремях той да изпита насладата на ответното чувство. Та аз не се борех само за себе си, а и заради него! Не разбирах защо не си позволява да дари някого с любов. Той твърдеше, че има три предпоставки за щастието — глупостта, егоизма и доброто здраве, — а у него налице била със сигурност само втората. Спорих, борих се, но Гюстав искаше да повярва, че щастието е невъзможно; това му носеше някаква странна утеха.

Трудно е да се обича такъв човек. Сърцето му беше заключено и недосегаемо; той се срамуваше и се пазеше от него. Истинската обич може да надживее раздялата, смъртта и изневярата, каза ми веднъж; истински влюбените могат да не се срещат и по десет години. (Подобни изказвания не ме заблуждаваха; от тях само стигах до извода, че ще почувства облекчение, ако ме няма, ако му изменя или

умра.) Гъделичкаше го мисълта, че е влюбен в мен; но аз не познавах по-безстрастна обич.

„Животът е като ездата — писа ми веднъж. — По-рано обичах конят ми да препуска; сега предпочитам бавния ход.“

Когато написа това, още не беше навършил трийсет. Наумил си беше да остарее преждевременно. Докато аз... на мен ми дай галоп, галоп! Вятърът да развява косите ми, да се задъхвам от смях.

Тщеславието му се ласкаеше от мисълта, че е влюбен в мен; струва ми се, че изпитваше тайно удоволствие да оставя жаждата си за моето тяло неудовлетворена. Да обуздава желанието си за него беше дори по-вълнуващо, отколкото да му се отдаде. Често ми казваше, че не съм достатъчно женствена; имала съм женска плът, но мъжка душа; била съм *hermaphrodite nouveau*, трети пол. Много пъти ми излагаше тази глупава теория, но всъщност той на себе си я повтаряше: щом не бях истинска жена в очите му, той можеше и да не бъде истински любовник.

Накрая разбрах, че търси у мен най-вече интелектуален партньор, жадува за съвкупление на умовете. През онези години работеше усилено върху своята „Бовари“ (макар не чак толкова усилено, колкото го представяше) и в края на деня търсеше духовно облекчаване, тъй като физическото за него беше трудно постижимо, свързано с ред усложнения. Сяда на масата, взема лист за писмо и се изпразва в мен. Метафората може би е твърде груба, но не съм се и старала да прозвучи красиво. Отминаха дните, когато предано вярвах в заблудата си за Гюстав. Между другото, никога не е освещаваел гръдта ми с вода от Мисиспи; единствената бутилка, която се е появявала по време на нашата връзка, му пратих аз и тя съдържаше течност против косопад. Държа да ви уверя, че духовното ни увлечение не беше побезметежно от любовното. И тук се показваше груб, скован, деспотичен и презрителен, и тук после ставаше нежен, предан, сантиментален и възторжен. Не признаваше никакви правила в нашата връзка. Отказваше да приеме изцяло разбиранията ми, както постъпваше и с чувствата ми. Та нали беше всезнаещ. Заявяваше, че в умственото си развитие е вече шейсетгодишен, а аз си оставам още на двайсет. Разправяше ми, че ако пия само вода и никакво вино, ще хвана рак на стомаха. Съветваше ме да се омъжа за Виктор Кузен. (Между другото, Виктор Кузен ми препоръчваше за съпруг Гюстав Флобер.)

Изпращаше ми творбите си. Изпрати ми „Ноември“. Беше слаб и посредствен; коментара за него оставих за себе си. Изпрати ми първия вариант на „Възпитание на чувствата“; не бях особено възхитена, но как да не го похваля. А той ме смъмри, задето съм го харесала. Изпрати ми и „Изкушението на свети Антоний“, което ме очарова. Отново ме смъмри. Увери ме, че онези страници от „Възпитание на чувствата“, които съм харесала, написал най-лесно; заяви ми, че поправките, които плахо предлагам, само щели да развалят книгата. Учудваше го „големият ми възторг“ от романа. Та ето как един неизвестен провинциалист, който още нищо не беше издал, се отблагодаряваше за похвалите на прочута парижка поетеса. (А твърдеше, че е влюбен в нея!) Моите бележки бяха ценни единствено като дразнещ претекст, който го подтикваше да ми проповядва истините за Изкуството.

Аз, естествено, съзирах неговия гений. Винаги съм го смятала за голям майстор на прозата. Той подценяваше дарбата ми, но това не беше причина да пренебрегвам таланта му. Не съм като противния Дю Кан, който парадираше с дългогодишното им приятелство, но така и не го призна за гений. Присъствах на една от онези вечери, където се обсъждаха достойнствата на нашите съвременни писатели. При споменаването на всяко ново име Дю Кан с безкрайна изтънченост коригираше всеобщото мнение. Накрая един от присъстващите се обърна към него малко раздражено: „Добре де, Дю Кан, какво ще кажеш тогава за нашия скъп Гюстав?“ Дю Кан се усмихна доволно и разперил длани, запотупва връхчетата на тънките си пръсти, заел позата на префърцунен съдия. „Флобер е рядко способен писател — отвърна той, като назова Гюстав с фамилно име, което ме смая, — но неговата болнаост му пречи да бъде гений.“ Човек би помислил, че диктува мемоарите си.

Моите творби ли? То се знае, изпращах ги на Гюстав. Казваше, че стилът ми е сантиментален, вял и банален. Недоволстваше, че заглавията ми били неясни, претенциозни и превзети. Похвалите му се изчерпваха със забележката, че пиша така естествено, както кокошката снася яйца; след като разгромеше творбата ми, най-много да вметне: „Всичко, което не съм отбелязал, ми се струва добро или отлично.“ Съветваше ме да пиша с главата си, а не със сърцето си. Казваше ми, че косата става лъскава само ако дълго се реши; така било и със стила:

поправките му придавали блясък. Поучаваше ме да не намесвам себе си в произведенията и да не поетизирам (но аз съм поетеса!). У мене имало любов към Изкуството, но не съм била посветена в религията на Изкуството.

Искаше, разбира се, да пиша като него, доколкото мога. Това е суета, която често съм забелязвала у писателите; колкото по-прочути са, толкова повече суета, изглежда, проявяват. Смятат, че всички трябва да пишат като тях: не тъй добре, естествено, но по същия начин. Така и върховете гледат с копнеж към низините.

Дю Кан казваше, че у Гюстав няма капка чувство към поезията. Не ми е много приятно да се съгласявам именно с него, но си е така. Гюстав на всички ни изнасяше лекции по поезия (макар че обикновено това бяха идеи на Буйе, а не негови), но той не разбираше това изкуство. Никога не беше писал стихове. Често казваше, че иска да придаде на прозата силата и размаха на поезията. Но този замисъл по-скоро бе насочен към принизяване на поезията. Та нали се стремеше прозата му да е обективна, научна, лишена от авторовото присъствие; и той решаваше, че поезията ми също трябва да се подчинява на тези принципи. Кажете ми, моля ви се, как се пишат любовни стихове, които да са обективни, научни и лишени от авторово присъствие? Това ми кажете! Гюстав не се доверяваше на чувствата си; страхуваше се от любовта и бе превърнал в творческо верую тази своя невроза.

Суетата му не се ограничаваше в литературата. Той не само смяташе, че другите трябва да пишат като него, но и че е редно да живеят като него. Обичаше да ми цитира Епиктет: „Въздържай се и прикривай живота си.“ На мене, жената и поетесата, възпяваща любовта! Искаше всички писатели да се сврат в провинцията, да пренебрегнат естествените пориви на сърцето и в самота на свещ да си вадят очите с непонятни текстове. Ето може би начина да се подхранва геният; но и начина да се задуши талантът. Това Гюстав не го разбираше, не проумяваше, че *моят* талант зависи от бързолетния миг, от внезапното чувство, от неочакваната среща, с една дума — от живота.

Ако можеше, той би ме превърнал в отшелница: парижката отшелница. Непрестанно ме съветваше да не се срещам с хора, да не отговарям на еди-кое си писмо, да не приемам еди-кой си мой почитател толкова на сериозно, да не ставам любовница на граф Х.

Твърдеше, че така брани творчеството ми, защото всеки час, прекаран в обществото, ме откъсвал за час от бюрото. Но аз не творя със седене на бюрото. Не можеш да впрегнеш водното конче да задвижва мелница.

Гюстав, разбира се, отричаше, че суетата му е присъща. В една от книгите на Дю Кан — забравила съм коя, те са толкова много — се споменава за пагубното влияние на продължителното усамотение: той го нарича лош съветник, който люлее на своите злокобни гърди егоизма и тщеславието. Естествено, Гюстав го прие като лична нападка. „Егоизъм, да, съгласен съм — писа ми той, — но тщеславие, не. Гордостта е звяр, който живее в пещерите и пустините. Тщеславието, напротив, е като папагал, то скача от клон на клон и бърбори посред бял ден.“ Гюстав си представяше себе си като звяр и най-вече обичаше да се мисли за полярна мечка, обитаваща далечни земи, свирепа и самотна мечка. Аз му се водех по ума и веднъж дори го нарекох див бизон от американската прерия; но може би той си беше просто един папагал.

Смятате, че го съдя сурово? Обичах го и затова имам право да го съдя. Чуйте сега. Гюстав презря Дю Кан, задето стана Кавалер на Почетния легион. Но след няколко години самият той прие почетния кръст. Презираше салонното общество. Е, докато принцеса Матилд не го взе под крилото си. Чували ли сте колко е похарчил за ръкавици в дните, когато се перчеше под блясъка на полилеите? Дължеше две хиляди франка на шивача си и петстотин франка за ръкавици. Петстотин франка! А за авторските права на „Бовари“ беше получил едва осемстотин. Наложил се майка му да продава земи, че да погасява дълговете му. Петстотин франка за ръкавици! Бялата мечка с бели ръкавици? Не, не, папагалът с ръкавички.

Знам какво разправя за мене; известни са ми и одумките на приятелите му. Имала съм безочieto да се надявам, че може да се ожени за мен. Но нали самият той ми е изпратил толкова писма, в които ми говори как бихме живели като семейство. Е, нямала ли съм право да се надявам? Твърдят, че съм проявила наглостта да отида в Кроасе и да направя скандал още на прага. Но нали когато се запознахме, Гюстав често ми пишеше как скоро ще му гостувам. Не съм ли имала повод да се надявам? Самозабравила съм се, говорят, като съм допускала, че един ден двамата с него можем заедно да

напишем книга. Та няма той не ме увери, че един от разказите ми е шедьовър, а една от поемите ми би трогнала и камък. Не съм ли имала право да се надявам?

Знам още и какво ще стане с нас след смъртта ни. Бъдещите поколения ще направят прибързани заключения; такава е природата на потомците. Ще вземат страната на Гюстав. Веднага ще решат, че съм им ясна: ще изопачат моето великодушие и ще ме презрат заради любовниците, които съм имала; ще ме заклеймят като жената, застрашила в един момент създаването на книгите, на които те се наслаждават. Някой — може би самият Гюстав — ще изгори писмата ми; неговите (които грижливо съм пазила, макар да вредя на интересите си) ще оцелеят, за да потвърдят предразсъдъците на ленивите умове, които не желаят да прозрат истината. Аз съм жена, а също и писателка, която приживе е взела своя дял от отредената ѝ слава; ето защо не очаквам съчувствие и разбиране от поколенията след нас. Тревожи ли ме това? Естествено, че ме тревожи. Но тази вечер не съм настроена отмъстително. Примирена съм, повярвайте ми. Докоснете китката ми още веднъж, усещате ли пулса? Е, нали ви казах...

[1] „Освен камшика с дръжка от позлатено сребро Родолф беше получил печат с девиз «Amor nel cor»... Но тия подаръци го унижаваха. Някои от тях той отказа; тя настоя и Родолф накрая се подчини, като я намираше тиранична и много заробваща.“ Г. Флобер. Избрани творби, т. I, с. 200. — Б.пр. ↑

12.

РЕЧНИК НА ГОТОВИТЕ ИСТИНИ (СЪСТАВЕН ОТ БРЕЙТУЕЙТ)

Ашил

По-големият брат на Гюстав. Човек с печално лице и дълга брада. Наследява работата и собственото име на баща си. Нагърбвайки се да осъществи мечтите на родителите си относно децата им, Ашил осигурява на Гюстав свободата да твори. Умира от размекване на мозъка.

Буйе, Луи

Литературната съвест на Гюстав, неговият акушер в писането, неговата сянка, дясна ръка и ляв ташак, негово външно подобие. Второто му собствено име е Хиацинт. Не тъй успешният двойник, от който се нуждае всеки велик човек. Да се проявява снизхождение към галантните му думи пред една стеснителна девойка с малък бюст: „Когато гърдите са плоски, мъжът е по-близо до сърцето.“

Волтер

Какво е мислел големият скептик на деветнайсети век за големия скептик на осемнайсети век? Бил ли е Флобер един Волтер на своята епоха? Бил ли е Волтер един Флобер на своята епоха? *Histoire de l'esprit humain, histoire de la sottise humaine*^[1]. Кой от двамата го е казал?

Гонкур, братя

Спомнете си как се произнасят братята Гонкур за Флобер: „Макар по природа да е съвсем пряк, никога не е напълно искрен в

това, което казва, чувствава, изстрадва или обича.“ Спомнете си и всеобщото мнение за братята: завистниците, на които не бива да се вярва. Спомнете си, че и Дю Кан, Луиз Коле, племенницата на Флобер и самият той не са хора, на които трябва да се разчита за истината. Да запитаме най-настойчиво: как може да се опознае един човек?

Дон Кихот

Бил ли е Гюстав стар Романтик? Той е боготворял мечтателния рицар, погубен в едно грубо, материалистично общество. Думите „*Madame Bovary, c'est moi*“ са препратка към отговора на Сервантес, когато на смъртното ложе го попитали за първообраза на неговия прочут герой. (Вж. Травестия)

Дю Кан, Максим

Фотограф, пътешественик, кариерист, историограф на Париж и академик. Писал е със стоманен писец, докато Гюстав винаги е използвал паче перо. Цензурирал е „Мадам Бовари“, преди да се публикува в „Ревю дьо Пари“. Ако Буйе е литературното *alter ego* на Гюстав, Дю Кан е социалното му *alter ego*. Низвергнат от литературното общество, след като чрез спомените си е направил епилепсията на Флобер публично достояние.

Епилепсия

Стратегически ход, позволил на Флобер писателя да избегне традиционната кариера, а на Флобер човека — да избегне живота. Въпросът е на какво психологическо ниво влиза в действие тактиката. Дали симптомите на болестта му са били остри психосоматични състояния? Би било твърде банално, ако просто е страдал от епилепсия.

Зола, Емил

Отговорен ли е великият писател за своите ученици? Кой кого избира? Ако те наричат Учителю, можеш ли да си позволиш да

презираш творбите им? От друга страна, те искрени ли са във възхвалите си? Кой от кого се нуждае повече: ученикът от учителя или учителят от ученика? Обсъдете въпроса, без да правите изводи.

Ирония

Модерният похват: или тризъбецът на дявола, или шнорхелът на здравия разум. Прозата на Флобер поставя следния въпрос: иронията изключва ли съчувствието? В Речника му понятието не е обяснено. Може би с иронична цел.

Коле, Луиз

а) Досадна, развратна, натраплива бездарница, която не може да оцени гениалността; жената, опитала се да подмами Гюстав в клопката на брака. Представете си кресливите дечица! Представете си Гюстав нещастен! Представете си Гюстав щастлив!

б) Смела, страстна жена, дълбоко неразбрана и разпъната на кръст заради любовта си към безсърдечния нетърпим провинциалист Флобер. С право се е оплаквала: „Гюстав не ми пише за нищо друго освен за Изкуството... или за себе си.“ Предвестница на феминизма, която е имала един грях: пожелала е да ощастливи някого.

Кючук ханъм

Лакмусов тест. Гюстав е трябвало да избира между египетската куртизанка и парижката поетеса: или дървениците, санталовото масло, обръснатата вулва, обрязания клитор и сифилиса, или чистоплътността, лириката, относителната сексуална вярност, както и правата на жените. Решил е, че везните не се накланят в нечия полза.

Мадам Флобер

Надзирателка, изповедница, медицинска сестра и пациентка на Гюстав, както и негов banker и съдник. „Твоята мания за съвършени изречения опустоши сърцето ти“, заявява тя. Той смята, че тези думи са „знаменити“. (Вж. Санд, Жорж)

Нормандия

Винаги влажна. Населена с лукави, високомерни, мълчаливи хора. Размислете трезво и кажете: „Ние, разбира се, не бива да забравяме, че Флобер е роден в Нормандия.“

Ориент

Тигелът, в който е отлята „Мадам Бовари“. Тръгвайки от Европа за Ориента, Флобер е бил романтик, а се е върнал реалист. (Вж. Ключук ханъм)

Писма

Водите ли се по Жид, ще обявите писмата за шедевъра на Флобер. Водите ли се по Сартр, ще ги наречете съвършен пример на свободни асоциации от една предфройдова кушетка. Накрая се водете само по своя нюх.

Проститутки

Необходими за прихващането на сифилис, без който през деветнайсети век никой не е могъл да претендира за гениалност. Сред носещите червения знак на храбростта са Флобер, Доде, Мопасан, Жюл дьо Гонкур, Бодлер и т.н. Имало ли е незаразени писатели? Ако е имало, сигурно са били хомосексуалисти.

Реализъм

Бил ли е Гюстав Нов Реалист? Той винаги е отхвърлял публично този етикет: „Тъкмо защото мразех реализма, написах «Мадам Бовари»“. Галилео публично е отрекъл, че земята се върти около слънцето.

Санд, Жорж

Оптимистка, социалистка, радетелка за хуманност. Презирана от Гюстав преди запознанството им, а после обичана. Втората му майка. След като му е гостувала в Кроасе, тя му изпраща своите пълни съчинения (събрани в 77-томно издание).

Сартр, Жан-Пол

Посветил е десет години на „Идиотът в семейството“, когато през това време е можел да съчинява маоистки трактати. Интелектуален вариант на Луиз Коле, също като нея душевадец за Гюстав, а той, човекът, е искал само едно: да го оставят на мира. Заключение: „По-добре да пропилеееш старините си, отколкото да не правиш абсолютно нищо с тях.“

Травестия

Гюстав като млад мъж: „Има дни, в които мечтая да съм жена.“
Гюстав като зрял мъж: „*Madame Bovary, c'est moi.*“ Когато един от неговите лекари го нарекъл „стара истеричка“, той оценил забележката му като проницателна.

Флобер, Гюстав

Отшелникът от Кроасе. Първият модерен романист. Бащата на реализма. Палачът на романтизма. Понтонният мост, свързващ Балзак с Джойс. Предвестникът на Пруст. Мечокът в бърлогата си. Буржоазният буржоазофоб. В Египет „бащата на мустака“. Свети Поликарп. Крюшар. *Le Vicaire-Général*. Майорът. Старият сеньор. Глупакът в светските салони. С всички тези титли е достоен един човек, който е равнодушен към благородническите звания. „Почестите опозоряват, титлите унижават, а в службата човек затыпява.“

Хърбърт, Джулиет

„Мис Джулиет“. Моралът на английските гувернантки в чужбина през деветнайсети век все още не е станал обект на задълбочено научно изследване.

Щати, Съединени американски

Флобер споменава рядко Страната на свободата. За бъдещето е писал: „Ще бъде утилитарно, милитаристично, американско и католическо... много католическо.“ Вероятно е предпочитал Капитолия пред Ватикана.

[1] История на човешкия ум, история на човешката глупост (фр.).
— Б.пр. ↑

13.

ЧИСТА ИСТОРИЯ

Това е една чиста и неподправена история, пък вие си мислете каквото щете.

Когато тя умира, в първия момент не се учудваш. Любовта е и подготовка за раздялата. Нейната смърт е потвърждение на твоята обич. Точно така. Това е част от живота.

После настъпва лудостта. А след нея — самотността: не драматичната мъка, която си очаквал, не интересното страдание на вдовството, а просто самотност. Очакваш нещо почти апокалиптично, земята да се разтвори, да полетиш в пропаст; но нищо подобно; това е делнично нещастие, подобно на чиновничеството. Какво казваме ние, лекарите? Дълбоко съжалявам, мисис Еди-коя си, чака ви един мъчителен период, но, вярвайте ми, той ще отмине. Ето ви тези хапчета, вземайте по две всяка вечер; гледайте да си намерите някакво интересно занимание — курс по класически танци? — и не се притеснявайте, след шест месеца всичко ще бъде постарому; винаги сте добре дошли да си поприказваме. Сестра, ако пак се обади, повторете й същото, ако обичате; не, няма смисъл да я преглеждам, не тя е умряла, нали така, погледнете нещата от хубавата страна. Как каза, че се казвала?

А после всичко това се случва на теб. В него няма нищо изключително. Траурът е бавно точещо се протяжно време; нищо друго освен време. В своя „Препис“ Бувар и Пекюше са включили един съвет по въпроса „Как да забравим покойните си приятели“: лечителката Тротула от Салернската школа твърди, че лек за такова нещо е пълнено свинско сърце. Може и да прибегна до него. Опитах с пиене, но не помага. Алкохолът те напива, и толкова, никога не е помагал за нещо друго. Казват, че работата лекувала всичко. Не е вярно, често дори не предизвиква умора; най-много да изпаднеш в невротична депресия. А времето си остава. Време — колкото щеш. Вземете си още време. И още. Няма отървяване от времето.

Хората решават, че имаш нужда да говориш. „Искаш ли да си поприказваме за Елън?“ — питат те, като намекват, че няма да се притесняват, ако се разплачеш. Понякога започваш, понякога не искаш, няма голяма разлика. Думите не са точни или по-скоро точни думи не съществуват, „... човешкото слово е като пукнат казан, който удряме и от който излизат мелодии за мечешко хоро, когато искаме да трогнем звездите.“ Говориш и откриваш, че езикът на скръбта е глупаво неадекватен. Сякаш говориш за чужда мъка. Обичах я; бяхме щастливи; липсва ми. Тя не ме обичаше; бяхме нещастни; липсва ми. Не са много молитвите, които можеш да изречеш.

„Сигурно ти изглежда непоправимо, Джефри, ала ще мине. Не че подценявам мъката ти; но понеже съм видял много неща в живота, знам, че ще мине.“ Думите, които самият ти си казвал, докато пишеш рецепта. (Не, мисис Еди-коя си, всичките можете да ги изпиете и няма да се отровите.) Човек наистина излиза от това състояние, така е. След година, след две, след пет... Но забравата не идва като влак, който профучава край хълмовете на Съсекс и изведнъж, като след тунел, излиза на слънце и поема към Ламанша, а като чайка с лепкави, омазнени от петролен разлив крила.

И продължаваш да мислиш за нея всеки ден. Понякога, когато ти дотяга да я обичаш мъртва, си я представяш отново жива, за да си поговорите, да те подкрепи. След смъртта на майка си Флобер често карал прислужницата си да облича старата ѝ карирана рокля и да го изненадва с една подправена реалност. Хем помагало, хем не: седем години след погребението все още се разплаквал, щом видел как старата рокля се разхожда из къщата. Това добре ли е или зле? Възпоминание ли е, или прищявка? И дали ще разберем кога започваме да прегръщаме мъката си и да ѝ се радваме суетно. „Тъгата е порок.“ (1878)

Друг път гледаш да отбягваш нейния образ. Днес, когато мисля за Елън, се опитвам да си представя онази градушка, която е ударила Руан през 1853 г. „Ето, на това му се казва градушка!“ — пише Гюстав на Луиз. Декоративните решетки в Кроасе били потрошени, цветята прекършени, зеленчуковата градина съсипана. Цялата реколта била унищожена, а прозорците изпочупени. Само стъklarите ликували, стъklarите и Гюстав. Това опустошение го зарадвало: за пет минути Природата възстановила истинското състояние на нещата и отменила

краткотрайния изкуствен порядък, който човекът самонадеяно си въобразява, че налага. „Има ли нещо по-глупаво от стъклени похлупаци за пъпеши?“ — пита Гюстав. Той приветства градушката, която ги прави на парчета. „Хората твърде лекомислено смятат, че предназначението на слънцето е да подпомага растежа на зелките.“

Това писмо винаги ме успокоява. Задачата на слънцето не се изчерпва с растежа на зелките и сега ще ви разкажа една чиста, неподправена история.

Тя се е появила на бял свят през хиляда деветстотин и двайсета година, омъжи се през четирийсета, роди през четирийсет и втора и четирийсет и шеста, а седемдесет и пета умря.

Не, ще започна отново. Дребните хора обикновено са пъргави и сръчни, ала това не важеше за Елън. Едва надхвърляше метър и петдесет, но беше тромава и непохватна. Блъскаше се в разни предмети, препъваше се. Имаше чувствителна кожа, но не обръщаше внимание, ако се ожули или натърти. Веднъж я стиснах над лакътя, защото тръгна да пресича площад „Пикадили“, без да се оглежда; на другия ден върху ръката ѝ червенееха отпечатъци като от железни пръсти на робот. Не каза дума за това, а когато ѝ посочих белезите, въобще не си спомни, че е хукнала да пресича непредпазливо.

Ох, я пак да започна отначало. Тя беше обичано единствено дете. Беше обичана единствена съпруга. Беше обичана и от любовниците си (така или иначе, трябва да го призная), макар че „обич“ е дума, която незаслужено въздига някои от тях. Обичах я; бяхме щастливи; липсва ми. Тя не ме обичаше; бяхме нещастни; липсва ми. Вероятно ѝ бе дотегнало да я обичат. На двайсет и четири години Флобер заявява, че е „узрял, да, наистина, преждевременно узрял. Но то е, защото са ме отглеждали в парник“. Твърде много ли любов получаваше? Повечето хора не издържат дълго на този темп, но Елън успяваше. Или може би представата ѝ за любовта бе по-различна: защо решаваме, че всички трябва да мислят еднакво? Вероятно за нея любовта беше нещо като пристанище „Мълбъри“, убежище сред разлюляното море. Не можеш да пуснеш там котва за вечни времена; пак потегляш. А старата любов? Старата любов е ръждясал танк, който стои на пост край някой обелиск; и тук някога се е воювало за свобода. Старата любов е като пустеещо бунгало на ноемврийски плаж.

Веднъж подслушах разговора на двама мъже в една селска кръчма. Обсъждаха някоя си Бети Кориндър. Да, точно това име чух. Бети Кориндър, Бети Кориндър, нито веднъж не казаха само Бети или оная Кориндър. Изглежда, е била доста шавлива; макар че по-флегматичните са склонни да преувеличават това качество у другите. Шавлива била тая Бети Кориндър и мъжете в кръчмата хихикаха злорадо. „Нали знаеш какво разправят за Бети Кориндър.“ Това беше твърдение, а не въпрос, макар че последва и въпрос: „Каква е разликата между Бети Кориндър и Айфеловата кула?“ Кратко мълчание за обмисляне на личния опит. „Не всеки се е качвал на Айфеловата кула.“

На двеста километра от къщи се изчервих заради жена ми. Дали по местата, където скиташе, не се разправяха и за нея подобни вицове? Нямах представа. Освен това преувеличавам. Може и да не съм се изчервил. Може и да не съм се засегнал толкова. Жена ми не приличаше на Бети Кориндър, каквато и да беше тая Бети Кориндър.

През 1872 г. във френските литературни среди надълго и широко се обсъждало отношението към прелюбодейката. Трябва ли съпругът да я накаже, или да ѝ прости? В „Мъжът-жена“ Александър Дюма-син предлага простицък съвет: „Да я убие!“ През същата тази година книгата му била преиздадена трийсет и седем пъти.

Отначало ме заболя; тогава само това ми беше в главата. Жена ми спеше с други мъже: да се притеснявам ли? Към мен Елън винаги беше добра: да се притеснявам ли? Беше добра не защото изпитваше вината на изневяратата, а просто ей тъй. Работех много; тя беше грижовна съпруга. В днешно време такива изрази не се използват, но това си е самата истина. Нямах любовници, защото не съм пожелавал. Пък и типичният лекар коцкар е доста отблъскващ образ. А Елън се впускаше в авантюри, защото сигурно ѝ е било интересно. Бяхме щастливи; бяхме нещастни; липсва ми. „Прекрасно ли е или глупаво да възприемаш живота на сериозно?“ (1855)

Най ми е трудно да обясня колко непокварена си остана Елън въпреки всичко. Не се превърна във вулгарна грубиянка, не започна да харчи безогледно. Вярно, понякога отсъстваше от къщи малко повече, отколкото е редно; често се случваше след дълги часове пазаруване да донесе у дома подозрително малко покупки (не беше чак толкова съобразителна); дните, когато отиваше в града заради нова театрална

постановка, доста зачестиха. Но иначе беше почтена. Прикриваше само тайния си живот. За него тя лъжеше непредпазливо, както й хрумнеше на мига, и чак ми ставаше неловко; ала за всичко друго ми казваше истината. Сещам се за един израз, с който прокурорът на „Мадам Бовари“ описва изкуството на Флобер: „реалистично, но несдържано“.

Дали оживена от изневярата, жената не става по-желана от съпруга си? Не, нито повече, нито по-малко. Включително и това имах предвид, като ви казах, че не беше покварена. Проявявала ли е боязливото покорство, което според Флобер е присъщо на невярната съпруга? Не. Дали и тя като Ема Бовари след време не е „открила в прелюбодееянието теготата на брака“? Не сме говорили за това. (Бележка: Първото издание на „Мадам Бовари“ съдържа „теготата на своя брак“. В изданието от 1862 г. Флобер възнамерявал да изпусне „своя“ и така да подсили жлъчността на израза. Но Буйе го посъветвал да бъде по-предпазлив — изминали са само пет години от процеса, — тъй че притежателното местоимение, което подвежда под отговорност само Ема и Шарл, останало в изданията от 1862 и 1869 г. Чак през 1873 г. Флобер го зачеркнал и по-общото обвинение най-сетне било огласено.) Може би е разбрала, че изневярата, както казва Набоков, е най-баналният начин да се издигнеш над баналното? Едва ли, Елън не боравеше с такива категории. Тя не се държеше предизвикателно, не демонстрираше осъзната свобода; просто беше поривиста, спонтанна, буйна, необузdana. Може би и аз съм виновен; вероятно прощаващите и сляпо влюбените са по-дразнеци, отколкото предполагат. „Най-голямото изтезание след невъзможността да живееш с тези, които обичаш, е принудата да живееш с тези, които не обичаш.“ (1847)

Елън едва надвишаваше метър и петдесет; имаше широко лице с гладка кожа и лесно се изчервяваше; очите й, както вече споменах, бяха синьо-зелени; носеше дрехите, които тайнственият безжичен телеграф на женската мода обявяваше за актуални; смееше се непринудено; често се нараняваше; беше стихийна. Хукваше към някое кино, макар и двамата да знаехме, че е в ремонт. Тръгваше на зимна разпродажба през юли. Заминаваше да погостува на братовчедка, чиято картичка от Гърция пристигаше на другата сутрин. В тези нейни постъпки имаше някаква внезапност, която издаваше нещо повече от любовна страст. Във „Възпитание на чувствата“ Фредерик обяснява на мадам Арну, че

е направил Розанет своя любовница „от отчаяние, както човек се самоубива“. Това, разбира се, е ловко оправдание, но е правдоподобно.

Тайният живот на Елън прекъсна, когато се родиха децата, и пак се възобнови, щом тръгнаха на училище. Случваше се някой временен приятел да ме дръпне настрана. Защо хората смятат, че искаш да узнаеш всичко? Или по-скоро защо мислят, че още си живееш в блажено неведение? Не разбират ли, че обичта е безпощадно любопитна? И защо тези временни приятели никога не пожелават да те осветлят по по-важния въпрос: че вече не си обичан? Усвършенствах се в отклоняването на разговори — заявявах например колко общителна от мен е Елън или намеквах, че лекарската професия винаги е привличала клеветниците, или пък питах: „Чете ли какви страшни наводнения имало във Венецуела?“ В такива случаи, макар и неоснователно може би, усещах, че съм нелоялен към Елън.

Бяхме посвоему щастливи; има такъв израз, нали? Колко щастие включва това „посвоему“? Звучи малко нелогично, като „доста уникални“, но си е установена фраза и като не виждам друга, по-подходяща... Вече ви казах, че не харчеше безогледно. И двете съпруги на Шарл Бовари (хората забравят, че той се е женил два пъти) стават жертва на парите. Жена ми не беше такъв случай. Нито пък, доколкото знам, приемаше някакви подаръци.

Бяхме щастливи; бяхме нещастни; бяхме посвоему щастливи. Осъдително ли е отчаянието? Не е ли то естествено житейско състояние след определена възраст? Сега е обзело мен. Преди пък — нея. След като ти се случи едно-друго, какво ти остава, освен да изживяваш нещата повторно и да крееш? Кой има желание да продължава така? Може би особняците, религиозните и (понякога) хората на изкуството — с една дума, тези, които имат измамна представа за себе си. Меките сирена се разтичат, другите се втвърдяват. Но всички плесенясват.

Налага се да си послужи с някои хипотези. Ще пусна в ход въображението си (това не съм го предвиждал, като ви обещах една чиста и неподправена история). Не сме говорили за тайния ѝ живот, така че трябва сам да си проправам път към истината. Елън приближаваше петдесет, когато я налегнаха настроенята (не ме разбирайте погрешно: винаги се е радвала на добро здраве, а менопаузата прекара бързо, почти неусетно). Беше имала съпруг, деца,

любовници, работа. Децата вече бяха напуснали дома ни; съпругът си оставаше същият. Имаше приятелки и както се казва, интереси; макар че за разлика от мен не бе отдадена на някакво страстно влечение към покоен чужденец, което да я крепи. Беше пътувала доста. Нямах неосъществени амбиции (макар че „амбиции“ според мен е твърде силна дума за поривите, които ни подтикват да вършим едно или друго). Не беше религиозна. Защо да продължавам?

„Хората като нас трябва да изповядват религията на отчаянието. Трябва да си достоен за участието си, което ще рече — невъзмутим като нея. Като си повтаряш «Това е то, това е то!» и съзерцаваш черния трап пред краката си, запазваш спокойствие.“ Елън не изповядваше тази религия. Защо бе нужно? Заради мен ли? На отчаяните винаги им се говори да потискат егоизма си, да мислят първо за другите. Струва ми се нечестно. Защо да ги натоварваме с отговорността за чуждата съдба, когато собствената им вече ги смазва?

А може би има и нещо друго. Някои хора с възрастта, изглежда, добиват увереност за собствената си значимост. Други пък стават понесигурни. Не е ли излишно моето съществуване? Нима обикновеният ми живот не е резюмиран, повторен и по този начин обезсмислен от малко по-интересния живот на някой друг? Нямам предвид, че трябва да жертваме себе си заради онези, които ни се струват по-интересни. В това отношение животът прилича малко на четенето. Както вече казах, не е ли безпредметно да се чете, ако размислите и чувствата, които събужда у нас една книга, се съдържат (заедно с още други) в прочитан професионалния критик? Работата е там, че този прочит си е лично твой. И така, защо да изживяваш живота? Защото си е лично твой. Но ако след време подобен отговор престане да ти звучи толкова убедително, тогава какво?

Не ме разбирайте погрешно. Не казвам, че тайният живот на Елън я доведе до отчаяние. Ей богу, животът ѝ не е поучителна приказка; нито нейният, нито нечий друг. Искам просто да кажа, че както тайният ѝ живот, така и отчаянието ѝ обитаваха онова скривалище в сърцето ѝ, до което няха достъп. Не можех да надзърна там. Дали съм се опитвал ли? То се знае. Не се изненадах, когато я налегнаха настроенятията. „Глупостта, егоизмът и доброто здраве са трите предпоставки за щастието... макар че няма ли я глупостта,

другите не вършат работа.“ Моята жена можеше да се похвали единствено с добро здраве.

Става ли животът по-хубав? Онази вечер по телевизията зададох този въпрос на поета лауреат Джон Бетджеман. „Единственото хубаво нещо днес е стоматологията“, отговори той; нищо друго не му дойде наум. Старчески предрасъдъци? Не съм съгласен. Когато си млад, смяташ, че възрастните се оплакват от израждането на живота, защото така им е по-лесно да умрат без съжаление. Поостарееш ли, започваш да се дразниш, че младежта се въодушевява от най-дребните постижения — от изобретяването на нов вид клапа или зъбчато колело, — но затова пък нехае за повсеместната варварщина. Не твърдя, че нещата са се влошили; просто искам да кажа, че и да се влошат, младите въобще няма да забележат. Старото време беше хубаво, защото тогава бяхме млади и не подозирахме колко невежа е младостта.

Става ли животът по-хубав? Ще ви кажа моя отговор, моя еквивалент на стоматологията. Единственото много хубаво нещо в днешния живот е смъртта. Вярно, че все още има възможност животът да се усъвършенства. Но се сещам за всички онези покойници от деветнайсети век. Смъртта на писателите не е по-особена; само че е описана. Представям си Флобер проснат на дивана, поразен от... кой може да каже от какво след толкова години? Епилепсия, апоплексия или сифилис, или някаква злокачествена смесица от трите? И все пак Зола нарича смъртта му *une belle mort*. Да бъдеш размазан като насекомо под палеца на великан. Мисля си за последния делириум на Буйе, който трескаво съчинява нова пиеса и заявява, че трябва да я прочетат на Гюстав. Мисля си за бавния залез на Жюл дьо Гонкур: отначало започва да се запъва на съгласните, после „с“-то се превръща на „т“ в устата му; забравя заглавията на собствените си книги; сетне „мършавата маска на безумието“ (думи на брат му) пада върху лицето му; предсмъртни видения и панически крясъци, и цяла нощ „скрибуцащи хрипове — като че трион стърже по мокро дърво“ (пак думи на брат му). Сещам се и за Мопасан, когото същата болест погубва бавно; закарват го в усмирителна риза до санаториума на д-р Бланш, който дълго забавлява парижките салони с новините за своя

знаменит клиент. Бодлер, и той умира така жестоко — лишен от говор, продължава да спори с Надар за съществуването на Бог, като безмълвно сочи залеза. След ампутирването на десния му крак Рембо постепенно губи чувствителност в останалите си крайници и същевременно погубва своя гений, решава и него да ампутира — *Merde pour la poésie!*.^[1] Доде пък „крета от четирийсет и пет до шейсет и пет“ с размекващи се стави, неспособен да бъде забавен и остроумен дори за една вечер без пет инжекции морфин, изкушаван от мисълта за самоубийство... „Но човек няма право.“

„Прекрасно ли е или глупаво да приемаме живота на сериозно?“ (1855) Елън лежеше с катетър в гърлото и катетър на ръката. Елипсовидната бяла кутия на респиратора равномерно ѝ подаваше струи живот, а мониторът ги потвърждаваше. Елън, разбира се, ги приемаше импулсивно. Тя не желаше да се връща към света, противеше се. Но нали човек няма право? Тя имаше. За нея това не подлежеше на обсъждане. Не я привличаше религията на отчаянието. На монитора лъкатушеше ЕКГ кривата; познат почерк. Състоянието ѝ беше стабилно, но безнадеждно. В днешно време не пишем върху картона на пациента „Р.Б.“ — реанимирането безсмислено; някои хора смятат, че звучи коравосърдечно. Сега пишем „Не звънете на 333“ *. Прощален евфемизъм.

Погледнах Елън. Беше непоковарена. Нейната история е чиста. Изключих апарата. Бяха ме попитали дали не искам друг да го направи. Но смятам, че тя би предпочела мен. Естествено, за това също не бяхме говорили. То не е толкова сложно — натискаш копчето на респиратора и прочиташ последната дума на ЕКГ кривата, прощалния подпис, завършващ с права линия. Сваляш катетрите, кръстосваш ръцете върху гърдите на пациента. Гледаш да свършиш по-бързо, да не го обезпокояваш дълго.

Пациентът. Елън. Така че на вашия някогашен въпрос дали съм я убил може да се отговори с „да“. Може. Аз я изключих. Аз ѝ прекъснах живота. Да.

Елън. Жена ми. Понякога чувствам, че ми е по-трудно да разбера нея, отколкото един писател чужденец, покойник от сто години. Това естествено ли е, или неестествено? Книгите казват: тя направи това, защото... така и така. Животът казва: тя направи това. В литературата нещата се обясняват, но не и в живота. Не се учудвам, че някои хора

предпочитат книгите. Книгите тълкуват живота. Лошото е, че животът, който тълкуват, е чужд, а не твоят собствен.

Може би съм твърде толерантен. И моето състояние е стабилно, но безнадеждно. Сигурно това е въпрос на темперамент. Спомнете си осуетеното любовно приключение във „Възпитание на чувствата“, както и поуката. Не се хвърляй да действаш: щастието се таи във въображението, а не в действието. Удоволствието можеш да откриеш първо в очакването, а после и в спомена за него. Такъв е Флоберовият темперамент. Сравнете го с преживяването и темперамента на Доде. Неговото ученическо посещение в публичния дом било толкова безпрепятствено, че той поживял там два-три дни. През повечето време момичетата го криели от страх да не дойде полиция. Гощавали го с леща и хубавичко го поглеждали. Както признава по-късно, измъкнал се от там с доживотна страст към нежната женска кожа и с доживотен ужас от лещата.

Някои стоят отстрани и само наблюдават, боят се и от разочарованието, и от сбъдването на желаното. Други се втурват, забавляват се, поемат рискове: в най-лошия случай ще прихванат някоя ужасна болест; в най-добрия ще се измъкнат с трайно отвращение от бобовите варива. Зная към кой лагер принадлежа; зная и Елън къде да търся.

Максими за живота. *Les unions complètes sont rares.*^[2] Не можеш да промениш човечеството, можеш само да го опознаеш. Щастието е алена мантия с продрана подплата. Влюбените са като сиамски близнаци — две тела с една душа; лошото е, че ако единият умре порано, оцелелият трябва да влачи труп. Гордостта ни подтиква да мечтаем за изход на нещата — за основания, крайна цел, резултат. Но колкото повече се усъвършенстват телескопите, толкова повече звезди се появяват. Не можеш да промениш човечеството, можеш само да го опознаеш. *Les unions complètes sont rares.*

Максима на максимите. Истините за писането могат да се напишат, преди да си публикувал и ред; истините за живота могат да се напишат чак когато е твърде късно и вече безсмислено.

Според „Саламбо“ снаряжението на водачите на картагенските слонове се състояло от чук и длето. Ако по време на битка животното заплашвало да стане неударимо, водачът трябвало да му пръсне черепа. Изглежда, че подобна опасност била съвсем реална: за да

освирепеят, слоновете били опивани с някаква смес от вино, тамян и пипер, а сетне ръгани с копия.

Малцина от нас набират смелост да използват чука и длетото. Елън се престаши. Понякога ми става неловко от хорското съчувствие. „Не мен, нея жалете“, ще ми се да им кажа. Но си мълча. А след като проявят своята доброта и ми обещаят да излизаме на разходки, сякаш съм дете, или пък грубо се опитват да ме разговорят за мое добро (защо смятат, че не зная кое е добро за мен?), накрая ме оставят на мира, та да седна и да си помечтая за нея. Представям си онази страшна градушка през 1853 г., изпотрошените прозорци, съсипаната реколта, разнебитените решетки, счупените похлупаци за пъпеши. Има ли нещо по-глупаво от похлупаци за пъпеши? Хората възприемат твърде лекомислено задачата на слънцето. То не е предназначено да ускорява растежа на зелките.

[1] По дяволите поезията! (Фр.) — Б.пр. ↑

[1] Телефонният номер на реанимационните отделения в английските болници. — Б.пр. ↑

[2] Хармоничните връзки са рядкост. (Фр.) — Б.пр. ↑

14. ПИСМЕН ИЗПИТ

Кандидатите трябва да отговорят на **четири** въпроса: на **две** части от Раздел А и на **два** въпроса от Раздел Б. Отчита се единствено верността на отговорите; за стил и почерк не се дават точки. За излишно остроумие или самонадеяна лаконичност оценката се намалява. Време: **три часа**.

РАЗДЕЛ А: ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА

ЧАСТ 1

През последните години за екзaminаторите стана ясно, че кандидатите все по-трудно разграничават Изкуството от Живота. Всички твърдят, че долавят разликите, но представите им са твърде разнообразни. За някои Животът е гъста крем супа от натурални продукти, приготвена по стара народна рецепта, докато Изкуството е блудкав полуфабрикат от химически багрила и есенции. За други, напротив, Изкуството е по-истинското явление — витално, динамично и вълнуващо, — а Животът е по-посредствен и от най-слабия роман: безсюжетен, населен с досадници и мошеници, лишен от тръпка, пълен с неприятни епизоди и водещ до болезнено предвидима развръзка. Застъпниците на второто мнение напоследък цитират Логан Пиърсол Смит: „Разправят, че животът е нещо прекрасно, но аз предпочитам четенето.“ Препоръчва се на кандидатите да не прибегват до този цитат в своите отговори.

Разгледайте връзката между Изкуството и Живота, отразена в две от следните твърдения или ситуации по ваш избор:

а. „Завчера в гората край Тук, до извора в едно прекрасно кътче намерих угарки и залци хляб. Следи от *излет!* Още преди единайсет години съм описал това в «Ноември». Тогава то беше чиста измислица, а миналия ден го преживях. Зад всяка наша измислица се крие истина, повярвай ми. Поезията е точна като геометрията... Моята нещастна Бовари несъмнено страда и плаче едновременно поне в двадесет френски села.“

Писмо до Луиз Коле, 14 август 1853 г.

б. В Париж Флобер пътувал в закрит файтон, за да не може Луиз Коле да го проследи и най-вероятно да го прельсти. В Руан Леон

използва фиакър, т.е. закрит файтон, за да прелъсти Ема Бовари. Една година след издаването на „Мадам Бовари“ в Хамбург се появили кабриолети, които можело да се наемат за сексуални цели, наричали ги „боварита“.

в. (В предсмъртните дни на сестра му) „Очите ми са сухи като мрамор. Чудно как измислените страдания ме разчувстват, трогват и натъжават, докато истинските си остават хладни в сърцето ми — превръщат се в кристали още щом се появят.“

Писмо до Максим дю Кан, 15 март 1846 г.

г. „Казваш, че сериозно съм обичал мадам Шлезингер. Не е вярно, не съм. Поради способността ми чрез перото да извикам у себе си чувства, когато ѝ пишех, действително я приемах на сериозно. *Но само когато ѝ пишех.* Много неща, за които оставам равнодушен, докато ги гледам или чувам, ме въодушевяват, раздразват или наскърбяват, щом аз самият заговоря за тях, а особено пък ако ги описвам. Това е една от страните на моята шарлатанска природа.“

Писмо до Луиз Коле, 8 октомври 1846 г.

д. Джузепе Марко Фиески (1790–1836) се прочул с покушението си срещу Луи Филип. Наел квартира на булевард „Дю Тампл“ и с помощта на двама свои съзаклятници от Дружеството за правата на човека измайсторил „адска машина“, състояща се от дващсет дула, които можели да стрелят едновременно. На 28 юли 1835 г., когато Луи Филип минал оттам на кон, съпроводен от тримата си синове и многобройна свита, Фиески изстрелял своя критичен залп срещу господстващия ред. След няколко години Флобер се нанесъл в една къща, построена на същото място на „Дю Тампл“.

е. „Ама разбира се! Тази епоха (на Наполеон III) ще предостави материал за няколко големи книги. Може би във всемирния водовъртеж на нещата превратът и последиците от него имат едно-

единствено предназначение — да осигурят вълнуващи сцени за някой и друг кадърен писател.“

Флобер, цитиран от Дю Кан в „Литературни спомени“

ЧАСТ II

Проследете смекчаването на отношението на Флобер към критиците и критиката, изразено в следните цитати:

а. „Ето ги най-големите безсмислици: 1. литературната критика, била тя хвалебствена или заклеймяваща; 2. Дружеството на трезвениците...“

Личен дневник

б. „В жандармите поначало има нещо толкова гротескно, че щом ги видя, и прихвам да се смея; тези ревностни крепители на закона винаги ми изглеждат комични, също като адвокатите, съдиите и професорите по литература.“

„По брегове и поля“

в. „За качествата на човека може да се съди по количеството неприятели, а за значението на едно произведение — по лошите отзиви за него. Критиците са като бълхите, които винаги скачат по чисто бельо и обожават дантелите.“

Писмо до Луиз Коле, 14 юни 1953 г.

г. „Критиката заема най-ниското стъпало в йерархията на литературата: почти всякога по отношение на формата, а по отношение на морала — винаги, без изключение. Тя стои по-ниско и от евтините стихчета и гатанките, за които се изисква поне мъничко остроумие и изобретателност.“

Писмо до Луиз Коле, 28 юни 1853 г.

д. „Критиците! Неизкоренимата посредственост, живееща на гърба на гениалността, която охулва и експлоатира! Порода майски бръмбари, унищожавачи най-прекрасните страници на изкуството. Така ми е дошло до гуша от книгоиздаването и злоупотребата с него, че ако утре Императорът забрани печатниците, ще измина целия път до Париж на четири крака, за да целуна задника му в знак на благодарност.“

Писмо до Луиз Коле, 2 юли 1853 г.

е. „Колко рядко се среща литературният усет! А археологията и историята, и изучаването на чужди езици би трябвало да се развиват все пак! В действителност съвсем не е така! Тъй наречените образовани хора стават все по-невежи в областта на изкуството. Убягва им неговата същност. За тях тълкуванията са по-важни от текста. Милеят за патериците, а не за краката.“

Писмо до Жорж Санд, 1 януари 1869 г.

ж. „Каква рядкост е да срещнеш критик, който знае за какво говори.“

Писмо до Йожен Фромантен, 19 юли 1876 г.

з. „Старата критика ги отврати, пожелаха да опознаят новата и си изписаха вестници със статии за театъра. Каква самоувереност! Какво упорство! Каква непочтеност! Обиди към шедьоврите, поклони пред посредствеността! Ами простотията на тези, които минават за учени, и глупостта на другите, които се славят като духовити!“

„Бувар и Пекюше“

РАЗДЕЛ Б

ИКОНОМИКА

Флобер и Буйе са учили в едно училище; споделяли са едни и същи идеи, посещавали са едни и същи проститутки; имали са еднакви естетически принципи и сходни литературни амбиции; всеки е пробвал перото си в драматургията като втори жанр. Флобер наричал Луи Буйе „моя ляв ташак“. През 1854 г. Буйе нощувал в Мант, в хотела, където навремето често се срещали Гюстав и Луиз Коле. „Спах в твоето легло — пише той — и страх в твоя клозет (каква забавна символика!).“ Поетът винаги е трябвало да се труди за прехраната си; романистът — никога. Отчетете какъв ефект е щяла да окаже върху творбите и славата им размяната на финансите.

ГЕОГРАФИЯ

„Едва ли има друг край с толкова приспивна атмосфера. Подозирам, че тя е допринесла много за мудността и затрудненията в работата на Флобер. Когато е мислел, че се бори с думите, всъщност се е борил с небето; може би при друг климат (сухият въздух го е въодушевявал) е нямало да бъде толкова взискателен или пък е щял да постигне същия резултат с по-малко усилия.“

(Андре Жид, „Бележки от Кювервил“, Сен Маритим. 26 януари 1931 г.) Направете коментар.

ЛОГИКА (С МЕДИЦИНА)

а. В словесен бой с по-малкия си син д-р Ашил-Клеофас Флобер поискал да му се обясни за какво служи литературата. Отвърщайки на въпроса с въпрос, Гюстав помолил баща си, след като е хирург, да му обясни за какво служи далакът. „Видя ли, нито ти, нито аз знаем за него нещо друго, освен че е необходим за организма, както поезията за душата.“ Доктор Флобер се признал за победен.

б. Далакът се състои от *лимфна тъкан (бяла пулпа)* плюс *съдова мрежа (или червена пулпа)*. Той играе важна роля за премахването на

старите или загиващи еритроцити в кръвта. Спомага за образуването на антитела: индивиди с изрязан далак произвеждат по-малко антитела. Съществува доказателство, че тетрапептидът, наречен *туфтсин*, се получава от белтъка, който се произвежда в далака. Въпреки че отстраняването му, особено в детска възраст, увеличава опасността от менингит и септицемия, далакът вече не се смята за жизненоважен орган: може да бъде премахнат без съществени последици за активността на индивида.

Какви заключения ще направите от това?

БИОГРАФИЯ (С ЕТИКА)

Максим дю Кан съчинил следната епитафия за Луис Коле: „Тази, която почива тук, злепоставяше Виктор Кузен, осмиваше Алфред дьо Мюсе, ругаеше Гюстав Флобер и се опита да убие Алфонс Кар. Мир на праха й!“ Публикувал е тази епитафия в своите „Литературни спомени“. Кой ви изглежда по-добър: Луиз Коле или Максим дьо Кан?

ПСИХОЛОГИЯ

E1 е родена в 1855 г.

E2 е родена отчасти в 1855 г.

E1 е имала безоблачно детство, но с годините показала предразположеност към неврастения.

E2 е имала безоблачно детство, но с годините показала предразположеност към неврастения.

E1 е водила непорядъчен живот според здравомислещите хора.

E2 е водила непорядъчен живот според здравомислещите хора.

E1 си е въобразявала, че страда от безпаричие.

E2 е знаела, че страда от безпаричие.

E1 се самоубива със синилна киселина.

E2 се самоубива с арсеник.

E1 е Елиноор Маркс.

E2 е Ема Бовари.

Първият публикуван английски превод на „Мадам Бовари“ е от Елиноор Маркс.

Направете коментар.

ПСИХОАНАЛИЗА

Разсъждавайте върху значението на този сън, записан от Флобер в Ламалгю през 1845 г.: „Сънувах, че се разхождам с майка ми в гора, пълна с маймуни. Колкото по-навътре влизахме, толкова повече ставаха маймуните. Смееха се и скачаха по клоните. Никнеха още и още, все по-големи и по-големи; препречваха пътя ни. Блещеха се насреща ми и аз примирах от страх. Заобиколиха ни в кръг. Една понечи уж да ме погали и сграбчи ръката ми. Вдигнах пушката си и я прострелях в рамото; бликна кръв. Маймуната нададе страшен рев. Тогава майка рече: «Защо я нарани, тя ти е приятелка. Какво лошо ти е сторила? Не виждаш ли, че те обича? И колко много прилича на теб!» Маймуната ме гледаше втренчено. Усетих как сърцето ми се къса и се събудих... с чувството, че съм един от тях, побратим на животните и член на сплотено пантеистично общество.“

ФИЛАТЕЛИЯ

През 1952 г. ликът на Гюстав Флобер се е появил върху марки със стойност 8 и 2 франка. Това е един посредствен портрет „от Е. Жиро“, на който писателят (с малко китайска физиономия) е удостоен с твърде нетипичната за него модерна риза и вратовръзка. Марката е с най-ниската стойност от емисията в подкрепа на Националния фонд за подпомагане при бедствия: с по-скъпи марки се прославят (във възходящ ред) Мане, Сен-Санс, Поанкаре, Осман и Тиер.

Първият френски писател, появил се върху марка, е Ронсар. Между 1933 г. и 1936 г. Виктор Юго фигурира на три самостоятелни марки и веднъж в серия, издадена от Фонда за подпомагане на безработни интелектуалци. Портретът на Анатол Франс е съдействал на тази благотворителна институция през 1937 г. Балзак се е включил в акцията през 1939 г. Мелницата на Доде се появява на марка през 1936 г. Франция по Петеново време е уважила Фредерик Мистрал (1941 г.) и Стендал (1942 г.). Сент-Екзюпери, Ламартин и Шатобриан се появяват през 1948 г.; Бодлер, Верлен и Рембо — през декадентската вълна от 1951 г. Същата тази година е снабдила филателистите с Алфред дьо Мюсе, който е наследник на Флобер в леглото на Луиз Коле, но в случая го изпреварва и ликът му цъфва върху пощенските пликове една година по-рано.

а. Трябва ли да се чувстваме засегнати заради Флобер? И ако е така, повече или по-малко засегнати трябва да се чувстваме заради Мишле (1953 г.), Нервал (1955 г.), Жорж Санд (1957 г.), Вини (1963 г.), Пруст (1966 г.), Зола (1967 п), Сент Бъов (1969 п), Мериме и Дюма-баща (1970 г.) и Готие (1972 г.)?

б. Преценете каква е възможността Луи Буйе, Максим дю Кан или Луиз Коле да се появят върху френска марка.

ФОНЕТИКА

а. Един от двамата съдържатели на хотел „Нил“ в Кайро, където Флобер отседнал през 1850 г., се наричал Буваре. Главната героиня на първия му роман се казва Бовари. Един от двамата главни герои в последния му роман е наречен Бувар. В пиесата му „Кандидатът“ има действащо лице граф Дьо Бувани; в пиесата му „Замъкът на сърцата“ се проявява някой си Бувиняр. Случайно ли е всичко това?

б. За пръв път името на Флобер е сгрешено в „Ревю дьо Пари“, където е изписано като „метла от възета“ — Фобер. На улица „Ришельо“ имало бакалин Фобе. Когато в „Ла Прес“ отразили процеса срещу „Мадам Бовари“, нарекли автора Фубер. Мартина, довереницата на Жорж Санд, го кръстила Фламбар^[1].

Камий Рожие, художникът, който живеел в Бейрут, му казал Фолбер. „Схващаш ли тънкостта на шегата?“ — писал на майка си Гюстав. (А в какво се състои шегата? Вероятно в двуезичното изразяване на Флоберовата представа за себе си: Рожие всъщност го е наричал „Луда Мечка“.)^[2]

И Буйе започнал да му вика Фолбер. В Мант, където се срещал с Луиз, имало едно кафене „Фламбер“. Случайно съвпадение ли е всичко това?

ТЕАТРОЗНАНИЕ

Определете степента на техническите затруднения при строго спазване на авторовите ремарки („Замъкът на сърцата“, VI д., VIII сц.):

Гърнето, чиито дръжки са се превърнали в криле, литва навъзбог и се обръща с дъното нагоре; расте, расте и накрая затуля

небето над целия град, а зеленчуците, падащи от него — моркови, репи и праз, — увисват във въздуха и засилват като лъчисти съзвездия.

ИСТОРИЯ (С АСТРОЛОГИЯ)

Разтълкувайте следните предсказания на Гюстав Флобер:

а. (1850 г.) „Струва ми се почти невъзможно Англия да не завладее Египет в най-скоро време. Аден е вече задръстен с войските ѝ. Колко му е, преминават Суец и една прекрасна сутрин Кайро осъмва почервенял от мундирите им. Вестта ще стигне във Франция след две седмици и ние ще зяпнем от изумление. Помнете ми думите.“

б. (1852 г.) „Докато човечеството прогресира, индивидът деградира. Щом всичко се свежда до икономическа равностметка на интересите, няма място за добродетели. За какви пластични изкуства ще говорим, когато природата е тъй заробена, че е изгубила първоначалните си форми? А междувременно нещата стават все по-неясни.“

в. (1870 г., в навечерието на Френско-пруската война) „Това ще означава възраждане на расовите конфликти. Няма да мине и век, когато милиони ще загинат наведнъж. Изтокът срещу Запада, старият свят срещу новия. Защо не?“

г. (1850 г.) „От време на време разгръщам някой вестник. Струва ми се, че се въртим шеметно. Танцуваме, ала не на ръба на вулкан, а върху дървеното клекало на стар клозет, което май е доста изгнило. Скоро ще се продъни и обществото ще цамбурне в лайната си от деветнадесет века. Каква врява ще настане, каква олелия!“

д. (1871 г.) „Интернационалите са йезуитите на бъдещето.“

[1] Фукльо (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Фол-бер = *folle*: луда (фр.) и *bear*: мечка (англ.). — Б.пр. ↑

15. А ПАПАГАЛЪТ...

А папагалът? Трябваша ми, кажи-речи, две години, за да изясня случая с препарирания папагал. Писмата, които разпратих след първото си завръщане от Руан, не ми помогнаха с нищо; на някои от тях дори не получих отговор. Сигурно са ме взели за вманиачен и изперкал самозван литератор, който разчепква дреболии и полага жалки усилия да се прослави. Но в действителност младите са поткачени от възрастните — много по-големи егоисти са, особняци и... самоубийци. Цялата работа идва от пресата, която е по-благосклонна към тях. Ако някой прекрати живота си на осемдесет, седемдесет или дори на петдесет и четири, това минава за старческо слабоумие, депресия след менопаузата или последен изблик на дребнаво слабоумие, с цел да се предизвика чувство за вина у околните. Но когато двайсетгодишен младеж посегне на живота си, това се смята за възвишен протест срещу всичко еснафско, възприема се не само като проява на смелост, но и като нравствен и социален бунт. А кой да живее? Старците вместо нас. Това си е чиста проба манияцини. Казвам го като лекар.

Щом сме подхванали тази тема, тук е мястото да кажа, че предположението за самоубийството на Флобер също е безумие. Налудничаво хрумване на някакъв руанец, който се нарича Едмон Льоду. Този фантазьор се появява на два пъти в биографията на Флобер; и двата само за да пуска клюки. Първото му неприемливо твърдение е, че Флобер наистина е бил сгоден за Джулиет Хърбърт. Льоду заявява, че е видял екземпляр от „Изкушението на свети Антоний“ със следното посвещение на Джулиет, написано от Гюстав: *A ta fiancée*. Чудно как го е видял в Руан, а не в Лондон, където е живеела Джулиет. Интересно как никой друг не е попаднал на този екземпляр. И защо не е оцелял? Странно, че Флобер така и не споменава никъде за този годеж. Да не говорим, че подобна постъпка противоречи изцяло на житейските му планове.

Парадоксално е и другото злословие на Льоду — за самоубийството, което също е в противоречие с житейските възгледи на писателя. Чуйте го: „Нека проявяваме смирението на ранените животни, които се свират в някоя дупка и страдат мълчаливо. Светът е пълен с хора, които реват срещу Провидението. Човек трябва да избягва такива прояви, дори само от едното благоприличие.“ Ето го и онзи цитат, който дреме в съзнанието ми: „Хората като нас трябва да изповядват религията на отчаянието. Като си повтаряш «Това е то, това е то!» и съзерцаваш черния трап пред краката си, запазваш спокойствие.“ Такива думи не може да произнесе един самоубиец, а само човек, комуто стоицизмът е така дълбоко присъщ, както и песимизмът. Ранените животни не се самоунищожават. Пък и щом разбереш, че взирането в черния трап носи успокоение, защо да скачаш в него? Може би там й беше грешката на Елън — не бе способна да погледне в черния трап с широко отворени очи. Само често надзърташе в него. Един бегъл поглед я довеждаше до отчаяние, а отчаянието я подтикваше да си търси развлечения. Някои се вторачват в трапа, други не го и поглеждат. Онези пък, които непрестанно надзъртат в него, биват неудържимо теглени надолу. Тя отмери дозата безпогрешно — това, изглежда, бе единственият случай, в който съжителството с лекар й помогна.

Льоду представя самоубийството по следния начин: *Флобер се е обесил в банята си.* Вярно, звучи по-правдоподобно, отколкото да каже, че го е хванал ток от хапчета за сън. Но ето какво всъщност се е случило: Флобер е станал от леглото си, потопил се е във ваната с гореща вода, после е получил апоплектичен удар и едва се е дотърлил до дивана в кабинета. Малко преди да издъхне, е дошъл лекарят, който по-късно е издал смъртния акт. Така именно е станало. Край на историята. Първият биограф на Флобер е разговарял с въпросния лекар и той е потвърдил това. Версията на Льоду предполага следния ред на събитията: Флобер се потапя в горещата вана, обесва се по необясним до ден-днешен начин, после излиза от ваната, скрива въжето и залитайки, се добира до кабинета. Стоварва се на дивана и когато лекарят пристига, той с последни издихания сполучливо докарва симптомите на мозъчен удар. Ама че хумореска! Казват, че няма дим без огън. Боя се, че все пак има. Едмон Льоду е съвършен пример за произволна пушилка. Но кой е всъщност тоя Льоду? Изглежда, никой

не го знае. Не е бил авторитет в която и да е област. Той е една кръгла нула. Съществува само като разпространител на две лъжи. Може навремето някой от семейство Флобер да му е навредил (дали пък Ашил не е предприел неуспешен опит да излекува мазола му?) и по този начин той да си отмъщава ефикасно. Защото това означава, че малко книги за Флобер могат да завършат без коментар на твърдението за самоубийство, неизменно последван от опровержение. Както виждате, тук отново се получава същото. Пак дълго отклонение, пропито с явно негодувание, което не влияе плодотворно. А уж възнамерявах да пиша вече за папагалите. Добре поне, че Лъоду е нямал становище по този въпрос. Но аз имам. И не само становище. Както споменах, тази загадка ми отне близо две години. Не, хайде да не се изхвърлям — по-точно изминаха две години от възникването до изясняването на проблема. Един от учените, на които писах (страхотен сноб!), дори намекна, че този въпрос изобщо не представлявал интерес. Така де, човекът трябваше да си брани територията. Между другото, някой ми спомена Люсиен Андрийо.

Реших да не му пиша; в края на краищата писмата, които бях изпратил до момента, не пожънаха голям успех. Затова пък през лятото се вдигнах и отидох в Руан — беше август 1982 г. Отседнах в грандхотел „Дю Нор“, който е в непосредствена близост с градския часовник. В ъгъла на стаята ми минаваше зле изолирана канализационна тръба — на всеки пет-шест минути тя затрещяваше, като че ли поемаше отпадъчните води на целия хотел. След вечеря се проснах на леглото и се заслушах в спорадичните шумове от прочистването на галски черва. После градският часовник оповести времето с тенекиени удари, отекващи все едно в гардероба ми. Чудех се какви ли са шансовете да заспя. Опасенията ми не се оправдаха. След десет минути канализационната тръба утихна; и часовникът не се обади повече. Денем той може да е туристическа атракция, но руанци тактично изключват звуковия механизъм, когато гостите на града се мъчат да заспят. Лежах по гръб в мрака и си мислех за папагала на Флобер. За Фелисите той е бил гротесково, но логично превъплъщение на Светия дух; за мен беше пърхаш, неуловим образ на авторовия глас. В предсмъртния час на Фелисите папагалът, вече гигантски, влетява при нея, за да я отведе в Рая. Докато се унасях, се питах какви ли сънища ще сънувам.

Не бяха населени с папагали. Пак сънувах онази гара. Трябва да се прекачвам в Бърмингам по време на войната. В далечината влакът вече потегля от края на перона. Куфарът претрива прасеца ми. Отстрани черни вагони. Сумрачна гара. Разписание, което не мога да разчета, цифрите се размазват пред очите ми. Отникъде надежда; няма повече влакове; пустош, мрак.

Мислите, че такъв един сън ще си каже каквото има за казване, и толкова? Нищо подобно, сънищата въобще не усещат как ги възприема сънуващият, нито пък имат някакво чувство за деликатност. Сънят за гарата ми се явява на всеки три-четири месеца — все едни и същи филмови кадри, които се повтарят непрестанно, докато не се събудя, изтерзан и потиснат. Тази сутрин се събудих от дуета на времето и лайната: градският часовник и канализационната тръба в ъгъла. Времето и лайната: дали Гюстав не ми се присмиваше?

Из болницата музей отново ме разведе същият онзи слаб пазач в бяла престилка. В медицинския сектор видях експонат, който не бях забелязал предишния път: помпа за клизма от типа „Направи си сам“. Сетих се какво е мразел Гюстав: „Железниците, отровите, помпите за клизма, тарталетите с крем...“ Тази помпа се състоеше от тясна дървена табуретка, кух шип и вертикална ръчка. Възсядаш табуретката, надяваш си шипа и се напмпваш с вода. Е, поне си осигуряваш уединението. Двамата с пазача се засмяхме съзаклятнически: казах му, че съм лекар. Той се усмихна и отиде да донесе нещо, което непременно щяло да ме заинтригува.

Върна се с голяма кутия от обувки, в която се съхраняваха две човешки глави. Кожата беше непокътната, макар и потъмняла от времето: потъмняла може би колкото старо бурканче с мармалад от френско грозде. Повечето зъби си бяха на мястото, но очите и косата липсваха. Едната глава беше издокарана с щръкнала черна перука и чифт стъклени очи. (Какъв им беше цветът? Не си спомням, но съм сигурен, че не изглеждаха толкова сложни като очите на Ема Бовари.) В старанието си да направят главата по-истинска музейните работници бяха постигнали обратен ефект: тя приличаше на страховита детска маска, на призрачно лице в навечерието на Все Светии.

Пазачът ми обясни, че главите били консервирани от Жан-Батист Ломоние, главния лекар на болницата преди Ашил-Клеофас Флобер. Ломоние търсел да открие нови методи за съхранение на трупове и

градската управа му позволила да провежда опитите си с главите на екзекутирани престъпници. Дойде ми наум една случка от детството на Гюстав. Веднъж, докато шестгодишният малчуган и чичо му Парен се разхождали, минали покрай току-що употребявана гилотина — по калдъръма аленеела прясна кръв. Споменах това с надежда, но пазачът поклати глава. Можело да се получи хубаво съвпадение, но датите се разминавали. Ломоние бил умрял през 1818 г., пък и двата експоната в кутията от обувки всъщност не били гилотинирани. Показа ми дълбоките резки точно под брадичката, където се е затягала примката на палача. Когато Мопасан влязъл при покойния Флобер в Кроасе, видял, че врагът му е тъмен и подут. Така се получава при апоплексия. Това не означава, че мъртвецът се е бесил в банята.

Обикаляхме из музея, докато стигнахме до стаята с папагала. Извадих моя полароид и човекът ми разреши да снимам. Докато държах фотоапарата под мишница и чаках снимката да излезе, той ми показа фотокопираното писмо, което забелязах още първия път. Флобер до мадам Брен, 28 юли 1876 г.:

„Знаете ли какво си имам върху писалището от три седмици насам? Препариран папагал. Седи там на пост. Вече започва да ме дразни с вида си, но го държа, за да ми се избистри представата за папагалския род. Защото сега пиша за обичта между една старица и един папагал.“

— Този е истинският — отсече пазачът и тупна с показалец по стъкления похлупак пред нас. — Истинският.

— А другият?

— Онзи е фалшификат.

— Откъде сте сигурен?

— Много просто. Нашият е взет от Руанския музей. — Посочи ми кръгъл печат върху поставката, после ме накара да погледна фотокопие на страницата от регистъра на музея. Там бяха вписани няколко вещи, заети от Флобер. Повечето бележки бяха със специални съкращения, които не можах да разгадая, но бележката за амазонския папагал беше четлива. Отметките в последната графа свидетелстваха, че Флобер е върнал всички заети от него експонати. Включително и папагала.

Почувствах леко разочарование. Бях живял със сантименталното, макар и непотвърдено убеждение, че папагалът е бил намерен сред

вещите на писателя след смъртта му (това несъмнено обясняваше защо тайно държах повече на птицата от Кроасе). Фотокопието, разбира се, не доказваше нищо друго, освен че Флобер е взел на заем *един* папагал от музея, а после го е върнал. Музейният печат не ми вдъхваше доверие, но той не беше от решаващо значение.

— Нашият е истинският — повтори безпричинно пазачът на излизане. Сякаш си бяхме разменили ролите: сега той се нуждаеше от уверения, не аз.

— Сигурен съм, че сте прав.

Но не бях сигурен. Отидох в Кроасе и снимах другия папагал. И той се беше снабдил с музейния печат. Съгласих се с пазачката, че нейният папагал е истинският, а птицата от „Отел Дийо“, дума да няма, е един фалшификат.

Следобед отидох на гробището. „Добродетелта започва от омразата към буржоата“, писал е Флобер; и въпреки това е погребан сред най-знатните руански фамилии. При едно от пътуванията си до Лондон посетил гробището в Хайгейт, което му се сторило много спретнато. „Тия сигурно са умирали с бели ръкавици.“ Покойниците в руанското гробище са с фракове и ордени, погребват ги с конете, кучетата и английските гувернантки.

Гробът на Гюстав е малък и скромнен, но в това обкръжение нямаш чувството, че е творец и антибуржоа, а по-скоро буржоа неудачник. Облегнах се на оградата на семейната гробница — дори и покойниците могат да притежават собственост — и извадих своя екземпляр на „Чисто сърце“. В началото на IV глава Флобер е описал съвсем накратко папагала на Фелисите: „Той се наричаше Лулу. Тялото му беше зелено, крилата му розови по края, челото синьо, а шията златиста.“ Сравних двете снимки. И двата папагала бяха със зелени телца, и двата с розово по края на крилата. Вярно, че розовото върху руанския претендент беше малко повече от описаното, но пък синьото чело и златистата шия несъмнено бяха заимствани от него. Папагалът от Кроасе беше оцветен точно обратното — със златисто чело и синкавозелена шия.

Значи работата беше ясна. Въпреки това позвъних на мосю Люсиен Андрийо и в общи линии му обясних какво ме вълнува. Покани ме у дома си на следващия ден. Докато ми диктуваше адреса — на улица „Лурдин“, — си представях къщата, от която говореше,

солидна буржоазна къща на учен флоберист. На покрива на мансардата имаше кръгло прозорче, розови тухли и орнаменти в стил „Ампир“; вътре — хладна деловитост, остъклени библиотеки, лъснат под и пергаментови абажури. Надуших мъжка миризма, като в изискан клуб.

Моята набързо съградена и подредена къща нямаше нищо общо с действителността, тя беше плод на мечтите ми. Истинската къща на изследователя на Флобер беше отвъд реката, в южната част на Руан, занемарен квартал, където сред еднообразните нанизани къщи от червени тухли са се сврели дребни предприятия. Из тия улички камионите изглеждат огромни. Има малко магазини и почти същия брой кръчми. Една от тях предлагаше телешки глави като специалитет на заведението. Точно преди улица „Лурдин“ е поставена табела, сочеща към руанската кланица.

Мосю Андрийо ме чакаше на прага. Беше възрастен дребен човек със сако от туид, шапка от туид и пантофи от туид. На ревера му бяха закачени три ордена. Свали шапка, ръкува се с мен, а после пак я нахлупи. Обясни ми, че лесно простивал без шапка дори през лятото. И вътре не я свали. Някои ще решат, че това е особнячина, но не и аз. Нали съм лекар.

Съобщи ми, че е на седемдесет и седем години и е секретар на Дружеството на приятелите на Флобер — бил най-старият член в това дружество. Седнахме един срещу друг на една маса във вестибюла, чиито стени бяха окичени с всевъзможни украшения: възпоменателни декоративни чинии, медальони с лика на Флобер, рисунка на Градския часовник от самия мосю Андрийо. Беше тясна, задръстена стая с необичайна атмосфера: едно по-спретнато подобие на стаята на Фелисите или Флоберовата лятна къща. Домакинът ми посочи свой шаржов портрет, рисуван от приятел; беше изобразен като каубой, затыкнал в джоба на бедрото си голямо шише калвадос. Трябваше да попитам какво е подтикнало художника да направи такава страховита карикатура на моя благ, доброжелателен домакин. Но не питах, ами извадих труда на Инид Старки „Флобер: израстването на майстора“ и му показах портрета на заглавната страница.

— *C'est Flaubert, ça?* — попитах аз, че да съм напълно сигурен. Човекът се позасмя.

— *C'est Louis Bouilhet. Oui, oui, c'est Bouilhet.*

Явно, че въпросът не му се задаваше за пръв път. Уточнихме още една-две подробности, а после му споменах за папагалите.

— Ааа, папагалите. Те са два.

— Да. Знаете ли кой е истинският и кой подправеният?

Старецът пак се засмя.

— Музеят в Кроасе е бил създаден през хиляда деветстотин и пета — отвърна той. — Годината, в която съм роден. С една дума, не съм бил свидетел на учредяването му. Събрали каквото намерили... тъй де, видели сте. — Кимнах. — Не е било бог знае колко. Много вещи били разпръснати. Но уредникът решил, че има начин да се сдобият с една от тях, а именно с папагала на Флобер. С Лулу. Тъй че отишли в Природонаучния музей и казали: „Може ли да ни върнете, ако обичате, папагала на Флобер. Трябва ни за колекцията в лятната му къща.“ — „Дадено — рекли в музея, — елате.“

Мосю Андрийо не разказваше тази история за пръв път и знаеше къде да замълчи за по-голям ефект.

— Та завели значи уредника в резервния фонд. Искате папагал, рекли. Тогава отиваме в птичия отдел. Отворили вратата и насреща им... петдесет папагала. *Une cinquantaine de perroquets!* И как постъпили? Ами много логично, интелигентно. Взели една книжка с „Чисто сърце“ и препрочели Флоберовото описание на Лулу.

Също както и аз предишния ден.

— А после избрали папагала, който най-много се е доближавал до литературния образ. Четирийсет години по-късно, след Втората световна война, започнали да комплектуват сбирката в „Отел Дийо“. И тамошните организатори на свой ред се обърнали към Природонаучния музей: „Може ли да ни осигурите папагала на Флобер?“ — „Иска ли питане? Вземайте го, само внимавайте да улучите кой е.“ И тези направили справка с „Чисто сърце“, след което избрали папагала, който най-много приличал на описанието. Ето как папагалите станали два.

— Значи истинският папагал е в Кроасе, защото е избран първи?

Мосю Андрийо не пожела да се ангажира с отговор. Побутна шапката си назад. Извадих снимките.

— Ако е така, какво ще кажете за това?

Издекламирах познатото описание на Лулу и посочих несъответствията върху челото и гърдите на експоната от Кроасе. Защо

по-късно избраният папагал приличаше повече на онзи в книгата?

— Ами вижте, трябва да се имат предвид две неща. Първото, че Флобер е бил художник, творец с въображение. Можел е да попромени реалния факт, за да запази ритъма; той е бил от тая порода писатели. Речено ли е, че като вземе един папагал, то непременно трябва да го опише същия? Защо да не обърне наопаки цветовете, ако така ще звучи по-добре? И второ, след като е написал новелата, той е върнал папагала в музея. Това е било през хиляда осемстотин седемдесет и шеста. А експозицията в Кроасе е уредена цели трийсет години по-късно. Но нали знаете, че препарираниите животни хващат молци. Започват да се разпадат. И папагалът на Фелисите е бил сполетян от тази съдба. Нали? И неговата слама е изскочила навън.

— Вярно.

— А може би с времето и цветът им се променя.

Аз, разбира се, не съм специалист по препариране.

— Значи искате да кажете, че всеки от тях може да е истинският. Или по-вероятно никой?

Старецът разпери ръце върху масата с примирителния жест на шаман. Зададох един последен въпрос:

— Дали всички онези папагали още се пазят в музея? И петдесетте?

— Не зная. Едва ли. Трябва да ви кажа, че през двайсетте и трийсетте години, когато бях млад, препарираниите животни и птици току-що бяха излезли на мода. Хората си украсяваха с тях гостните. Смятаха, че са голяма прелест. Ето защо много музеи разпродаваха излишните си колекции. Какво да правят с петдесет амазонски папагала? Тъй и тъй се развалят... не ги знам колко са им останали сега. Предполагам, че са се отървали от повечето.

Стиснахме си ръцете. На прага мосю Андрийо свали шапка в знак на почит и за кратко изложи изнежената си глава на августовското слънце. Бях доволен, но в същото време и разочарован. Това хем беше отговор, хем не — уж приключвах с всичко, но не изцяло. Също както новелата отива към своя край с последните удари на старческото сърце — „като пресъхващ извор, като заглъхващо ехо“. Е, сигурно тъй е редно.

Време беше да се сбогувам с Франция. Като съвестен лекар минах на визитация при трите статуи на Флобер. Да го видя в каква

форма е. В Трувил така и не са му поправили мустаците, макар че циментовата кръпка на слабините вече не бие на очи. В Барантен левият му крак се е понапукал, в единия край на сакото му има дупка, а на места от кръста нагоре се е оцветил от мъха. Взрях се в зеленикавите петна на гърдите му, примижах и се помъчих да си го представя като картагенски преводач. В Руан, на площад „Де Карм“, Флобер изглежда здрав и уверен в якостта на своята сплав от 93% мед и 7% калай; само че продължава да става на ивици. Изглежда, всяка година изплаква по две медни сълзи, които набраздяват шията му. Не че не му отива, напротив, него и в живота често го е избивало на плач. Сълзите се стичат по тялото му и нашарват жилетката му, а после се източват като два странични ширита на крачолите му, сякаш е облякъл смокинг. Това също му отива — напомня, че е обичал салонния живот не по-малко от отшелничеството в Кроасе.

На няколкостотин метра северно от паметника е Природонаучният музей, където ме поведоха нагоре. Изненадах се, защото съм смятал, че резервните фондове винаги се складират в мазето. Но вероятно в днешно време там се помещават заведенията за развлечение и отдых: разни кафенета, светещи стенни карти, видеоигри и всякакви изобретения, които улесняват познанието. Защо така настойчиво искат да превърнат познанието в игра? Държат да го поднесат по детски забавно дори на възрастните. Най-вече на възрастните.

Стаята беше малка, може би три на четири, с прозорец отдясно и рафтове отляво. Въпреки че на тавана светеха няколко лампи, в птичата гробница на последния етаж беше доста сумрачно. Всъщност това май не беше същинска гробница; предполагам, че някои от тези създания отново излизаха на бял свят, за да заемат местата на своите проядени от молци или вече безинтересни колеги. Така че това помещение изпълняваше двойствена роля — беше и морга, и чистилице. И дъхът му беше някак неопределен — миришеше едновременно на хирургическа зала и на железария.

Накъдето и да погледнех, отвсякъде надничаха птици. Рафтове и рафтове, натъпкани с пернати и поръсени с бял пестициден прах. Насочиха ме към третата пътека. Промъкнах се внимателно да не съборя нещо и вдигнах поглед към един по-горен рафт. Там, наредени един до друг, се кипреха амазонските папагали. От някогашните

петдесет бяха останали само три. Ярките краски на лъскавите пера бяха излинали от белия слой пестициди. Кокореха се насреща ми като трима чудати присмехулници, изпаднали жалки старчета, целите покрити с пърхот. Трябва да си призная, че май не бяха с всичкия си. Погледах ги минута-две и се измъкнах.

Дали пък истинският не беше един от тях?

БЕЛЕЖКА НА ПРЕВОДАЧА

Обозначените и скритите цитати от Флобер, които имат български превод, са от следните издания:

I. Г. Флобер. ИЗБРАНИ ТВОРБИ В 4 ТОМА, НК 1984, 1985.

Том 1. МАДАМ БОВАРИ. Превод Константин Константинов.

Том 2. ВЪЗПИТАНИЕ НА ЧУВСТВОТА. Превод Пенка Пройкова. ТРИ НОВЕЛИ (*Чисто сърце, Легенда за свети Юлиан Гостоприемец, Иродиада*). Превод Пенка Пройкова.

Том 3. САЛАМБО. Превод Георги Чакъров и Мария Николова. ИЗКУШЕНИЕТО НА СВЕТИ АНТОНИЙ. Превод Силвия Вагенщайн.

Том 4. БУВАР И ПЕКЮШЕ. Превод Росица Ташева. РЕЧНИК НА ГОТОВИТЕ ИСТИНИ. Превод Атанас Сугарев.

II. Г. Флобер. ПИСМА ДО ЛУИЗ КОЛЕ, НК, 1975. Превод Пенка Пройкова.

III. Жорж Санд — Гюстав Флобер. ПИСМА, НК, 1989. Превод Елка Русева.

Цитатите от непубликуваната на български език кореспонденция на Флобер са сверени с оригинала по френския превод на романа (*Le Perroquet de Flaubert*, Stock, 1986).

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.